BIBLIOTECA PENTRU TOȚI

VASILE CONTA

Incercări de Metafisică
MATERIALISTĂ

BUCUREȘTI
—
EDITURA LIBRARIEI LEON ALCALAY
No. 37, Calea Victoriei, No. 37

www.dacoromanica.ro

VASILE CONTA
(1845 — 1882)

www.dacoromanica.ro

VASILE CONȚA

Din galeria scriitorilor români, vechi și moderni, pe cari „Biblioteca pentru toți" și-a făcut o datorie din a-i pune la îndemâna marelui public în ediții îngrijite și eftine, nu puteà lipsì Vasile Conta, această glorie a cugetărei românești.

Născut la 15 Noembrie 1845 în satul Ghidăoani din județul Neamț, sat învecinat de Humulești lui Creangă, Vasile Conta a murit la 21 Aprilie 1882, prin urmare în vârstă abia de 37 de ani. Intr'o viață atât de scurtă însă, Conta a produs relativ destul de mult, și sistemul lui de filosofie, despre care s'a vorbit foarte mult pe vremuri în publicațiile speciale din străinătate, își va aveà locul său în istoria cugetărei filozofice.

Viața lui Conta a fost destul de zbuciumată. După ce urmă cursurile primare în Târgu-Neamțului, obținù o bursă la *Academia Mihăileană*, dar o pierdù în curând. Câtva timp, renunțând la școală, trăi ca actor, dar mai apoi revine și-și trece examenele. După bacalaureat e trimis de o societate filantropică la Anvers unde face institutul superior de comerț. In același timp ia și doctoratul în drept.

www.dacoromanica.ro

VI

Întors în țară, ocupă prin concurs catedra de drept civil la Universitatea din Iași, și începe să colaboreze la *Convorbiri Literare.*

In anul 1879 intră în mișcarea politică și se alege deputat la Iași, pe baza unui program în care locul întâiu îl ocupă lupta contra dărei drepturilor la evrei. In anul 1880 îl vedem ministru al instrucțiunei publice, dar după câteva luni se retrage din cauza opoziției pe care o stârnește proectul său de lege asupra învățământului.

Bolnav de ftizie, Conta nu mai trăește mult, boala răpunându-l la 21 Aprilie 1882.

Scrierile filosofice ale lui Conta sunt: *Teoria ondulațiunii universale* (Conv. lit. 1876-1878), *Teoria fatalismului* (Conv. lit. 1877-79), *Incercări de metafisică materialistă* (Conv. lit. 1879-80).

De la el au mai rămas și două lucrări postume, *Premiers principes composant le monde,* și *Bazele metafisicei* publicată în franțuzește în editura Alcan, tradusă de d. Rosetti Tescanu. Conta a mai lăsat și câteva versuri cum și numeroase și foarte adânci cugetări.

Moartea l'a răpit prea de timpuriu și nu i-a dat vremea să-și desăvârșească opera. *Bazele metafisicei* a rămas neterminată: din această lucrare, se vede planul grandios de lucru pe care și-l propusese și pe care nu l'a realizat decât în parte. Atât cât a scris însă, a fost de ajuns pentru a-l impune admirației noastre și a străinătății.

---

www.dacoromanica.ro

INTRODUCERE ISTORICĂ

Inainte de a expune sistemul meu de metafisică, voiu arătà în trăsături mari calea ce au urmat ideile metafisice de la începutul omenirii până în zilele noastre; şi voiu dovedì că cele mai adânci sisteme metafisice ale filosofilor de astăzi derivă, prin evoluţiune înceată şi continuă, din cele întâi şi cele mai grosolane credinţe ale omului primitiv.

Sub nume de idei şi credinţe metafisice înţeleg pe acele cari răspund la întrebările cele mai înalte şi mai adânci pe cari şi le pune omul, atât în privinţa lui însuşi, cât şi în privinţa lumii. Se înţelege că întrebările şi răspunsurile metafisice nu au fost în toate timpurile deopotrivă înalte şi adânci: omul primitiv având o minte foarte

www.dacoromanica.ro

mărginită, nu se puteà întinde cu gândirea decât într'o sferă foarte mică; însă cu timpul, puterea de cugetare a omului a crescut din ce în ce mai mult, şi sfera ideilor sale metafisice a devenit asemenea din ce în ce mai largă.

La început, şi multă vreme mai târziu, ideile metafisice au format cu sentimentul religios un singur corp, sub numire de credinţe religioase. De aceea prin expunerea sistemelor metafisice primitive voiu face în acelaşi timp istoria religiunilor. Dar mai înainte de a păşi la aceasta, să vedem ce este sentimentul religios, şi pentru ce se uneşte el la început numai decât cu ideile metafisice.

S'a zis că sentimentul religios caracterizează numai pe om. Insă, după cum vom vedeà, el există în germene şi la animalele superioare. Fără îndoeală că acest sentiment în evoluţiunea sa se modifică şi se complică, cu cât ne suim pe scara vieţii organice; aşa fel că el nu mai este acelaşi nici chiar la om, dacă comparăm de-o parte omul primitiv, şi de alta omul civilizat de astăzi; dar această transformare în cursul timpului se aplică la toate facultăţile sufleteşti; şi precum, de exemplu, ideile omului civilizat de astăzi sunt o urmare şi un rezultat al evoluţiunii ideilor rudimentare

www.dacoromanica.ro

formate încă de pe când omul era animal inferior, tot așa sentimentul său religios de astăzi este o urmare a sentimentului corespunzător tot din timpul acela.

Instinctul conservator dă naștere și direcțiune la toate emoțiunile animalului și la toate mișcările trupului determinate de dânsele. Insă, emoțiunea cea mai eficace pentru conservarea animalului este *frica*, aceasta silind pe animal a face tot ce-i stă prin putință pentru a scăpă de primejdiile ce amenință buna stare și existența sa. Această emoție este mult mai frequentă la animalele și la oamenii sălbateci decât la oamenii civilizați, pentru cuvântul că și primejdiile sunt pentru dânșii mult mai numeroase decât pentru aceștia. Pentru animalele de tot inferioare frica este *calitativ* aă ceeași în fața tuturor primejdiilor; fiindcă toate aceste le sunt deopotrivă necunoscute. Dar animalele superioare, în urma experiențelor acumulate, încep dejà a face deosebire între primejdiile, a cărora întindere le este cunoscută și acele, a cărora întindere nu o pot de loc aprecià. Frica ce simțesc în fața celor întâi este deosebită de aceea pe care o simțesc în fața celor al doilea. Așa de ex. un lup știe că poate fi omorât de câinii de la stână și deaceea are frică de ei; dar când întâl-

www.dacoromanica.ro

neşte unul sau mai mulţi din aceştia, el, deşi cuprins de oare-care frică, ştie, cu ajutorul experienţei trecute, să aprecieze întinderea puterii lor după numărul şi talia lor; şi dacă se bizue că i va birui, se repede la ei, fără a încetà de a aveà oare-care frică, potrivită cu mica primejdie la care se expune ; iară dacă nu se bizue, atunci fuge de-o putere, pe care a măsurat-o şi pe care ştie cum s'o eviteze. Dar acest lup, care are curagiul să înfrunte puterea mai multor câni, se sperie cumplit de un singur chibrit ce i s'ar aprinde noaptea înainte, şi fuge plin de-o frică covîrşitoare, fiindcă nu ştie din experienţă până unde se poate întinde puterea flacării ce i s'arată. Inaintea cânilor lupul simte *frica de cunoscut,* iar înaintea chibritului *frica de necunoscut.* Această din urmă frică este simţită de cânele care latră la umbrele ce se mişcă noaptea pe lună înaintea lui, de boii cari mugesc cu spaimă în momentul unui mare cutremur de pământ, etc. Această frică este adevăratul sentiment religios ; iar acţiunile determinate de ea, precum lătratul cânilor la umbre, mugetul şi fuga boilor, etc.., sunt cele întâi forme ale cultului religios.

Dintru început omul nu se deosebeşte de animalele superioare. Dar după cum

www.dacoromanica.ro

vom vedeà, în întâia perioadă a ideilor metafisice, omul ajunge să creadă, nu numai că oamenii au suflete, dar că sufletele celor morţi hălăduesc în toate lucrurile şi prin toate locurile din lume, făcând fel de fel de isprăvi; aşa că tot ce el nu poate să-şi esplice altfel, este atribuit voinţei acestor suflete. Dar omul primitiv nu poate să-şi explice aproape nimic în mod natural; deaceea el atribue voinţei sufletelor mai toate fenomenele naturei, şi în special mai toate relele câte i se întâmplă. Sufletele acestea sunt chiar considerate ca esenţial răutăcioase, stând numai la pândă în toate locurile, ca să întâmpine pe oameni cu tot felul de nenorociri. Fiind că la fie-care pas omul primitiv este expus la rele de acele pe cari el le atribue sufletelor de morţi, deaceea, pe de o parte, el este aproape necontenit cuprins de frica de suflete; iar pe de altă parte, *în mintea lui niciodată nu se înfăţişează ideia de suflet de mort, fără să fie întovărăşită de sentimentul fricei de necunoscut.* Această idee însă este cea mai înaltă idee metafisică a omului primitiv, şi după cum vedem, ea este de la început nedespărţită de frica de necunoscut, care nu e altă ceva decât sentimentul religios în întâia fază a desvoltării sale. Este de observat că sufletele morţilor

www.dacoromanica.ro

nu sunt considerate în această perioadă cu mult mai puternice decât omul; de aceea acesta tot îndrăzneşte a luptà contra lor cu ajutorul diferitelor vicleşuguri.

In a doua perioadă a ideilor metafisice, când sufletele eroilor deveniţi *regi* sunt prefăcute în zei, omul crede că aceşti zei sunt nemăsurat mai puternici decât sufletele celorlalţi oameni morţi. Aceşti zei inspiră omului o adevărată groază: căci pe lângă că sunt răutăcioşi şi răsbunători ca şi sufletele ordinare ale morţilor, apoi sunt absolut invincibili de oameni; aşa că, pentru a îmblânzì mânia lor, se simte trebuinţă de a le dà să mănânce ca jertfe mii şi zeci de mii de oameni; şi de multe ori nici aceste jertfe nu-i îmblânzesc, şi nu-i opresc de a chinuì pe oameni cu boale, cu foamete, cu inundaţii, cu prăbuşituri de pământ, etc. Temerea religioasă ce se uneşte aici cu ideea metafisică de zei este mai mare în această perioadă decât în toate celelalte; şi cu toate aceste, chiar în această perioadă temerea de necunoscut începe a se complicà cu alte sentimente accesorii mai dulci. Şi în adevăr, eroul devenit rege pe cât timp se află încă în viaţă, este teribil pentru supuşii săi, asupra cărora are o putere nemărginită pe care o întrebuinţează cu multă cruzime; dar în acelaşi timp el este apă-

www.dacoromanica.ro

rătorul său contra popoarelor străine, şi totodată este generos cu acei a cărora devotament şi supunere către dânsul sunt absolute. De aceea el inspiră supuşilor săi groază în cel mai mare grad şi totodată o oarecare iubire amestecată cu recunoştinţă şi devotament. Sentimentul barbarului ce se află în faţa unui astfel de rege este deci o amestecătură de groază, de iubire şi de admiraţiune, ceea ce în altă ordine de idei se numeşte *impresia sublimului.* Când eroul moare, sufletul său devine şi mai teribil, fiindcă sufletul, despărţindu-se de trup, devine totdeodată mai puternic ; dar într'acelaşi timp el devine un zeu protector al poporului său, pe care îl ajută în războaele ce acesta are cu popoarele străine, luptând el însuşi contra zeilor protectori ai acestor popoare. De aici urmează că zeul inspiră aceleaşi sentimente, însă amplificate, pe cari le inspiră eroul devenit rege în viaţă fiind. Regii scoborâtori ai celui întâiu erou devenit rege, chiar dacă nu sunt aşa de valoroşi ca strămoşul lor, sunt consideraţi că cu ajutorul acestuia pot dispune de toate puterile lumii nevăzute ; după aceea pentru puterea lor sunt zeificaţi după moartea lor şi astfel numărul zeilor teribili creşte necontenit.

In a treia perioadă a ideilor metafisice,

www.dacoromanica.ro

când se fixează un număr hotărât de zei stabili şi când societăţile încep a fi cârmuite după legi elaborate, legislatorii, cari sunt regi sau preoţi, şi prin urmare în comunicare directă cu zeii, de la cari se inspiră, pretind a spune poporului voinţa zeilor; astfel că păzirea regulelor stabilite pentru purtarea în societate se confundă cu păzirea voinţei zeilor. Din acest moment practicarea religioasă face un singur corp cu morala, în sensul cel mai larg al cuvântului morală, despre care omul nici n'avusese încă până atunci idee. Dar tot din acest moment începe a se mai slăbi temerea de necunoscut: căci omul, cunoscând acum care anume sunt poruncile zeilor, el ştie cel puţin ce să facă pentru a evită cu oare care siguranţă mânia acestora.

In perioada monoteismului omul crede că peste toată lumea este un singur stăpân, D-zeu, atât de puternic, încât lumea întreagă nu i-ar puteà sta împotrivă; deaceea omul nici nu poate să se gândească la D-zeu fără a simţi o temere adâncă întovărăşită de sentimentul şi de convicţiunea celei mai complecte nimicnicii a sale în comparaţie cu puterea nemărginită a lui D-zeu. Cu toate aceste, fiindcă în această perioadă societăţile ajung prin desvoltarea instinctului conservator a-şi da legi şi instituţiuni, după

www.dacoromanica.ro

cari omul este ţinut a face numai bine, şi fiindcă acest bine este considerat a fi poruncit chiar de D-zeu; de aceea, pe de-o parte omul începe a considerà pe D-zeu ca bun şi generos, iar pe de altă parte, începe a aveà mai puţină temere de dânsul, fiindcă, din nenumăratele legi sociale şi precepte morale, el cunoaşte mai cu deamănuntul voinţa lui, pe care o poate urmà cu mai multă uşurinţă, şi fiindcă el ştie că are a face cu o fiinţă generoasă. De aceea ideea de D-zeu începe a inspirà, afară de temere care tot rămâne fundamentul sentimentului religios, un fel de supunere plăcută, de respect, de admiraţiune şi de iubire filială amestecată cu o dulce speranţă la o răsplătire părintească, fie în lumea aceasta, fie în alta. Temerea de necunoscut se găseşte deci modificată întru câtva de alte sentimente lăturalnice, născute însă tot dintr'însa. Aceste sentimente sunt apoi ajutate în desvălirea lor şi susţinute de credinţa în nemurirea sufletului şi în raiu, credinţă care satisface aşa de bine aspiraţiunile, ce se nasc din instinctul conservator. Temerea de necunoscut, modificată în câtva prin sentimentele de mai sus, este numită chiar de către teologi *frica de D-zeu*, conform sfintelor scripturi care spun că „frica de D-zeu este începutul înţelepciu-

www.dacoromanica.ro

nei.“ Frica de D-zeu este deci sentimentul religios mărturisit de credincioşii cei mai civilizaţi de astăzi; şi acest sentiment este nedespărţit la monoteişti de ideea de D-zeu, care pentru dânşii este cea mai înaltă idee metafisică, D-zeu fiind cauza cauzelor.

In perioada panteismului temerea de necunoscut se slăbeşte încă şi mai tare pentru raţiuni analoage celor de mai sus.

Am zis că sentimentul religios este în esenţa sa temerea de necunoscut. Mi se va obiectà poate, că omul având în toate perioadele desvoltării sale religioase o idee foarte lămurită, deşi poate greşită, despre spiritele, cari sunt cauza tuturor lucrurilor, el nu se teme de necunoscut, ci de fiinţe foarte cunoscute. La aceasta voiu răspunde că toate spiritele, de la sufletele ordinare şi până la D-zeu, sunt considerate a fi nu numai foarte puternice şi aplecate a face rău omului, dar şi înzestrate cu voinţă liberă; aşa că necunoscutul, de care se teme omul, nu este propriu vorbind fiinţa de la care poate provenì răul, ci *efectuarea răului şi întinderea lui*, lucruri cari nu se pot de loc prevedeà, fiindcă atârnă de capriciul spiritelor. Tot într'o astfel de poziţiune se află, de exemplu, şi lupul care vede noaptea un chibrit aprins înaintea lui; el are o idee lămurită, cel puţin despre

www.dacoromanica.ro

forma şi coloarea flacărei ce vede, şi ştie că din partea acestei flacări şi nu de aiurea poate să vie răul de care se teme; dar el fuge fiindcă nu ştie nici dacă flacăra îl va arde sau nu, nici până unde se va întinde răul ce i-l va face. Aşa dar temerea de necunoscut este în esenţă, aceiaşi, de la animale până la omul civilizat.

Să se observe că temerea de necunoscut creşte la început în proporţie cu puterea ce se atribue spiritelor, până în perioda a doua, unde ajunge la maximul intensităţii sale; fiindcă atunci, pe de-o parte, zeii sunt foarte puternici; iară, pe de altă parte, voinţa lor nu are nici un frâu, sau cel puţin este cu totul necunoscută. De aici în colo, voinţa spiritelor superioare fiind din ce în ce mai cunoscută şi, pentru a zice astfel, mai regulamentată, temerea de necunoscut descreşte din ce în ce mai mult. La această descreştere contribue şi progresul cunoştinţelor experimentale, cari pe zi ce merge răpesc de la atot puternicia spiritelor câte un fenomen natural recunoscut ca producându-se totdeauna după legi fixe.

Cu progresul ştiinţelor positive omul ajunge în timpurile din urmă la convingerea că toate fenomenele se produc conform unor legi fixe şi necesare. De aici în

www.dacoromanica.ro

colo omul nu mai are nimic de temut sau de aşteptat de la voinţa liberă a nici unei fiinţe închipuite, posibile. Cu toate acestea se observă că sentimentul religios există încă, deşi într'un grad foarte slab, chiar la învăţaţi de acei care se cred cu totul emancipaţi de credinţele religioase. Aceasta se întâmplă prin lipsa unei convingeri complecte şi prin efectul eredităţii. Căci acea parte a creerului care serveşte ca organ al sentimentului religios a ajuns de sigur la o foarte mare desvoltare şi a câştigat o mare consistenţă, în urma unui lung exerciţiu de funcţionare, urmat în multe mii de ani; astfel că, deşi acest organ se află de mult în decadenţă, totuşi generaţiile actuale au moştenit cu dânsul o predispoziţie organică pentru sentimentul religios, care nu va dispărea pe deplin decât când organul respectiv va fi cu totul atrofiat în urma unei lungi neîntrebuinţări. Pe cât timp această predispoziţie există încă, omul e dispus a admite cu uşurinţă existenţa lui Dumnezeu, fără nici o trebuinţă metafisică, ci numai pentru a da un obiect inteligibil temerii ereditare pe care o simte. Pe cât timp el nu dă un obiect determinat sentimentului religios, acesta se manifestă ca o vagă şi slabă temere de necunoscut.

Această temere inspiră la unii învăţaţi

www.dacoromanica.ro

pretinşie mancipaţi de credinţele religioase, raţionamentul următor, care nu e nici odată mărturisit: „Lumea este, *pe cât o cunoaştem noi*, cârmuită de legi fixe şi trebuitoare; dar cunoştinţele noastre nu se întind mai departe de oare-cari margini; şi dincolo de aceste margini este un necunoscut nesfârşit, în care poate foarte bine intra posibilitatea existenţei unui D-zeu răzbunător. Dacă din întâmplare acest D-zeu există, atunci pentru că nu l-am cunoscut, el ar putea să mă pedepsească, fie pe lumea aceasta, fie pe altă lume, a căreia existenţă iarăşi este posibilă în nesfârşitul necunoscut. De aceea, pentru toate eventualităţile, e prudent ca să admit existenţa lui D-zeu." Acest raţionament, pe care eu însu-mi mi-l făceam cu câţi-va ani în urmă, este făcut de acei cari nu sunt încă convinşi adânc de adevărul că, *nimic în lume nu atârnă de liberul arbitru al nimărui*, şi că *totul se face conform unor legi absolut fixe şi necesare*. Insă acest adevăr câştigă din ce în ce mai mult teren, cu cât ştiinţele pozitive fac progres; şi va veni o zi, când toată lumea va fi pe deplin convinsă de el. Din acea zi temerea de necunoscut, precum şi ori ce alte urme ale sentimentului religios, vor fi dispărute cu totul şi pentru totdeauna.

www.dacoromanica.ro

Dacă punem de-o parte sentimentul religios care, după cum am văzut, este destinat a dispăreà cu totul, şi sentimentele morale cari au început de mult a se emancipà de voinţa divină, atunci nu mai rămân din toate religiunile decât nişte idei metafisice ; şi în acest înţeles se poate zice că religiunile sunt sistemele metafisice ale omului în primele perioade ale desvoltării sale; precum cele mai înalte generalizări sistematizate ale ştiinţelor pozitive constituesc, sau vor constituì, sistemele metafisice pentru timpurile ulterioare. De aici rezultă că este falsă opiniunea d-luì H. Spencer, după care religiunea şi ştiinţa ar aveà pentru *căutarea adevărului*, domenii *distincte* şi *coexistente*, cea dintâi ocupându-se cu *inçognoscibilul* şi cea de-a doua cu *cognoscibilul*. A zice că religiunea poate coexistà şi, prin urmare, poate fi conciliată cu ştiinţa, este tot aşa de absurd ca şi a zice că pot *coexistà* două forme *succesive* ale aceluiaşi lucru ; ca şi a zice, de exemplu, că se poate concilià astronomia veche, care ziceà că soarele se învârteşte împrejurul pământului, cu astronomia modernă, care zice că pământul se învârteşte împrejurul soarelui. Metafisica religioasă este destinată a pierì şi nu a coexistà cu metafisica ştiinţifică, pentru motivul că ea se transformă

www.dacoromanica.ro

pentru a da naştere acesteia din urmă. Este învederat că în timpul de tranziţiune, metafisica ştinţifică crescând, coexistă cu metafisica religioasă descrescândă; dar ceea ce voesc să afirm este că aceste două forme de cugetare nu pot să se desvolte şi să meargă *paralel* într'aceeaşi direcţiune suitoare sau scoborâtoare.

Aceste fiind zise, păşim la istoria ideilor metafisice.

Din cercetările ştiinţifice făcute în timpurile din urmă, rezultă că noi am trecut, în privinţa ideilor, ca şi în celelalte privinţi, prin toate gradele intermediare cari se află între noi şi popoarele cele mai sălbatice. Rămăşiţe din toate credinţele strămoşilor noştri se află cu îmbelşugare în limbile, poveştile, baladele, superstiţiunile, obiceiurile popoarelor civilizate de astăzi; şi din aceste rămăşiţe se constată că noi am avut odinioară aproape întocmai aceleaşi credinţe pe cari le au astăzi popoarele sălbatece şi cele barbare. De aceea, cu credinţele popoarelor sălbatece de astăzi şi cu rămăşiţele ce conservăm încă din vechile noastre credinţe, putem reconstitui ideile metafisice pe cari le-am avut succesiv, de la începutul omenirii până acuma.

Transformarea ideilor metafisice de la începutul omenirii până acuma s'a făcut încet,

www.dacoromanica.ro

pe nesimţite şi neîntrerupt; aşa încât e cu neputinţă a găsi o deosebire radicală între ideile corespunzătoare la două epoce despărţite prin un interval, nu numai de câţiva ani, dar chiar de câteva veacuri. Cu toate aceste, fiindcă deosebirea este foate mare între credinţele cari corespund la epoce foarte îndepărtate una de alta, şi totodată pentru a fi mai metodic în expunere, voiu împărţi istoria ideilor metafisice în mai multe perioade mari, mai mult sau mai puţin artificiale, caracterizate prin sisteme metafisice destul de deosebite.

www.dacoromanica.ro

SECȚIUNEA I.

PERIOADA FETIȘISMULUI

Puterea intelectuală și sfera de gândire cresc treptat, cu cât ne suim pe scara care se întinde între animalele cele mai inferioare și oamenii cei mai civilisați. Dacă ne oprim la animalele nemijlocit inferioare omului, precum sunt cânii, elefanții, maimuțele, vedem că, deși ele gândesc, totuși atențiunea lor nu este atrasă decât de *un foarte mic număr de obiecte*, cari se află relativ *foarte aproape* de dânsele, și amintirile precum și previziunile lor nu se rapoartă decât la *un foarte mic spațiu de timp*. Cu alte cuvinte, gândirea acestor animale se învârtește într'o foarte mică sferă de spațiu, timp și materie. Aceste animale primesc impresiunea obiectelor ce se află în apropiere de

www.dacoromanica.ro

dânsele, dar gândirea lor încă nu este împinsă spre cauza acestor obiecte. Obiectele îndepărtate, precum sunt soarele, stelele, nourii, cerul, sunt percepute de aceste animale ca obiecte apropiate, şi de multe ori nu sunt percepute de loc.

Când animalul devine om, el mai lărgeşte sfera sa de gândire; dar pe la început el tot nu cugetă la causa lucrurilor ce-l înconjură. Sunt şi astăzi oameni sălbateci foarte stupizi cari, fiind întrebaţi asupra causei lucrurilor celor mai simple, ei rămân uimiţi şi nu înţeleg întrebarea, fiindcă ea nu le-a trecut nici odată prin minte. Sunt alţi sălbaceci, desigur mai superiori, cari fiind întrebaţi cine face ca buruiana să crească, ca râul să curgă, ca vântul să bată, ei răspund că nimeni, şi că toate aceste vin aşa de la sine. Aceşti oameni nu au încă nici o religiune, nici o idee metafisică propriu zisă.

Dar de aici în colo omul începe a-şi face o idee despre cauza lucrurilor celor mai apropiate de dânsul, şi apoi treptat despre cauza lucrurilor din ce în ce mai depărtate de dânsul. Iată cum ajunge el la aceasta.

Omul compară în mintea sa, chiar fără să vrea, imaginile obiectelor simţite, şi concepe, prin urmare, un raport de asemănare sau de neasemănare între dânsele. Însă

www.dacoromanica.ro

omul primitiv, având creerul foarte puțin diferențiat, percepe foarte puține imagini cari să fie deosebite unele de altele; ceea ce însemnează çă multe obiecte deosebite pentru un creer mai diferențiat produc aceeași impresiune într'un creer rudimentar, cum este acel al omului primitiv. Ceea ce se întâmplă, cu imaginile lucrurilor exterioare, se întâmplă, pentru acelaș motiv, și cu elementele imaginilor, adică cu ideile abstracte, generale sau particulare, cari reprezintă proprietățile și calitățile lucrurilor exterioare. De aceea omul primitiv are puține idei, și fie-care din aceste represintă la un loc mai multe feluri de calități pe cari omul primitiv nu le poate încă distinge; însă pe o treaptă mai înaltă a civilizației, omul recunoaște că fie-care din ideile crezute odată simple se poate analiza și descompune în alte idei mai elementare, representând subdiviziuni de ale calității crezute odată ireductibilă. Din toate aceste resultă că omul primitiv consideră ca egale sau ca asemănătoare lucruri de acele, pe cari, în urma diferențierii creerului și a analizării din ce în ce mai adânci a lucrurilor în decursul veacurilor, omul mai înaintat le găsește că sunt neegale sau chiar cu totul doosebite. Dacă pe lângă aceste vom mai adăogà că, după o lege funda-

www.dacoromanica.ro

mentală a cugetării, omul este totdeauna împins a conchide, prin inducțiune și analogie, la asemănarea lucrurilor necunoscute sau puțin cunoscute cu acele despre cari el are cunoștința cea mai lămurită; și dacă vom mai adăoga că sunt foarte puține lucrurile lămurit cunoscute din cari omul primitiv are a trage concluziunile sale: atunci vom înțelege ușor, pentru ce omul primitiv confundă și pune pe aceeași linie lucruri din cari, pentru noi, unele sunt reale și altele închipuite, sau, unele posibile și altele imposibile. De altmintere, distincțiunile acestea atârnă cu totul de gradul de diferențiare al creerului; și e probabil că deacum peste câteva mii de ani coborâtorii noștri vor găsi că și noi am făcut confuzie între lucruri deosebite, precum găsim noi astăzi că au făcut oamenii primitivi.

Findcă omul conchide în mod trebuincios, prin inducțiune și analogie, de la lucrurile cunoscute la cele necunoscute sau puțin cunoscute, deaceea e interesant a se ști cari sunt cele întâi și cele mai lămurite cunoștinți pe cari le-a căpătat omul primitiv și cari i-au servit ca punct de plecare a meditațiilor sale.

Atențiunea omului primitiv fiind atrasă aproape exclusiv de trebuințele trupului său și de mișcările ce el face pentru satisfacerea

www.dacoromanica.ro

acelor trebuinţe, cele întâi cunoştinţe vagi ce el capătă se rapoartă la persoana sa; şi aceste cunoştinţe devin apoi din ce în ce mai lămurite, şi sunt în tot timpul viitor cele mai lămurite din toate, fiindcă rezultă totdeauna din cea mai mare sumă de experienţă ce face omul vr'odată. Cunoştinţa de sine fiind cea dintâi formată şi cea mai lămurită în urmă, devine baza de comparaţiune şi punctul de plecare pentru toate celelalte cunoştinţi; de aceea omul atribue, prin analogie şi inducţiune, caracterele sale, mai întâi celorlalţi oameni, apoi animalelor şi însfârşit tuturor lucrurilor din lume. Această tendinţă a omului de a împrumuta tuturor lucrurilor chipul şi asemănarea sa, se numeşte antropomorfism şi s'a manifestat necontenit şi pretutindeni de la începutul omenirii şi până astăzi.

Să vedem acum, conform acestor principii, ce idei metafisice au putut să se formeze în capul oamenilor primitivi.

Voiu împărţi aceste idei în două categorii, din cari una se rapoartă la prevestiri şi alta la spirite.

§. 1. Prevestirile

Cea mai îndepărtată origine a ideei de cauză o găsim în asociaţiunea necesară a imaginilor corespunzătoare obiectelor cari

www.dacoromanica.ro

au fost percepute nemijlocit unul după altul. Aşa, de exemplu, când omul primitiv percepe pe rând, mai întâi apunerea soarelui şi după aceea noaptea, şi mai cu seamă când aceasta s'a repetat mai de multe ori, atunci, ori de câte ori vede soarele apuind, imaginea nopţii se înfăţişează în mintea lui şi se aşteaptă a o vedeà în realitate. Această *aşteptare* există şi în mintea animalelor superioare, şi dacă ea nu dă încă naştere la ceea ce numim noi, propriu vorbind, idee de cauză, ea produce însă ceva analog, care s'ar puteà numì o idee vagă de *succesiune necesară.*

Dar iată cum ideea de cauză este ajutată în formarea ei şi întărită prin antropomorfism :

Cunoştinţa de sine este la început foarte vagă şi nu cuprinde deocamdată decât conştiinţa trebuinţelor trupeşti şi aceea a satisfacerii lor. Mai târziu ea cuprinde şi o idee vagă despre raportul ce există între o trebuinţă şi satisfacerea ei, şi care nu este altă ceva decât ideea de *voinţă* sau *cauză.* Voinţa sau cauza atribuită mai întâi celorlalţi oameni şi animalelor nu se observă în aceştia decât ca o *succesiune* a două fapte : a celui prin care se manifestă trebuinţa şi a celui prin care se arată satisfacerea ei. Din aceste omul conchide mai târziu prin ana-

www.dacoromanica.ro

logie, când atenţiunea lui este atrasă şi de alte lucruri, că ori ce succesiune de lucruri e o succesiune de cauză şi efect. Această concluziune este confirmată de cea mai mare parte din faptele ce se observă în natură : adică de toate acele, cari se repetează în aceeaşi ordine. De altă parte, omul sălbatec nu are creerul destul de diferenţiat prin experienţă şi nu are observaţiunea destul de atentă pentru a face distincţiuni între diferitele succesiuni de fapte, şi a recunoaşte că numai unele fapte se succedează totdeauna în aceeaşi ordine, şi că chiar printre aceste sunt unele cari se succedează fără a fi respectiv cauze şi efecte propriu zise. Sălbatecul, neputând încă concepe decât o singură idee pentru toate succesiunile, nu are decât o singură credinţă, anume că totdeauna lucrul următor este produs din cel care a precedat. Astfel, când vede curcubeul şi după aceea împrăştierea norilor, el crede că aceştia au fost speriaţi sau alungaţi de curcubeu; când vede o stea căzând şi după aceea un om murind, crede că evenimentul dintâi a produs pe cel de-al doilea ; când întâlneşte în cale-i cutare animal şi după aceea i se întâmplă o nenorocire, el crede că acel animal i-a pregătit nenorocirea ; când plecând la vânat întâlneşte în drum cutare sau

www.dacoromanica.ro

cutare paseri şi după aceea prinde vânat mult, el crede că acea pasere i-a scos vânatul înainte şi aşa mai departe. De aceea, când cu altă ocazie el vede una din aceste presupuse cauze, el crede că va urma şi presupusul efect respectiv. Dacă însă se întâmplă ca presupusul efect să nu urmeze, atunci el atribue aceasta la o cauză sau voinţă contrară celei dintâi, însă tot de natura acesteia. De exemplu, dacă mergând la vânat omul primitiv întâlneşte în cale-i pasărea ce-i prevesteşte un vânat îmbelşugat, şi după aceea sau tot în acel timp mai întâlneşte şi alte lucruri mai mult sau mai puţin neobicinuite, atunci el crede că, deşi pasărea favorabilă i-a scos vânatul înainte, însă unul din celelalte lucruri ce a mai întâlnit în cale l-a alungat. De aceea toată strădania filozofică a omului primitiv consistă în a cerceta căruia din lucrurile întâlnite mai dinainte se datoreşte întâmplarea mai din urmă. După experienţe de veacuri se hotărăşte însfârşit ce urmare trebue să aibă întâlnirea ori întâmplarea cutărui sau cutărui lucru ; şi fiindcă toate lucrurile sunt privite mai cu seamă din punctul de vedere al binelui sau al răului ce ele pot să cauzeze omului, de aceea toate lucrurile ajung a fi clasificate în lucruri de bun augur şi de rău augur, fie care

www.dacoromanica.ro

din aceste prevestind un bine sau un rău special. — Când mai târziu aceste idei se combină cu acele despre spirite, omul crede că în fie-care lucru ce prevesteşte rău se află un spirit ce-l duşmăneşte ; de aceea el caută a împiedica pe acest spirit de a-şi realiza planurile rele, rugându-l, ameninţându-l, amăgindu-l cu făgăduinţi, şi la nevoe chiar paralizându-i forţele cu ajutorul unui alt dub, invocat pentru aceasta, sau cu alte mijloace vrăjitoreşti. Cu chipul acesta omul ajunge a găsi leac pentru mai toate prevestirile rele. Un leac de felul acesta întrebuinţează ţăranii în România când asvârl un mănunchiu de pae după popa ce-au întâlnit la drum, această întâlnire fiind totdeauna socotită de ei ca de rău augur.

Din aceste idei primitive asupra cauzei lucrurilor s'au născut toate credinţele privitoare la prevestiri precum şi arta de a prevesti. Aceste credinţe şi această artă s'au desvoltat şi s'au complicat mai târziu, din ce în ce mai mult. Ele au existat în diferite grade de perfecţionare la toate popoarele vechi şi nouă şi se află încă în putere în clasele de jos ale popoarelor celor mai civilizate de astăzi; ba, ce e mai mult, ele nu au dispărut încă cu totul nici chiar din clasele culte ale acestor popoare. Pen-

www.dacoromanica.ro

tru a dovedi aceasta e destul a aminti superstiția privitoare la zilele nefaste în cari nu se poate începe o întreprindere, superstiția privitoare la numărul 13 și mai cu seamă superstițiile jucătorilor la noroc, cari cred cu tot dinadinsul că norocul lor atârnă de locul ce-l ocupă la masa de joc, de vecinătatea cutărei sau cutărei persoane, de menirea ce o face în gând, etc.

§ 2 Sufletele*)

Credința în suflete este născută din antropomorfism și din neputința în care se găsea omul primitiv de a deosebi ceea ce noi numim cu drept sau fără drept, realul, de închipuit, și posibilul de imposibil.

Visurile, umbrele și imaginațiunile reflectate de apă și de corpurile lucii au fost de sigur cele întâi și cele mai frequente fenomene amăgitoare cari au atras atențiunea omului primitiv, când el a ajuns să fie capabil de oare-care reflexiune. — Se știe că animalele superioare și copiii

*) Cele mai multe fapte din câte sunt rezumate în acest paragraf și în secția următoare, precum și unele din interpretările lor sunt luate din cărțile următoare: *Principles of Sociology* de H. Spencer, *Primitive Culture* de Ed. Tylor, *Origin of Civilisation* de Sir John Lubbock.

www.dacoromanica.ro

mici cred că văd fiinţe reale în dosul oglinzii în care se uită; că ei caută să prindă umbrele cari se mişcă; şi că copiii mici, cari au văzut în vis vr'un monstru înspăimântător, nu se cred în siguranţă după ce s'au trezit din somn, decât grămădindu-se la sânul mamei lor, pentru a fi apăraţi de dânsa. Aceste fapte ar fi singure de ajuns pentru a dovedi că omul primitiv, a căruia inteligenţă nu era la început mai mare decât aceea a fiinţelor de mai sus, a trebuit să fie amăgit ca şi aceste de către aceleaşi fenomene. Dealmintrelea sunt chiar astăzi sălbateci, precum sunt locuitorii din Noua-Zelandă, cari cred în realitatea obiectivă a visurilor lor, şi cari atribuesc un fel de trup şi o existenţă deosebită umbrelor şi imaginilor reflectate de corpurile lucii.

Să presupunem că un om sălbatec, care începe a fi capabil de oare-care reflexiune, visează că se duce la vânat, că în pădure se întâlneşte cu cutare om, că împreună cu el face un ospăţ îmbelşugat... când deodată, la un strigăt al vecinului său, se trezeşte. El povesteşte vecinului că în realitate el a fost la vânat şi la ospăţ. Vecinul însă îl asigură că nu l-a văzut în tot timpul somnului mişcându-se din locul unde s'a culcat. Ce poate conchide de aici sălbatecul nostru? El nu poate conchide de-

www.dacoromanica.ro

sigur decât că persoana sa este compusă din două fiinţi identice: una care este culcată în timpul somnului, şi alta care tot în acel timp se desparte de cea dintâi, pentru a umblà singură încoace şi încolo, reîntorcându-se repede la locul său, ori de unde ar fi, îndată ce este chemată. Această din urmă fiinţă este aceea ce se numeşte mai târziu suflet. Să se observe că sufletul, care mai târziu este considerat din ce în ce mai transparent, mai aerian, mai inapucabil, la început n'a putut fi considerat decât ca un simplu duplicat al trupului, având aceeaşi consistenţă, aceleaşi trebuinţe şi aceleaşi satisfacţiuni ca acesta.

Sălbatecul întâlneşte în vis nu numai lucruri de acele cari sunt încă în fiinţă, dar şi oameni cari au murit, animale cari au pierit, lucruri nemişcătoare cari au fost stricate sau nimicite. De aici el conchide că toate aceste fiinţi şi lucruri nu pot fi decât duple de matura lor, şi că el n'a văzut în vis decât sufletele lor, de oarece el ştie că trupurile lor au fost desfiinţate. Aşa dar sălbatecul se întâlneşte în vis cu sufletele lucrurilor ce nu mai există precum şi cu lucrurile ce există sau cu sufletele acestora.

Credinţa în suflete este întărită prin reflexiunea ce omul primitiv face asupra um-

www.dacoromanica.ro

brelor. Ce poate fi umbra, care se ţine de om, care merge şi se opreşte cu dânsul, care imitează toate mişcările lui şi care samănă aşa de mult cu dânsul? Ea nu poate fi, îşi zice sălbatecul, decât sufletul, care se ţine nedespărţit de om, pe cât timp acesta e viu, şi se desparte de dânsul, când acesta e mort. Această concluziune este confirmată şi de împrejurarea că, precum nu poate cinevà apucà cu mâna sufletul care iese din omul adormit spre a se duce după aventuri proprii, tot aşâ nu poate apuca umbra, care se ia după om.

Dar, precum oamenii au umbre, tot aşa au şi animalele, şi plantele, şi munţii, şi pietrele şi toate lucrurile din lume. Aşa dar, fie-care lucru din lume are câte un suflet.

Ceea ce s'a zis despre umbre se aplică şi la imaginele lucrurilor reflectate în apă.

Sunt astăzi popoare sălbatece, nu de tot înapoiate, cari cred că omul are două suflete. După această credinţă, când omul doarme, unul din sufletele sale iese din trup pentru a umbla încoace şi în colo, pe când celalt rămâne să păzească trupul şi manifestează prezenţa sa prin respirare ; iar când omul moare, atunci amândouă sufletele sale se duc şi respirarea încetează. Fiindcă respirarea este semnul după care se cunoaşte că unul sau amândouă sufletele

www.dacoromanica.ro

se află în trup, de aceea sufletul şi-a primit numirea la toate popoarele şi în toate limbele de la cuvintele ce însemnează a *suflà*, a *respirà*. Este de observat că la popoarele vechi precum la Indieni, la Greci, la Romani, sufletele morţilor se mai numeau şi *umbre*. Toate aceste numiri, însă, confirmă teoria ce susţinem în privinţa originei credinţelor în suflete.

Sunt unele popoare indigene în India, cari cred că omul are trei suflete. E probabil că în toate locurile omul a ajuns la această credinţă, când a simţit trebuinţa să-şi explice cum şi pentru ce el poate avea în acelaşi timp o umbră, o imagine reflectată de apă, şi trupul însufleţit de puterea şi voinţa obicinuită. Aceste trei suflete sunt însă aşa de strâns legate între dânsele, încât ele nu se despărţesc niciodată, afară numai decât pentru mici momente; şi când este ca omul să moară, ele părăsesc toate împreună cu trupul acestuia. Cu alte cuvinte, cele trei suflete ale omului nu formează decât unul singur, care se poate divide accidental şi momentan în trei părţi. Este probabil că din ideea acestei treimi nedespărţite a sufletului omenesc s'a născut mai târziu ideea treimei nedespărţite a sufletului lumii, a lui Dumnezeu, în religiile brahmanismului, a budhismului şi a creştinismului.

www.dacoromanica.ro

La început sufletele nu sunt nemuritoare. Şi, în adevăr, omul primitiv, nu poate să creadă că trăiesc decât acele suflete pe cari el le vede în vis sau altfel. Insă, dintre lucrurile şi fiinţele cari au pierit, nu-i se mai arată lui în vis decât acele cari au pierit de curând şi despre cari el păstrează amintire. Aşa dar toţi strămoşii şi toate lucrurile de altă dată cari nu se mai arată în vis, au pierit cu suflet cu tot. De aci urmează că sufletul poate să moară odată cu trupul, dar obicinuit el trăeşte încă mulţi ani după moartea acestuia; şi dacă sunt mai multe suflete, ele pot muri deodată sau pe rând. Conform acestor credinţe, la toate popoarele sălbatece se întrebuinţează diferite mijloace sigure pentru a ucide sufletele morţilor.

La început sufletele morţilor nu au un raiu sau un iad, unde să trăiască. Ele umblă pe pământ cam pe locurile unde umblau trupurile când erau în viaţă. Fiind însă că lucrurile şi fiinţele din lume, atât cele cari trăesc trupeşte, cât şi cele cari au pierit, sunt nenumărate, şi fiindcă fiecare din aceste are unul, două şi chiar trei suflete,—de aceea omul primitiv crede că nu e loc în lume în care să nu se găsească suflete cu grămada. Aceste suflete însă nu stau binişor: cele cari au pierdut trupu-

www.dacoromanica.ro

rile lor caută să intre pe furiș în trupuri streine, pe când sufletele acestora sunt plecate momentan, sau intră cu putere peste alte suflete pe cari le dau afară; de altă parte chiar sufletele cu trupuri au câte odată fantazia de a trece în alte trupuri streine. Sufletele mai au puterea de a se transfigurà, și de a luà proporțiuni colosale sau de tot mici; toate aceste le vede sălbatecul cu propriii săi ochi, când visează, sau când se află singur în întunerec. Fiindcă sufletele se află cu grămada pretutindeni și au astfel de puteri, de aceea nu e nici o mișcare sau lucrare în lume pe care omul primitiv să nu o atribue unui suflet. Astfel, o creangă se clatină, este un suflet care o scutură; o piatră se rostogolește de pe munte, este un suflet care a împins-o; când sălbatecul chiue în pădure și-i răspunde un ecou, este un suflet care îl îngână; și așa mai departe.

Sălbatecul crede bucuros că binele care i se întâmplă vine așa de la sine, în timp ce toate nenorocirile sale le atribue sufletelor. Sufletele morților se deosibesc mai cu seamă prin răutatea lor. Sălbatecul este bolnav din cauză că unul din aceste suflete îi înțeapă inima cu spini, îi pune cărbuni aprinși pe tâmple, îi strânge intestinele, și așa mai departe, după organul efectat și

www.dacoromanica.ro

după felul de dureri ce simte. El este în delir, sau într'un acces de nebunie ori de epilepsie din cauză că un suflet de mort, sau chiar o mulţime de aceste suflete, au intrat în trupul său, după ce au alungat sufletul acestuia, şi îl chinuesc numai din plăcerea de a face rău. Moartea chiar, adică despărţirea fără voie a trupului de sufletul său, este atribuită sufletelor morţilor, când ea nu este determinată prin violenţele oamenilor în viaţă. Tot în felul acesta se explică toate nenorocirile omului. Dar de ce sufletele sunt aşa de răutăcioase? Iată de ce: sălbatecul este în luptă continuă nu numai cu natura, dar cu oamenii din fel de fel de triburi duşmane din cari el nu face parte, şi chiar cu tovarăşii săi de toate zilele. El nu e sigur de o îmbucătură de mâncare, de răul tuturor acestora, decât numai dacă face şi el întrebuinţare cât mai multă de pumni şi de ciomag. Mai toţi oamenii fiind în timpul vieţii lor duşmanii sălbatecului, sufletele lor continuă, firește, după moarte, a face rău acestuia. Cu chipul acesta sălbatecul are pe capul său ca duşmani şi pe vii şi pe morţi. El trebue deci să lupte pentru existenţa sa cu toţi aceşti duşmani. Armele şi artificiile, pe cari el le întrebuinţează în lupta sa cu

www.dacoromanica.ro

morţii, se pot împărţi în următoarele şeapte clase :

1. *Bătaia ordinară.* In timpul zilei sufletele morţilor nu sunt tocmai puternice ; şi atunci ele sunt uşor învinse cu armele ordinare. Astfel, de exemplu; când sălbatecul vede un vârtej de vânt şi de colb care pentru dânsul este un suflet de mort călare pe vânt, el dă cât poate cu pumnul, cu ciomagul, cu toporul în vârtej, până când acesta încetează, adică până când sufletul de mort, cu coastele rupte de bătaie, descalecă de pe vânt şi fuge. Dar noaptea sufletele morţilor sunt mult mai puternice, şi atunci bătaia ordinară nu are efect contra lor.

2. *Uciderea sufletelor.* Pentru a ucide sufletul unui om viu odată cu trupul său, sălbatecul n'are decât să ardă sau să mănânce pe acel om. Dacă îl mănâncă, atunci sufletul mortului fiind mâncat de sufletul său, el câştigă toate calităţile omului ucis. De aceea sălbatecul caută să mănânce pe duşmanii săi cei mai curajoşi şi mai ghibaci, pentru a deveni el singur curajos şi ghibaciu. Câte odată e de ajuns pentru acest scop de a mâncà numai inima duşmanului, curajul său fiind presupus că stă în inimă. Când sălbatecul voeşte să ucidă sufletul unui mort, care îl năcăjeşte noaptea şi pe

www.dacoromanica.ro

care-l recunoaşte, atunci el desgroapă trupul acestuia ziua şi îl arde; sau îi scoate numai inima şi i-o tae, i-o împunge, i-o frige, până când nu mai rămâne nimica dintr'însa. Cu chipul acesta el crede că a omorât şi sufletul mortului, care e presupus că ziua stă ascuns în inima acestuia. Se înţelege că el, având credinţa adâncă că sufletul a pierit, nu-l mai vede nici aivea, nici în vis Dacă însă se întâmplă să mai vadă mortul în vis, atunci el crede că acesta a avut mai multe suflete, din cari tot i-a mai rămas unul sau două; de aceea el caută, prin diferite vrăji, să afle unde e culcuşul lor, pentru a le omorî şi pe acele.— Ca rămăşiţe din aceste credinţe la ţăranii noştri putem cită superstiţiunile privitoare la strigoi şi la modul de a-i ucide.

3. *Jertfele.* Omul primitiv nu poate presupune că sufletele au altfel de trebuinţe şi de plăceri decât acele pe care le au şi oamenii în viaţă. Deaceea, pentru a împăcă şi îmblânzi sufletele, el le duce ce are mai bun de mâncare şi de băut, acolo unde ele se află obicinuit ziua, adică pe la mormintele trupurilor din cari au ieşit. Este adevărat că bucatele şi băuturile duse rămân neatinse, dar se crede că sufletele mănâncă şi beau numai partea spirituală a acestor ofrande, adică sufletul lor, lăsând trupul

www.dacoromanica.ro

pentru cei vii. Ca rămăşiţă din aceste obiceiuri putem citâ praznicele ce se dau de creştini pentru sufletele morţilor.—Fiindcă sufletele sunt nenumărate şi pretutindeni, deaceia se introduce obiceiul că omul din tot ce mănâncă asvârle o bucăţică în aer, şi din tot ce bea varsă mai întâiu o leacă pentru sufletele cari se află prin prejurul lui. Este cunoscut că acest obiceiu a existat la toate popoarele vechi şi există şi astăzi la ţăranii noştri.—Sunt multe popoare barbare la cari există credinţa că sufletele se duc în zile anumite pe la casele rudelor lor în viaţă. In acele zile este obiceiu să se pregătească bucate bune, cari se pun pe masă şi apoi se lasă deschise toate borticelele şi crăpăturile de la uşi şi ferestre pentru ca sufletele dorite să poată intrà pentru a şedeà la masă.

4. *Fetişii.* Credinţa în fetişi se naşte ceva mai târziu; deaceea ea caracterizează popoare relativ înaintate ca acelea cari locuesc astăzi în centrul Africei şi al Asiei. Iată cum s'a născut această credinţă:

La început, când familia nu există de loc, sălbaticul este părăsit de mama sa încă din copilărie, şi de aici încolo toţi oamenii sunt deopotrivă străini pentru dânsul; aşa fel că el trăeşte în aceeaşi duşmănie cu părinţii şi rudele sale, pe cari altminterea

www.dacoromanica.ro

nici nu-i cunoaşte, ca şi cu ceilalţi oameni. Toţi oamenii în viaţă fiind duşmanii săi, toate sufletele de morţi nu pot fi decât răutăcioase în privinţa lui. Dar cu timpul se stabilesc şi raporturi de bunăvoinţă mai trainice între oameni: iubirea sexuală în loc de a fi totdeauna momentană, dă naştere la o iubire mai îndelungată între aceleaşi persoane: prietenia devine o legătură mai durabilă între două sau mai multe persoane, iubirea şi îngrijirea de mamă se prelungeşte până la o vârstă mai înaintată a copiilor; legături şi simpatii de rudenii încep a se formă. Toţi acei cari sunt în astfel de legături cu sălbatecul încep a fi consideraţi de dânsul ca binevoitori mai mult sau mai puţin statornici ai lui, în opoziţie cu toţi ceilalţi oameni cari îi sunt totdeauna răuvoitori. E natural ca întocmai această distincţiune să înceapă a se face şi între sufletele morţilor, aceste fiind considerate ca bune sau rele, după cum provin de la oameni ce în viaţă au fost buni sau răi pentru sălbatec. Fiindcă sălbatecul poate chemă în ajutorul său la nevoe pe acel care în viaţă fiind se află în legături de bună voinţă cu dânsul; şi fiindcă până la un punct poate chiar să-i comande; deaceea el crede că tot această purtare poate

www.dacoromanica.ro

s'o aibă şi cu sufletele binevoitorilor ce au murit.

Omul primitiv recunoscând în sufletele morţilor o putere din ce în ce mai mare decât a sa, simte că nu mai poate lupta cu succes contra sufletelor duşmane, decât cu ajutorul unuia sau a mai multor suflete binevoitoare. Meşteşugul însă este de a pune mâna pe un suflet binevoitor şi de a-l sili să facă slujba, pentru care este căutat. Este admis dejà, că sufletul omului după moarte, mai ales când trupul său a fost distrus, se vîră în trupul unui obiect, cum am zice noi, neorganic. Cu timpul chiar se înrădăcinează credinţa că mai toate lucrurile din lume sunt hălăduite şi însufleţite de suflete omeneşti. Aceasta fiind admis, acel care doreşte să pue mâna pe un suflet bun n'are decât să observe în cari obiecte se întrupează obicinuit sufletele de felul acesta.— In ţările calde din centrul Africei sunt mulţime de şerpi cari intră fără sfială în bordeele Negrilor şi se culcă prin unghere, pentru a se răcori. Negrul crede că aceşti şerpi nu pot fi decât sufletele întrupate ale rudelor sau amicilor morţi cari vin acum să-l viziteze. De aceea el le pregăteşte culcuşuri bune, îi hrăneşte, vorbeşte cu dânşii şi se închină lor, rugându-i să lupte voinicește contra duşmanilor săi.

www.dacoromanica.ro

Aceşti şerpi sunt fetişi în înţelesul propriu al cuvântului. In alte ţări sunt aleşi ca fetişi liliacii cari sboară seara pe sub acoperământul bordeelor, şi cari pentru acest motiv sunt crezuţi a fi sufletele întrupate ale rudelor moarte. In regulă generală, animalele alese ca fetişi sunt tocmai acele cari, fără a fi vătămătoare, se află, după ţări şi după timpuri, în comunicaţiunea cea mai strînsă cu omul şi locuinţa lui, precum sunt şerpii, liliacii, boii, etc.

Omul primitiv mai crede că sufletul unui mort se duce în tot momentul să vadă obiectele cari i-au aparţinut în viaţă, şi că el se întrupează chiar câte odată în acele obiecte. Cel care voeşte să provoace cu siguranţă întruparea sufletului în unul din aceste obiecte pe cari a pus mai dinainte stăpânire, n'are decât să cheme sufletul *pe nume*, rugându-l să vie, şi atunci acesta vine ori de unde ar fi, pentru a intra în obiectul pregătit. In casul acesta sufletul este *evocat*; iară când este chemat în ajutor, atunci se zice că este *invocat*... Insă atât evocaţiunea cât şi invocaţiunea n'au efect dacă nu conţin numele sufletului, adică numele omului care a avut acest suflet înainte de a muri. Pe baza acestei credinţe, fetişistul se îngrijeşte să aibă în casă sau la dânsul o şuviţă de păr, o unghie

www.dacoromanica.ro

un osuşor sau altă-ceva din trupul unei rude sau unui prieten mort, crezând că are cu chipul acesta la dispoziţia sa sufletul aceluia, al cărui obiect a fost păstrat de fetişist. Acest obiect devine astfel pentru fetişist un fetiş şi un talisman în acelaş timp.—Fiindcă între lucrurile ce au aparţinut mortului chipul său este cel mai de căpetenie; de aceea mai târziu se naşte ideea de a reproduce chipul mortului în piatră, etc., şi astfel a sili sufletul acestuia, prin evocaţiune sau invocaţiune, a se întrupà în bucata de lemn sau de piatră ce-i seamănă la chip. După cum vom vedeà mai departe, din această credinţă combinată cu altele s'a născut mai târziu idolatria.— Figurile morţilor reproduse în miniatură pe bucăţele de lemn sau piatră constituesc asemenea talismane portative.— Se ştie că obiceiul de a purtà talismane a existat la toate popoarele; şi că iconiţele şi cruciuliţele pe cari creştinii le poartă la gât sunt asemenea nişte talismane.

Este de observat că fetişii nu au multă consideraţie la adoratorii lor. Aceştia iau ca să zic aşa, pe fetişi în slujbă la dânşii, ca să le facă treabă; îi înfig pe la hotare, dacă sunt de lemn ori de piatră, pentru ca să le păzească ţarinele; îi ţin în casă pentru a păzì familia de toate re-

www.dacoromanica.ro

lele; şi aşa mai departe. Fetişii sunt adoraţi, hrăniţi, adăpaţi, cocoliţi, pe câtă vreme fac treabă; de unde nu, mănâncă bătae, şi la nevoe sunt chiar svârliţi ca lucruri netrebnice şi înlocuiţi cu alţi fetişi, mai vrednici. Respectul pentru fetişi nu este cu mult mai mare, chiar la acel grad de cultură, când fetişismul este aproape transformat în idolatrie propriu zisă. Astfel după relaţiunea unui călător englez, citată de Sir Lubbock, oamenii din popor din China, cari de fapt sunt fetişişti, când au de început o întreprindere se duc mai întâiu de se roagă pentru succes la idolii lor. Dacă însă întreprinderea nu isbuteşte, cu toată rugăciunea făcută, atunci Chinezul se întoarce mânios la idolul său, care e o statuetă mică de lemn, şi pe când îi dă cât poate cu pumnul, îi vorbeşte în felul acesta: „Hei câne de spi„rit ce eşti! Noi îţi dăm locuinţă într'un „templu minunat, te poleim frumos cu aur, „te hrănim, te tămâem; şi cu toată îngri„jirea noastră tu eşti aşa de ingrat încât „ne refuzi ceea ce-ţi cerem.“ Atunci el leagă idolul de gât cu o frânghie, îl smunceşte jos pe locul unde stă, îl tîrîe dealungul uliţelor prin glod şi mocirle pentru ca să-şi întoarcă cheltueala ce a făcut cu tămâia şi cu alte parfumuri ce-a stricat cu

www.dacoromanica.ro

dânsul. Dacă după aceasta se întâmplă ca să reuşească întreprinderea pentru care în zadar făcuse rugăciuni la început, atunci el spală idolul cu îngrijire, îl duce iar la templu cu mare ceremonie şi îl aşează la locul lui; după aceea cade în genunchi înaintea lui scuzându-se în felul acesta: In adevăr eu m'am grăbit prea mult, după „cum şi tu ai întârziat cam prea mult în „acordarea favorurilor tale. Pentru ce m'ai „făcut să-ţi trag bataia pe care ai mân„cat-o? Dar ceea ce-a fost s'a trecut; de „aceea să nu ne mai gândim la asta. Dacă tu „vei uità ceea ce ţi-am făcut, să ştii că te „poleiesc din nou.“

5. *Exorcismul.* Acel care e în delir, sau într'un acces de nebunie sau de epilepsie e considerat că are în trupul său unul sau mai multe suflete de morţi cari au intrat peste sufletul propriu al lui, sau chiar după ce au dat afară pe acesta. Pentru a alungà aceste suflete răutăcioase, mai mulţi sălbateci armaţi cu ciomege, cu topoare, cu frânghii, cu tăciuni aprinşi, se adună împrejurul bolnavului şi poruncesc sufletelor să iasă din trupul acestuia, amenințându-le prin vociferări şi răstiri că la caz contrar au să le bată, să le lege, să le tae, să le frigă, să le mănânce etc. până când sufletele se sperie şi fug. Dacă însă ele nu fug

www.dacoromanica.ro

degrabă, bolnavul este cu tot dinadinsul pătut şi chinuit, pentru ca cu chipul acesta să sufere şi sufletele răutăcioase dintr'însul. Celelalte boale fiind asemenea atribuite sufletelor răutăcioase cari pun stăpânire pe o parte sau pe totalitatea trupului bolnavului, sunt tămăduite cu mijloace analoage celor de mai sus. Chiar adevăratele medicamente ce se întrebuinţează odată cu ameninţările de mai sus nu sunt privite decât ca nişte specifice sau spărietori proprii a alungà sufletele rele. Ameninţări asemănătoare celor cari tămăduesc boalele sunt întrebuinţate pentru a curăţi de sufletele rele casele, bucatele, băuturile, etc. Cuvintele ameninţătoare şi procedările întrebuinţate pentru a alungà sufletele rele constituesc aceea ce se numeşte un *exorcism* sau un *descântec*. Mai târziu exorcismurile sunt practicate de descântători de meserie cari cunosc anume formele de ameninţări şi procedări pentru alungarea fie-cărui fel de suflete rele.—Credinţele privitoare la exorcisme au existat la toate popoarele şi s'au continuat până la popoarele Europei de astăzi. In adevăr se ştie că astăzi chiar preoţii creştini exorcizează pe bolnavi prin cetirea de molitfe şi prin alte formalităţi. Nebunilor în special li se citesc molitfele Sfân-

www.dacoromanica.ro

tului Vasile, cari nu sunt alt-ceva decât un şir de ameninţări la adresa dracului care se află în trupul bolnavului, prin cari i se spune că de nu va eşi curând are să fie bătut cu toate grozăviile înşirate în molitfă. Se ştie asemenea că preoţii creştini exorcizează apa, sarea, mâncarea, casele nouă sau acele cari au fost pustii, bisericile din nou zidite, fântânele spurcate, etc. prin *binecuvântări* proprii a curăţi toate aceste lucruri de draci sau de influenţe drăceşti şi a întroduce în locul lor spiritul dumnezeesc. Ca rămăşiţe din credinţele vechi mai putem iarăşi cită la noi descântecele practicate de babele de la ţară. Toate descântecele nu sunt decât formule de exorcism conţinând ameninţări la adresa boalelor, acestea fiind nişte eazme sau duhuri necurate. Aşa, de exemplu, pentru a alungà durerea de cap, baba porunceşte boalei să fugă degrabă în pustii de unde a venit, că de nu, are să vie ursul cu gura să o apuce, în labe s'o rupă, şi aşa mai departe.

6. *Farmecele şi vrăjile.* Omul primitiv crede că sufletul unui om se află, sau poate să fie silit prin evocaţiune ori invocaţiune a se aflà, în toate lucrurile cari au aparţinut acelui om. Aceasta se aplică şi la morţi şi la vii. Am văzut cum sufletul unui

www.dacoromanica.ro

om mort poate fi silit să stea cu acela care păstrează o şuviţă de păr sau un cio-lănaş de-al mortului. Tot în felul acesta se poate face cineva stăpân pe sufletul unui om viu, pentru a-i face rău, sau pentru a-i impune cutare sau cutare sentiment. Iată cum se procede la aceasta printre sălbateci şi barbari. Când cineva voeşte să-şi răzbune contra unui duşman în viaţă, caută de-şi procură o şuviţă de păr, o unghie sau chiar un petec din haina acelui duşman; după aceea pronunţă câteva vorbe anume întocmite prin care chiamă la sine cu amăgeli sufletul duşmanului, ca el să se aşeze cu totul în obiectul ce provine de la dânsul; apoi acest obiect este învelit în ceară şi pus pe cărbuni aprinşi. Pe când totul arde şi sfârie pe cărbuni, operatorul zice cam în felul acesta: „precum „ceara aceasta se topeşte aşa să se topeas-„că şi viaţa ta, duşmane; precum acest o-„biect al tău se praface în cenuşă aşa să „te prefaci tu în pulbere.“ Şi în adevăr, dacă duşmanul în chestiune aude din unii şi alţii că a fost vrăjit, el e cuprins de o frică aşa de grozavă, încât peste două, trei zile moare numai decât. Morţile de felul acesta sunt foarte frequente printre sălbateci şi barbari. Ba pe une locuri, ajung chiar la credinţa că totdeauna, când un

www.dacoromanica.ro

om se îmbolnăveşte sau moare, a trebuit să fie vrăjit de cineva.—Lucrul esenţial în fiecare vrajă este *evocaţiunea*, adică chemarea pe nume a duşmanului însoţită de câte-va cuvinte ademenitoare, pentru a face ca sufletul acestuia să vie ori de unde ar fi şi să se aşeze în obiectul ce i-a aparţinut. Când cineva nu ştie numele duşmanului, nu poate să-l vrăjească, fiindcă evocaţiunea fără nume nu are efect. De aceea sălbatecii în genere ţin secrete adevăratele lor nume, pentru ca să nu le afle duşmanii lor, dându-şi în lume nume falşe, sau nişte porecle.—Pintre popoarele sălbatece şi barbare se formează cu timpul oameni de meserie numiţi vrăjitori sau fermecători, cari cunosc proceduri sigure şi formule de evocaţiune cari nu dau greş pentru tot felul de isprăvi vrăjitoreşti. Vrăjitorul câteodată îşi procură un ciolănaş de de la un om mort care a fost vestit de răutăcios. Cu chipul acesta el se face stăpân pe un suflet răutăcios pe care îl poate trimite în toate părţile să facă toate răutăţile ce i se poruncesc. Vrăjitorul poate să se servească şi de un suflet de ocazie pe care îl scoate numai când are nevoe dintr'un liliac, dintr'un şarpe, sau alte lucruri hălăduite de suflete de morţi. Cu ajutorul sufletului ce are în slujbă şi cu a-

www.dacoromanica.ro

jutorul formulelor de exorcism şi de evocaţiune, vrăjitorul poate face fel de fel de minuni: el poate să închege apa, să oprească ploaea, să prefacă pe oameni în dobitoace, să facă cuiva de dragoste sau de urât, să facă pe oameni să alerge călare pe prăjină acolo unde sunt chemaţi, sau să-i facă să se arunce în mare, ori într'o fântână, etc.—Se ştie că toate aceste credinţe şi meşteşuguri subsistă încă, cu oarecare varaţiuni, la ţăranii popoarelor civilizate de astăzi.

Ca rămăşiţă din vechile credinţe, după care cineva se poate face stăpân pe sufletul unui om viu, putem cită la ţăranii noştri credinţa că, dacă cineva măsoară umbra unui om cu o trestie pe care o pune într'un zid ce se clădeşte, atunci acel om moare fiindcă umbra lui, adică sufletul lui, va trebui să se despartă de trup spre a se preface în stafie, adică în sufletul însărcinat cu paza şi conservarea clădirii în al căreia zid a fost pusă trestia. Omul căruia i s'a luat umbra moare îndeobşte câte-va zile după ce a luat cunoştinţă de operaţiunea făcută.

7. *Inspiraţiunea.* Sufletele bune pot să intre în trupul unui om pentru a-i face bine, întocmai precum sufletele rele pot să intre pentru a-i face rău. Indivizii cari,

www.dacoromanica.ro

fără a face rău nimărui, au o cunoştinţă sau o putere extraordinară, precum sunt nebunii şi vizionarii, sunt consideraţi ca posedaţi sau inspiraţi de suflete bune. Mai târziu se atribue inspiraţilor o putere din ce în ce mai mare, cu cât şi sufletele morţilor, între cari se cuprind şi acele ce inspiră, sunt considerate mai puternice; de oare-ce inspiratul nu este decât intermediarul, organul, prin care vorbeşte şi lucrează sufletul inspirator. Cu chipul acesta inspiraţii pot să prooroceasc㠄, să vadă ceea ce se petrece la o mare distanţă, să vorbească cu sufletele cele mai puternice, să conceapă şi să facă lucruri de geniu; cu un cuvânt, ei pot să ştie şi să facă lucruri cari nu sunt în putinţa celorlalţi muritori. Din aceste credinţe s'au născut mai târziu toate acele privitoare la oraculi, la oameni inteligenţi inspiraţi de geniuri sau de muze, etc. — Acel care e favorizat de un suflet bun poate să fie inspirat de dânsul chiar fără voie; dar inspiraţiunea se poate asemenea provocà în mod artificial. Cel care voeşte să fie inspirat îşi curăţă mai întâi trupul prin diferite mijloace şi mai cu seamă prin post, pentru ca sufletul chemat să intre cu plăcere într'un trup curat; pe urmă el *invocă* sufletul, chemându-l *pe nume* şi rugându-l să-l inspire. Se ştie că postul

www.dacoromanica.ro

prelungit (abţinerea complectă de a mâncà) provoacă extazuri şi halucinaţii. De aceea el a fost întrebuinţat ca mijloc sigur pentru a provocà inspiraţiunea sibilelor din antichitate, a cuvioşilor brahmani, budişti, mahomedani sau creştini, şi a tuturor văzătorilor şi spuitorilor de lucruri de pe ceea lume cari au fost de la începutul omenirii până acuma. Acel care este dejà inspirat sau care crede că are la dispoziţia sa un suflet bun, poate să introducă o parte sau totalitatea acestui suflet într'un alt individ sau într'un obiect oare-care, suflând asupra acestuia de câte-va ori în şir, suflarea fiind considerată că este însuşi sufletul, sau măcar conducătorul cel mai sigur al sufletului. Această credinţă a făcut ca suflarea să fie admisă ca o formalitate trebuincioasă la facerea exorcismelor şi bine-cuvântărilor sau sfinţirilor practicate în toate religiunile, la facerea botezului creştinilor, asupra cărora preotul suflă sfântul duh după ce le-a curăţit trupul cu apă, etc.

In rezumat perioada fetişismului este caracterizată prin credinţa că lumea este locuită de *nenumărate suflete aproape tot una de puternice,* cari însufleţesc toate corpurile şi cari sunt cauza a tot ce se întâmplă şi ce se face. Aceste suflete, abstracţiune făcând de acele ale oamenilor în viaţă,

www.dacoromanica.ro

sunt, pe la sfârşitul acestei perioade, considerate ca provenind de la oameni dejà morţi; ele sunt muritoare, trăesc în aceiaşi lume cu oamenii în viaţă, şi sunt concurenţii şi duşmanii acestora. Omul în viaţă luptă prin diferite mijloace pentru existenţa sa contra sufletelor; şi această luptă, sub toate formele sale, constitue cultul religios în întâia sa fază. Nu este, deci, în această perioadă nici nemurirea sufletului, nici raiu, nici iad, nici Dumnezeu, în înţelesul religiunilor ulterioare.

www.dacoromanica.ro

SECŢIUNEA II.

PERIOADA IDOLATRIEI.

In întâia perioadă a ideilor metafisice sufletele morţilor sunt toate independente şi de putere aproape egală, pentrucă şi oamenii la început, nefiind constituiţi în societate cu graduri ierarhice, sunt toţi independenţi şi aproape egali în puterea de a se înrăuri unul pe altul. Dar această situaţiune se schimbă cu cât se desvăleşte în om instinctul sociabilităţii, care nu e decât o modalitate a instinctului de conservare.

Desele lupte între triburi silesc pe acestea să-şi aleagă capi, cari să-i conducă la luptă. Insă o bună conducere din partea capilor cere numai decât o supunere complectă din partea trupelor de luptători. A-

www.dacoromanica.ro

ceastă trebuinţă simţită din ce în ce mai mult, şi freguenţa cea mare a luptelor primitive, deprinde pe luptători la o supunere din ce în ce mai complectă către capii lor, şi totodată necesitează permanenţa acestora. Capul unui trib mic devine apoi prin cuceriri capul a mai multor triburi cari dau naştere unui singur popor, în cari indivizii din tribul biruitor sunt stăpâni şi cei din triburile biruite robi. Capul unui popor mic devine, la rândul său, prin cucerire, capul mai multor popoare mici cari constituesc un singur popor mare, compus mai adese din atâte caste sau măcar clase ierarchice de indivizi câte popoare constituente sunt. Cu chipul acesta ajungem treptat până la constituirea de regaturi puternice, în cari poporul a ajuns prin educaţiunea războinică din trecut până la supunerea cea mai complectă către rege. Se înţelege că trecerea de la triburile primitive până la aceste regaturi s'a făcut pe nesimţite în curgerea a mai multor mii de ani, şi că tot aşa de pe nesimţite au crescut şi deosibirile de grad ierarhic între indivizi. Se înţelege asemenea că concepţiunea despre spirite, despre distincţiune şi erarhia lor, s'a modificat treptat şi paralel cu concepţiunea despre oameni în tot timpul acestei transiţiuni. Dar fără a mai insistà asupra

www.dacoromanica.ro

acestor modificări treptate pe cari uşor şi le poate închipuì cineva, să venim de-a dreptul la epoca constituirii celor întâi regaturi mari.

Un mare erou, care prin cucerire uneşte sub stăpânirea sa milioane de oameni, de cari poate dispune după capriciul său, este considerat a fi singur mai tare decât toţi aceştia la un loc, sau prin puterea extraordinară a muşchilor săi, sau prin ajutorul ce-i dau spiritele nevăzute, asupra cărora el are o putere misterioasă. Când eroul moare, sufletul său este prin analogie nu numai mai puternic decât toate sufletele la un loc ale supuşilor săi morţi, dar încă le are şi pe aceste a la ordinele sale. Acest suflet este ceea ce se numeşte un *zeu*, şi temerea ce inspiră este în raport cu puterea ce i se atribue.

Fiindcă pe la epoca aceasta legăturile de familie sunt ajunse la un grad relativ mare de desvoltare, fiul eroului este considerat că are în cât-va la dispoziţiunea sa puterea nevăzută a părintelui său mort, de către care nu încetează de a fi iubit şi protejat. Astfel fiind, fiul eroului devine rege în locul părintelui său, nu în puterea dreptului de moştenire care nu există încă la această epocă, dar pentrucă din toţi indivizii poporului el dispune de cea mai mare

www.dacoromanica.ro

putere văzută sau nevăzută şi inspiră cea mai mare frică; de aceia el este în timpul vieţii temut şi adorat aproape ca şi sufletul părintelui său, şi apoi după moarte este şi el pe deplin zeificat. Cu chipul acesta zeii se succedează din tată în fiu, fiind unul după altul zeificaţi şi inspirând din ce în ce mai multă temere. Este de observat că temerea de regi, care la început este cauza zeificării lor, este mai pe urmă la rândul său mărită prin credinţa că regii sunt fii de zei. Când un popor se amestecă cu un altul în urma unei cuceriri sau a unei simple migraţiuni, el nu părăseşte zeii săi proprii, ci pe lângă aceştia mai adaogă şi pe acei ai poporului celuilalt; căci, chiar dacă rezultatul unui războiu dovedeşte că zeii unui popor sunt poate mai slabi decât ai celuilalt popor, aceasta nu împiedică ca ei să fie mult mai tari decât oamenii în viaţă, şi prin urmare foarte temuţi de aceştia. Mulţimea regilor zeificaţi de un singur popor, şi împrumutul de zei ce-şi fac popoarele ce se întâlnesc, fac, pe deoparte, ca zeii să se numere cu sutele şi cu miile la acelaş popor, şi pe de altă parte ca aceiaşi zei să fie câte-odată admişi de toate popoarele ce vin în contact. Pe lângă regi cari devin zei de întâiul rang, toţi oamenii însemnaţi precum generalii, preoţii, legislatorii, vră-

www.dacoromanica.ro

jitorii vestiți, capătă după moarte un rang însemnat în lumea nevăzută și devin astfel semi-zei.

Incă din perioada fetișismului este admis că sufletele morților se întrupează obicinuit în ființele și lucrurile lumii văzute. Zeii și semizeii nu fac escepție la regulă; însă ei se întrupează în lucruri potrivite cu rangul și puterea lor. Așa părintele regelui domnitor, sau câte-odată eroul care a fundat dinstia domnitoare, este întrupat în soare; de aceea regele actual este considerat a fi fiul soarelui; și precum soarele domnește prin înrâurirea sa asupra atmosferei și a suprafeței pământului, tot astfel zeul respectiv domnește asupra tuturor spiritelor ce se află în atmosferă și deasupra pământului. Un alt zeu este întrupat în ocean și are la ordinele sale toate sufletele ce locuesc sau rătăcesc prin ocean; un altul însuflețește o pădure sau un munte și poruncește la toate sufletele ordinare întrupate în lucrurile ce se află în pădure sau în munte; și așa mai departe. Cu chipul acesta stăpânirea lumii este împărțită între nenumărați zei și semizei de diferite graduri de putere și mai mult sau mai puțin independenți.

Credințele proprii acestei perioade sunt adaose la acele ale perioadei fetișismului care

www.dacoromanica.ro

sunt conservate încă în întregime; atât numai că temerea şi atenţiunea omului sunt acum îndreptate mai cu seamă din partea zeilor şi a semi-zeilor; fiindcă aceştia sunt acuma cea mai înaltă cauză a lucrurilor. Lupta omului contra acestora se face, afară de câteva modificări şi perfecţionări potrivite cu noua situaţiune, prin aceleaşi mijloace ca şi lupta contra sufletelor ordinare de morţi.

In timpul constituirii celor întâi popoare barbare este obiceiu că individul ce moare se îngroapă în casa în care a trăit. Tot astfel se urmează şi cu regii. Fiind însă că sufletul mortului vizitează foarte des casa în care a trăit trupul şi mai cu samă mormântul în care zace cadavrul; de aceea şi sufletul regelui este presupus că vine des prin fosta sa locuinţă în care i se află şi mormântul. Pentru a-l face şi mai mult să vie când este chemat, se pune pe mormânt chipul regelui făcut de peatră sau lemn, în care sufletul se întrupează când este invocat. Acest chip este ceea ce se numeşte un idol. Barbarii cari au nevoe să se roage sau să aducă jertfe sufletului regal vin în pelerinagiu la locuinţa acestuia unde ei sunt siguri să-l găsească. Cu chipul acesta casa în care a trăit şi a murit regele devine templu, mormântul lui devine altar,

www.dacoromanica.ro

dignitarii sau servitorii lui favoriți devin îngrijitorii și preoții templului; iar repetirea pentru aducere aminte a ceremoniei funebre a regelui dă naștere la ceremonia religioasă obicinuită ce se oficiază în templu. Toate aceste se fac pentru toți morții zeificați, și astfel templurile ajung a se numără cu sutele și miile ca și zeii și semizeii pentru cari sunt făcute.

Preoții sunt cei întâi vrăjitori, fermecători și descântători ai poporului, pentru că ei, prin intimitatea lor cu zeii, cunosc mai bine decât ori cine dorința și voința acestora, și știu prin ce mijloace se poate căpătà favoarea lor. Funcțiunea principală a preoților consistă în a îngriji ca idolii să aibă totdeauna de mâncat, de băut, și toate cele trebuincioase vieții trupești cu îmbelșugare; de aceea ei spun credincioșilor ce să aducă la templu pentru a împăcà mânia zeilor. Fiindcă la început ospățul favorit și de rigoare al vitejilor este făcut din carnea dușmanilor lor învinși, de aceea și zeilor, cari sunt vitejii vitejilor, li se jertfesc oameni din cari preoții pregătesc ospățul cel mai favorit al zeilor. Se zice că pe când s'a descoperit America preoții templelor din Mexico sacrificau pentru acest scop până la 20,000 de oameni pe an. Fiindcă zeii sunt presupuși că au aceleași plăceri ca și

www.dacoromanica.ro

oamenii, de aceea, când încetează cu totul antropofagia nu se mai sacrifică zeilor decât viţei, miei, porumbi, etc... Atât oamenii cât şi animalele aduse spre sacrificiu sunt înjunghiate şi fripte de preoţi pe altar. Este adevărat că fripturile aceste tot preoţii le mănâncă; însă ei pretind că mănâncă numai partea materială a fripturilor care a rămas de la masa idolului, după ce acesta a mâncat partea spirituală a lor, adică sufletele fiinţelor sacrificate. Tot astfel se folosesc preoţii de partea materială a băuturilor şi a banilor aduşi idolului ca ofrande. Fiindeă zeii sunt presupuşi că au şi trebuinţi sexuale, de aceia se sacrifică lor la temple virginitatea fetelor celor mai frumoase. Se înţelege că zeii se mulţumesc numai cu partea spirituală a lucrului, lăsând partea materială pe sama preoţilor. Când mai târziu preoţii încetează în religiunile ulterioare de a înlocui pe zei în partea materială a tuturor lucrurilor, ofrandele de valoare aduse zeilor servesc în parte şi pentru întreţinerea săracilor: iar fecioarele sacrificate pentru plăcerile sexuale ale zeilor devin simple vestale sau călugăriţe. Din aceste fecioare se nasc obicinuit în perioadele următoare fiii de zeu.

D. H. Spencer precum şi alţi învăţaţi susţin că credinţa în zei şi cultul lor sunt

www.dacoromanica.ro

născute din cultul strămoşilor. Aceasta nu este adevărat decât în parte. Se ştie că înainte de constituirea regaturilor fie care trib recunoaşte în genere un strămoş comun, din cauză că mai fie care trib este compus din scoborâtorii unui singur om. Dacă la moartea acestui strămoş s'a crezut că sufletul său s'a întrupat de exemplu într'un urs, se transmite la scoborâtori credinţa că ei se trag dintr'un om-urs, şi chiar se crede mai târziu că ei sunt creaţi de un urs-animal. Sunt şi astăzi chiar multe triburi sălbatece cari cred că strămoşul lor este un urs sau un lup sau alt animal; şi indivizii aceluiaş trib, mai cu samă dacă nu sunt antropofagi, se feresc în genere de a mâncà carne din animalul respectiv, de teamă ca să nu mânânce din strămoşul lor; dar aici se mărgineşte tot respectul pentru acesta. Strămoşul este în adevăr recunoscut ca creator: dar fiindcă la început nu există drept de proprietate, şi fiindcă stăpânirea asupra unui lucru nu este a acelui ce l-a făcut, ci a acelui mai tare, de aceea stăpânirea asupra tribului o are în yiaţă şi după moarte eroul devenit rege, chiar când este recunoscut că acest erou se scoboară din acelaş strămoş comun. O probă îndirectă despre aceasta o avem în fabula zeilor la Greci şi Romani.

www.dacoromanica.ro

Jupiter este zeul suprem care împărţeşte stăpânirea lumii cu fraţii săi, Neptun şi Pluton, dând oare.care putere asupra lumii şi fiilor săi. Aceşti zei punând stăpânire pe lume prin puterea lor sunt singuri temuţi şi adoraţi de oameni, în timp ce Uranus, care e strămoşul tuturor zeilor, nu să bucură de nici un cult din partea oamenilor, fiindcă nu are nici o putere asupra lumii, deşi este creatorul ei. Este de observat asemenea că mai târziu, când monoteiştii atribuese unui singur Dumnezeu şi creaţiunea şi stăpânirea lumei, acel Dumnezeu este o transformaţiune a acelui mai puternic din zeii politeiştilor, precum ar fi Jupiter.

Adevăratul cult al strămoşilor nu există de cât atunci când legăturile de familie sunt foarte strânse; şi aceasta nu se întâmplă decât când regatele sunt formate, fiindcă cohesiunea familiei merge la început paralel cu coheziunea statului. La început deşi părintele poate să dispue cu dreptul forţei de copiii săi mici; însă nu mai poate aveà nici o stăpânire asupra lor îndată ce aceştia au căpătat cu vârsta puterea trebuincioasă pentru a se apărà chiar contra părintelui lor; afară de aceasta chiar stăpânirea asupra copiilor mici poate

www.dacoromanica.ro

fi disputată de un altul mai tare decât părintele acestora. Mai târziu însă, când societatea este solid constituită şi când se naşte ideea dreptului de proprietate, părintele capătă asupra copiilor săi un drept absolut care durează cât şi viaţa acestora şi care este garantat de societate, adică de moravurile formate prin ideea dreptului de proprietate şi mai târziu de legi. Fiul, deprinzându-se a vedeà totdeauna în părintele său nu numai un protector binevoitor, dar şi un stăpân absolut, care poate ori când să-l nimicească, are o temere adâncă de dânsul, care nu încetează cu moartea acestuia, de vreme ce sufletul omului continuă după moarte relaţiunile sale cu cei vii. Această credinţă a dat naştere la cultul zeilor de casă care erà în floare la Greci şi la Romani. Insă această credinţă după toate probabilităţile, e formată în urma credinţei în zeii superiori cari au apărut odată cu cei întâi eroi înaintea constituirii familiei.

In rezumat, perioada idolatriei este caracterizată prin credinţa că sufletele morţilor se deosebesc prin putere şi rang ierarhic întocmai ca şi oamenii în viaţă cari sunt dejà constituiţi în societăţi vaste şi organizate. Sufletele cele mai puternice

www.dacoromanica.ro

sunt zei, şi numărul acestora merge crescând ca şi numărul oamenilor mari ce mor. Insă aceste suflete continuă încă de a fi muritoare ca şi sufletele ordinare.

www.dacoromanica.ro

SECȚIUNEA III.

PERIOADA POLITEISMULUI.

Templurile sunt la început casele în care au locuit și s'au înmormântat regii și în care locuesc sufletele lor zeificate. Cu progresul architecturei casele regale și prin urmare templurile devin din ce în ce mai solide și mai trainice. Insă, când omul începe a observà că acelaș idol continuă a face minuni prin preoții săi, în același templu în timpul mai multor generații, fără ca templul să dea semn de ruină și idolul semn de slăbiciune, atunci el începe a crede că zeul respectiv trebue să fie nemuritor. Nemurirea atribuită mai întâi zeilor mai puternici, adică regilor zeificați, este acordată treptat zeilor de toate gradele. Zeii superiori deveniți nemuritori nu se mai schimbă, și nu-

www.dacoromanica.ro

mărul lor nu mai creşte; căci, stăpânirea lumei întregi fiind împărţită între dânşii şi ei existând totdeauna, orce nou venit nu ar mai găsi ce să stăpânească. Pentru raţiuni analoage zeii inferiori care ocupă toate funcţiunile din împărăţiile zeilor superiori nu se mai schimbă nici ei, îndată ce devin nemuritori. Din acest moment nici regii, nici alţi oameni mari nu mai devin zei propriu zişi.

De aci în colo regii încep a fi favoriţii şi reprezentanţii zeilor pe pământ. La început regele, scoborându-se în adevăr dintr'un rege zeificat, se consideră a fi scoborâtorul unui zeu care odată a luat trup de om pentru a învăţà pe oameni diferite arte şi a fondà un regat puternic pe care apoi, după întoarcerea sa la cer, l-a lăsat moştenire copiilor ce a făcut pe pământ cu o frumoasă muritoare. Câte odată regele este fructul amorului dintre mamă sa şi un zeu atras numai pentru un moment de graţiile aceştia. In deobşte fiii pământeşti ai zeilor sunt gratificaţi cu nemurirea. In sfârşit ori-care ar fi origina regelui, el este favovitul zeilor de la care a primit regatul în deplină propietate, şi el este reprezentantul şi organul prin care zeii vorbesc poporului. Regele este de fapt cel dintâi preot al zeilor cu care stă chiar la convorbire

www.dacoromanica.ro

câteva ceasuri ale zilei. Pentru înţelegerea limbei zeilor, cu care stă la sfat şi de la care se inspiră, regele se ajută de interpreţi, adică de preoţii propriu zişi ai zeilor. Preoţii fiind deci formulatorii dorinţei zeilor şi ai voinţei regelui, împărţesc de fapt cu acesta puterea regală, dacă regele însuşi nu este preot; şi astfel guvernul regatului este în ori-ce caz teocratic pur. Toate legile fiind făcute de regi şi preoţi sunt considerate a fi expresiunea voinţei zeilor. Aşa dar autoritatea guvernanţilor şi legile lor sunt sancţionate prin mânia zeilor care e gata să cadă asupra neascultătorilor.

Oamenii care au ranguri mari sociale nu mai sânt în genere zeificaţi, dar totuşi ei sunt consideraţi a fi din o rasă de fiinţi care se apropie mai mult de zei decât de oamenii ordinari; deaceea ei nu se confundă cu aceştia nici chiar după moarte. Pentru a da satisfacţiune acestei idei se crede că viaţa socială de pe pământ se continuă întocmai dincolo de mormânt; aşa că cine e rege aci rămâne rege şi dincolo de mormânt, cine e sclav rămâne sclav, şi aşa mai departe. Fiind că însă locul pe care se află omul în viaţă este ocupat de acesta, şi nu mai poate cuprinde nenumărate regaturi de morţi care se înmulţesc la fie-care generaţiuni ce moare,

www.dacoromanica.ro

deaceea se crede că este o altă regiune foarte frumoasă şi întinsă, unde numai sufletele morţilor se pot duce pentru a continuà viaţa de pe pământ. Acea regiune se crede la început a fi o continuare a feţei pământului în partea despre răsărit, din cauză că popoarele păstrează o amintire vagă despre regiuni pe cari le-au părăsit prin emigraţiuni, toate migraţiunile făcându-se îndeobşte de la răsărit la apus. Regiunea în care locuesc morţii nu se deosibeşte la început de aceea în care trăesc cei vii de cât prin aceea că acolo se află cu mai multă îmbelşugare toate cele trebuincioase vieţii, precum vânat, fructe, etc. Credinţa în continuarea vieţii pe cealaltă lume este atât de puternică la barbari, încât abia se poate compară cu credinţa respectivă a creştinilor de astăzi. Astfel în Japonia şi în India, zice sir Lubbock, se fac în toate zilele împrumuturi de bani, cu condiţie ca să se plătească pe ceea lume. Tribunalele engleze din India au constatat un fapt foarte curios: o femee bătrână, fiind prădată de cinci franci de către un individ, care îndată după aceea a murit, a rugat pe fiul său ca să o ucidă cu un topor, pentru ca să se poată duce degrabă pe ceea lume, să prindă hoţul înainte de a se ascunde şi să-l dea pe mâna judecă-

www.dacoromanica.ro

torilor de acolo. In regatul Dahomei din Africa, zice acelaşi autor, regele cheamă din când în când câte un soldat căruia îi dă poruncă să se ducă pe ceea lume să spună regelui care a murit cutare noutate de pe lumea aceasta ; şi după aceea omoară solul pentru ca sufletul său să poată plecà unde e trimis. Când regele din Dahomei moare, numeroasele sale femei, prietenii, slugile sale, se grămădesc care de care să fie mai întâiu îngropat de viu alături de rege pentru a-l servì întâi şi a-i căpătà favorul pe ceea lume. — Cu toate acestea sufletele nu au încă pe ceea lume viaţă veşnică. Incă din perioadele anterioare se admite că, afară de oare-cari escepţiuni, sufletul unui individ trăeşte după moarte atât timp cât există cadavrul său, sau măcar o parte din acest cadavru ; şi că acest suflet poate fi ucis chiar de la început prin arderea sau mâncarea cadavrului. Se pare că această credinţă a determinat pe Egipteni ca să momifice cadavrele oamenilor şi să le pue la loc de siguranţă, pentru ca acestea să existe înfinit, şi tot atât să trăiască şi sufletele respective pe ceea lume. Egiptenii au momificat asemenea cadavre de animale, între cari se află mai cu seamă şerpi şi crocodili. E probabil că Egiptenii au momificat acele animale

www.dacoromanica.ro

care în viaţă erau presupuse că sunt întruparea unor suflete de oameni morţi, a căror cadavre nu fuseseră îngropate şi se pierduseră. Tot acestor credinţe cred că se datoreşte şi îngrijirea cea mare cu care s'au conservat în morminte solid clădite la toate popoarele vechi sau cadavre întregi ale omenilor sau cenuşa lor, aceasta fiind considerată ca esenţa cadavrelor. Fiindcă cadavrul lăsat în voia lui sau chiar pregătit în ori-ce alt chip se descompune şi dispare curând, de aceea toate popoarele politeiste adoptează pentru asigurarea vieţii sufletelor sau sistemul egiptean de a momifica cadavrele, sau acela de a le arde şi a conserva cenuşa lor. Insă conservarea indefinită a cadavrelor ajunge a face să se creadă că sufletele tuturor morţilor sunt nemuritoare, după cum existenţa indefinită a templelor şi a idollior ajunsese mai înainte a suggera credinţa în nemurirea zeilor.

Sufletele morţilor locuind acum în ceea lume nu se mai arată pe pământ decât în cazuri cu totul escepţionale. Insă, în peşteri, în ruine, în prăpăstii, în hulboane, etc. se află încă în permanenţă duhuri, care nu lasă ocazia de a sperià pe oameni şi de a le face rău. Aceste duhuri trebue să fie şi ele nemuritoare, de oare-ce se află totdeauna la postul lor. Pentru a împăcà presenţa

www.dacoromanica.ro

permanentă pe pământ a acestor duhuri cu şederea permanentă a sufletelor morţilor în ceea lume, se admite că cele dintâi, care odată fusese considerate ca suflete de morţi, sunt de o natură deosebită de a celor din urmă. Cu chipul acesta ajunge a se formă în această periodă trei feluri de fiinţi spirituale şi nemuritoare: zeii, duhurile şi sufletele oamenilor. Cât despre visuri, umbre şi imagini reflectate, a cărora falşă interpretare de altă dată este adevărəta generatoare a tuturor acestor fiinţi închipuite, ele încep acum, după ce şi-au împlinit rolul, a fi altfel înterpretate: umbrele şi imaginile reflectate de corpurile lucii încep a fi recunoscute ca simple efecte ale luminii; iară visurile încep a fi considerate ca prevestiri simbolice date oamenilor de zei sau de alte spirite; de aceea interpretarea visurilor devine o artă pentru prezicerea viitorului; şi prin visurile oamenilor mari se fac chiar câte odată adevărate revoluţiuni asupra adevărurilor religioase.

Pe la sfârşitul perioadei politeismului sfera de cugetare a omului se lărgeşte foarte mult în urma progresului intelectual al acestuia; ceea ce însemnează că marginile lumii reale cunoscute în întinderea spaţiu-

www.dacoromanica.ro

lui, timpului şi a materiei, sunt împinse foarte departe de către cunoştinţele experimentale câştigate de om, şi că astfel şi marginile lumii închipuite pot fi împinse şi mai departe de puterea lui imaginativă; căci, contrar opiniunilor admise, puterea imaginativă nu poate niciodată ajunge cu creaţiunile sale decât, ca să zic aşa, câţi-va paşi mai departe de marginile la cari au ajuns cunoştinţele experimentale. Iată acum în ce fel a înrâurit lărgirea sferei de cugetare asupra ideilor politeiste.

Fie-care popor, având zeii săi, şi toate popoarele fiind la început mici şi aproape egale în putere, se crede că zeii tuturor popoarelor îşi împart cam deopotrivă stăpânirea lumii nevăzute; dar când un popor devine foarte mare şi domină pe celelalte, sau când un popor mare ocupă o întreagă regiune închisă cu margini naturale cari îl impedecă de a cunoaşte prin contact puterea tot atât de mare a altor popoare, atunci acest popor crede că zeii săi sunt cei mai puternici din toţi, că ei sunt adevăraţi stăpâni ai lumei întregi, şi că zeii celorlalte popoare nu sunt poate decât nişte subalterni insubordonaţi ai celor dintâi. Mai târziu, după ce se admite că aceiaşi zei superiori stăpânesc toată lumea, începe a se crede că zeii diferiţi ai popoarelor vecine

www.dacoromanica.ro

deopotrivă puternice, cari vin în contact nu pot fi decât tot acei zei sub nume diferite. Aceasta a provocat paralelismul şi apoi contopirea zeilor de la toate popoarele antice de pe marginea mărei mediterane pe timpul Grecilor şi al Romanilor. Astfel, cu toată deosebirea de origine, s'au unificat Kronos al Grecilor cu Saturnus al Romanilor, Zeus al celor dintâi cu Jupiter al celor din urmă, şi aşa mai departe. Insă, fiindcă legenda fie-cărui zeu este în realitate biografia denaturată a regelui sau eroului respectiv care a fost zeificat în perioada idolatriei, şi fiindcă legendele zeilor de la diferite popoare nu se potrivesc, de aceea prin unificarea zeilor acestor popoare legenda aceluiaş zeu se înfăţişează cu mai multe variante; sau dacă nu are variante atunci e plină de absurdităţi, findcă este un amalgam inform de mai multe legende contradictorii.

Aceiaşi zei fiind odată stăpâni pe întreaga lume, puterea lor se mai măreşte încă, cu cât lumea cunoscută devine mai mare. Insă cunoştinţele geografice progresive lărgesc împărăţia zeilor pe pământ, cunoştinţele astronomice împing departe astrele, şi zeii a căror locuinţă obicinuită erà mai înainte pe vârful unui munte, de unde se puteà face numai un pas până la stele, acum se

www.dacoromanica.ro

aşază în cer tocmai dincolo de stelele cele îndepărtate. Pentru ca să poată ei veghià tocmai de acolo asupra întregei lor împărăţii şi a se scoborî la nevoe într'o clipă pe pământ, ei sunt închipuiţi, ca să zic aşa, mai aeriani, mai invizibili, mai supranaturali decât înainte. Zeii se intrunesc în timpul de repaos în Olimpul lor din cer, dar fiecare din ei având stăpânirea unei părţi din natură sau conducerea unui fel de fenomene în natură, se duce regulat la postul său. Astfel Apolon face în fie care zi călătoria sa obicinuită cu carul şi caii săi de foc pentru a luminà şi încălzì lumea, Jupiter se îngrijeşte de ploae pentru fertilitatea pământului, etc.

In întâile faze ale politeismului idolii au ligura omenească combinată cu acea a vreunui animal, sau chiar a vre-unui lucru neînsufleţit. Astfel la Egipteni, Osiris are obicinuit trupul de om şi capul de bou ; Hor trupul de om şi capul de şoim sau viceversa ; Isis trupul şi capul de femee purtând însă pe cap coarne sau un disc representând luna. Cam în felul acesta sunt făcuţi toţi la Egipteni, la Asirieni, la Fenicieni, etc. Este de observat însă că toţi aceşti idoli pot aveà şi numai figura de om sau numai aceea de animal. Iată cum cred eu că se pot esplicà toate aceste: am văzut

www.dacoromanica.ro

că încă din perioda fetişismului sufletul unui om mort puteà fi găsit într'un animal sau în alt lucru în care se întrupase singur, sau puteà fi silit prin evocaţiune să se întrupeze în bucata de lemn sau piatră care semănà la chip cu omul mort respectiv. Am văzut apoi că în perioda idolatriei sufletul regelui zeificat, deşi puteà fi adorat în vreun animal viu în care se întrupase provisor, dar nu puteà fi găsit cu siguranţă şi la ori ce moment decât în idolul de piatră sau de lemn care îl atrăgeà cu asemănarea sa. Acest idol însă aveà totdeauna figura de om, fiindcă numai astfel puteà semănà cu regele zeificat care în privinţa asemănărei cel puţin erà considerat a fi tot om. La începutul periodei politeismului zeii devenind nemuritori şi de natură cu totul deosebită de a omului, se crede că ei, existând de mai nainte, numai cât s'au scoborât pe pământ, şi atunci au luat provizor figură omenească, întocmai precum au luat după aceea şi figură de animal sau de alt lucru, Toate figurile sub care s'a arătat un zeu la oameni fiind deopotrivă provisorii, toate trebue să aibă aceeaşi virtute de a-l atrage. De aceea este indiferent dacă idolul reproduce chipul omenese sau chipul animalic al zeului. Insă pentru ca acesta să fie atraş cu îndoite puteri, idolul este făcut

www.dacoromanica.ro

aşa ca să aibă deodată toate figurile sub care zeul s'a arătat oamenilor. Cu chipul acesta idolii monstruoşi cu figura jumătate omenească, jumătate animalică, nu sunt decât expresiunea şi rezultatul unei ghibăcii rafinate a omului faţă cu zeii săi. Această interpretare este confirmată prin aceea că idolul nu reproduce niciodată figura altui animal sau lucru, decât al aceluia în care zeul, după spunerea legendei sale, s'a întrupat odată. Astfel Osiris, Hor şi Iris pot fi reprezentaţi cu figurile zise mai sus, pentrucă, după spusa legendei, cel dintâi s'a întrupat după ce a murit ca om, în bou, cel de-al doilea în şoim şi cea de-a treia în vacă şi apoi în lună. Dacă un zeu s'a intrupat succesiv în mai multe fiinţi sau lucruri, idolul poate reproduce de odată figurile tuturor acestora. Interpretarea de mai sus mai este confirmată de împrejurarea că acelaş zeu nu este totdeauna representat prin aceeaşi combinaţie de figuri, ceea ce ar trebuì să fie dacă în adevăr idolul ar reprezentà chipul obicinuit al zeului şi nu ar fi numai un instrument perfecţionat pentru a atrage pe acesta. Astfel, Hor este reprezentat sau cu figura omenească, sau cu figură de şoim, sau cu trupul de om şi capul de şoim, sau cu trupul de şoim şi capul de om.

www.dacoromanica.ro

In fazele mai înaintate ale politeismului, când omul ajunge la oare-care grad de desvoltare a sentimentelor sale estetice şi când îşi face o idee mai înaltă şi de natura sa proprie şi de aceea a zeilor, el crede că aceştia, deşi au avut şi au puterea să se îmbrace cu ori-ce putere din lume, totuşi figura lor obicinuită şi de predilecţiune nu poate fi decât acea omenească, ca una ce este cea mai frumoasă. Idolii deci, pentru a atrage pe zei, trebue să reproducă chipul obicinuit, adică omenesc al acestora; şi cu cât ei vor semănà mai mult cu zeii, cu atât ei vor atrage mai puternic. Această din urmă credinţă nu a fost din cele cari au contribuit mai puţin la înflorirea artelor plastice la Greci şi Romani. — Fiindcă fenomenele naturii sunt conduse de zei, aceştia sunt închipuiţi de ordinar în acţiune, fiecare având fireşte pe lângă figura de om calităţile şi accesoriile acele cari îl face mai propriu pentru conducerea fenomenelor cu cari este însărcinat. Astfel, Apolon care luminează, încălzeşte şi înveseleşte lumea, este frumos, radios şi călătoreşte cu cai şi care de foc; Mars care inspiră curaj luptătorilor, este el însuşi brav, şi apoi este înarmat pentru a le puteà da ajutor efectiv la trebuinţă; Minerva, spre a puteà inspirà oamenilor înţelepciunea, este ea

www.dacoromanica.ro

însăşi înţeleaptă, serioasă şi severă; Venus are tocmai calităţile pe care trebue să le comunice femeilor pentru a atrage la dânsele pe bărbaţi şi a asigurà perpetuarea speciei; şi aşa mai departe cu toţi zeii. Aceste forme particulare atribuite zeilor prin necesitatea bunei conduceri a fenomenelor naturei au servit şi ele încâtva a modificà pe ici pe colea legendele zeilor, şi a le face să conţină şi mai multe contraziceri şi absurdităţi decât înainte. Din toate acestea resultă că e falsă opiniunea acelora care cred că zeii anticităţii clasice erau numai nişte personificări ale forţelor naturei şi că figurile sub care erau representaţi erau numai nişte figuri alegorice, pe care vulgul le-a luat drept realităţi. Nu din personificări şi alegorii s'au născut zeii antici; ci ei au degenerat treptat de atunci şi până în zilele noastre în simple personificări ale forţelor naturale şi în alegorii. Ba chiar cred, că alegoriile întrebuinţate astăzi, prin aceea chiar că conţin totdeauna figuri omeneşti, nici nu au altă origine decât credintele politeiste şi că, în lipsa acestora, ele nici nu ar fi fost inventate de om.

Omul a putut de sigur, din cele întâi timpuri, să deosibească plăcutul de neplăcut, fericirea de nenorocire, binele de rău,

www.dacoromanica.ro

El a fost asemine din cele întâi timpuri determinat de egoismul curat sau de simpatie şi antipatie a face altuia bine sau rău. Dar el n'a simţit decât foarte târziu trebuinţa curat morală de a se feri să facă rău altuia şi de a-i face numai bine. A trebuit pentru aceasta ca ideea binelui să se unească cu acea a datoriei. Insă această din urmă idee s'a format şi s'a desvoltat la început independent de cea dîntâi. Sentimentul datoriei îşi trage originea din sentimentul temerii care sileşte pe omul primitiv a face acte de propiţiare pentru a evită mânia şi a câştiga favoarea acelor care pot să-i facă rău. Omul primitiv se simte deci îndatorit prin frica pedepsei ce-l aşteaptă, a face tot aceea ce face plăcere zeilor, regilor şi în unele cazuri semenilor săi, fără a se îngriji de binele sau răul ce ar puteà rezultà din aceasta pentru un altul. Când mai târziu, în perioda idolatriei şi mai cu seamă în a politeismului, puterea zeilor se întinde pretutindeni şi aceea a omului nu însemnează mai nimic, toate regulele de purtare în societate sunt considerate a fi expresiunea voinţei zeilor; de oare-ce legile sunt făcute şi moravurile consfinţite de aceia chiar care sunt în comunicare directă cu zeii şi se inspiră de la dânşii. Voinţa zeilor regu-

www.dacoromanica.ro

lamentând purtarea omului sub toate privinţele, morala, în înţelesul cel mai larg al cuvântului, cu noţiunile de dreptate, de datorie, de responsabilitate, de merit, se confundă cu ascultarea de poruncile zeilor; ceeea ce însemnează că toate aceste noţiuni n'au fost niciodată înainte deosebite, şi nu sunt încă la această epocă diferenţiate în capul omului. De altă parte, cu cât instinctul de conservare socială se desveleşte, regulele de purtare, conservând caracterul lor religios, obligă din ce în ce mai mult pe indivizi a-şi face bine unul altuia şi a se ajută la nevoe. Cu chipul acesta, binele, care n'aveà înainte nimic a face cu morala, începe a fi obiect al datoriei, şi tinde a devenì obiectul exclusiv al acesteia, şi prin urmare şi al moralei. Dar, cu cât binele câştigă teren, ca obiect al moralei, cu atât zeii, de la cari emană încă toate regulele de conduită, sunt consideraţi a fi bine voitori şi generoşi; căci ei trebue să fie buni şi iubitori de bine, de oare-ce poruncesc oamenilor să-şi facă bine unul altuia. Cu chipul acesta pe când zeii sunt consideraţi a fi din ce în ce mai mari şi mai puternici, ei sunt, pe de altă parte, socotiţi din ce în ce mai buni pentru oameni. Zeii mai sunt şi drepţi, de oarece ei răsplătesc cu bine faptele bune, adică

www.dacoromanica.ro

ascultarea poruncilor lor, şi cu rău faptele rele, adică nesupunerea către dânşii. Fiind că însă această răsplătire nu se întâmplă de fapt întotdeauna aici pe pământ, ea se continuă şi se complectează în lumea morţilor. Sfera de cugetare a omului fiind acum foarte lărgită şi imaginaţia lui trebuind acum să umple şi spaţiurile ce se află sub pământ, s'a aşezat în aceste spaţiuri lumea morţilor, care este împărţită în două regiuni, una destinată pentru locuinţa sufletelor celor drepţi, şi alta pentru cei nedrepţi, condamnaţi a fi pedepsiţi.

Pe când zeii superiori încep a fi consideraţi ca buni din cauza legilor umanitare ce se fac în numele lor, duhurile cele mici, care cutreieră lumea noaptea, continuă a fi esenţial răutăcioase, din cauză că în numele lor nu s'a făcut niciodată ceva bun pentru om în genere. Din contra, pe lângă răutăţile ce fac din propria lor iniţiativă, aceste duhuri se pun la dispoziţia tuturor care vor să facă rău altora, şi mai cu seamă la dispoziţia vrăjitorilor şi fermecătorilor. Deosebirea spiritelor în bune şi rele în această periodă abia începe a se formă, creşte treptat şi ajunge să fie foarte mare şi de foarte mare importanţă în perioada monoteismului.

Toţi oamenii, până şi regii, trebuind să

www.dacoromanica.ro

asculte de poruncile zeilor, sunt împărţiţi în ascultători şi neascultători ai acelor porunci, adică în drepţi şi nedreţi, şi apoi sunt trimişi după faptele lor în câmpiile elizeeane, cum se zice la Roma, sau în Tartar. Această împărţire este cel dintâi pas făcut spre egalitatea oamenilor. Este adevărat că la început fie-care se duce pe ceea lume cu rangul şi puterea ce-a avut pe pământ; dar şi deosebirile de rang şi putere scad treptat pe ceea lume, cu cât moralitatea face progres, aceasta tinzând a devenì caracterul esenţial şi esclusiv de distincţiune al oamenilor.

Micşurarea acestor deosebiri precum şi diferenţiarea dreptului de către religiune au fost favorisate la câte-va popoare politeiste prin împrejurări cu totul escepţionanale. Dacă Grecii şi Romanii, când au perdut din o cauză oare-care vechile lor dinastii regale, ar fi fost cuceriţi de regi străini şi puternici, aceştia, ca scoborâtori şi favoriţi ai zeilor după credinţele de atunci, ar fi continuat a legiferà singuri şi a menţine credinţa că regulele de purtare în societate nu pot fi făcute decât de zei, prin întermediarul representanţilor lor. Insă Grecii şi Romanii, în lipsă de scoborîtori din zei, aleg ca şefi politici scoborâtori din oameni. Aceşti şefi, fiind aleşi pentru un

www.dacoromanica.ro

timp determinat, după care ei redevin simpli cetăţeni, nu pot fi consideraţi ca de natură deosebită de aceea a concetăţenilor lor; cu atât mai mult că timpul zeificării şefilor este trecut de mult, şi lumea are deja zeii săi adică stăpânii săi fixaţi. Prin astfel de constituire a autorităţii sociale se micşorează deosebirea enormă ce există mai înainte pe lumea aceasta şi pe cealaltă între şefii popoarelor şi ceilalţi indivizi. Pe de altă parte, actele de autoritate şi legile care regulează interesele cetăţenilor făcându-se de aceştia sau de mandatarii lor, o mare parte din regulele de purtere în societate sunt scoase de sub autoritatea zeilor; şi astfel începe a se face deosebirea între drept şi morala religioasă. Este adevărat că chiar la Greci şi la Romani legile şi actele publice se fac sub înrâurirea religiunii poate mai mult decât se crede; că la facerea lor se consultă augurii şi oracolii, şi se învoacă zeii pentru a inspirà pe cei care legiferează sau comandă; dar nu este mai puţin adevărat că această slabă participare a zeilor la reregularea intereselor cetăţenilor nu poate împedicà formarea şi consolidarea treptată a credinţii că societatea poate fi condusă măcar în parte şi de voinţa cetăţenilor în-

www.dacoromanica.ro

dependentă de aceea a zeilor. E probabil că progresul acestei credinţe a fost şi el una din cauzele ireligiozităţii la care au ajuns Grecii şi Romanii în timpurile lor din urmă.—Toate aceste progrese sunt întârziate în ţările monarchice stăpânite de dinastii vechi naţionale scoborâtoare din zeii naţionali sau de dinastii străine venite în urma cuceririlor şi pe care imaginaţia popoarelor le pune pe aceeaşi linie, în privinţa originei, cu vechile dinastii naţionale. Dar şi în aceste ţări monarchii, cari la început sunt din sânge dumnezeesc, devin în perioadele următoare simpli oameni favoriţi ai lui Dumnezeu, apoi reprezentanţii acestuia pe pământ, adică suverani cu dreptul divin, şi în sfârşit mandatari ai poporului, precum fusese şefii republicelor antice încă din timpul politeizmului. Acest progres se face treptat, cu cât capătă lărgime şi consistenţă ideile de autonomia omului în raport cu divinitatea şi de egalitatea oamenilor între dânşii,

In rezumat, ceea ce caracterizează perioada politeismului este: că toate spiritele, adică zeii, duhurile şi sufletele oamenilor, sunt nemuritoare; că numărul zeilor, deveniţi acum mai puternici şi mai bine-voitori decât înainte, este limitat; şi că mo-

www.dacoromanica.ro

rala propriu zisă începe a se desvoltà ca element constitutiv al religiei, fără a putea încă fi deosebită de aceasta, şi având drept sancţiune pedepsele şi resplătirile din lumea aceasta şi din cealaltă.

www.dacoromanica.ro

SECŢIUNEA IV.

PERIOADA MONOTEISMULUI

In perioada fetişismului omul, neputând încă percepe mai nici o legătură între lucrurile particulare din lume, crede că fiecare din aceste are un suflet propriu cu voinţa neatârnată. In perioada următoare, când înteligenţa sa are o mai mare putere de analizare şi de generalizare, el găseşte că lucrurile particulare se împărţesc firește în grupuri, şi că toate acele care constituesc un singur grup sunt legate între dânsele, sau prin o soartă comună, sau prin o mişcare comună, întocmai ca şi cum ele ar fi conduse de un singur suflet. Astfel de grupuri sunt respectiv formate de toate lucrurile ce se află pe un munte, de toate acele ce constituesc o pădure, de toate

www.dacoromanica.ro

cari se află într'un lac sau într'o mare, etc. Fiindcă lucrurile cari constituesc un grup nu-şi pierd particularitatea lor, deaceea omul crede că sufletele acestor lucruri, fără a-şi pierde individualitatea lor, ascultă de un suflet mai mare, — întocmai precum oamenii ce constituesc un trib sau un popor, fără a pierde întreaga lor libertate de voinţă, sunt conduşi de voinţa unui singur şef. Cu chipul acesta se admite că un singur suflet domneşte peste toate acele cari se află într'o pădure, că un altul stăpâneşte peste toate acele cari se găsesc într'un lac, şi aşa mai departe. Am văzut prin ce analogie ajunge omul să creadă că sufletul ce domneşte peste mai multe altele este acel al unui şef omenesc ce a murit, şi că sufletele întrupate în lucrurile particulare sunt acele ale oamenilor ordinari morţi.—In perioada politeismului, puterea de analizare şi de generalizare a omului fiind mai mare decât înainte, se găseşte că mai multe grupuri de lucruri particulare sunt legate între dânsele astfel încât formează un singur grup mai mare, care pare a fi condus de o singură voinţă; şi cu chipul acesta se admite că este un singur zeu care domneşte peste întreaga atmosferă, un altul peste toate mările, un altul peste toată suprafaţa pământului şi aşa

www.dacoromanica.ro

mai departe. Insfârşit, în perioada monoteismului, omul, ajungând la un mare grad de desvoltare întelectuală, descopere că lumea întreagă formează un tot armonic, în care fie-care parte există şi se mişcă în corelaţiune cu celelalte părţi ; şi pentru a esplică această unitate în direcţiune el este nevoit a admite că lumea întreagă este condusă de voinţa unui singur zeu. Această credinţă se formează firesce treptat. Astfel, se admite la început că în conducerea lumii prevalează voinţa unuia singur din zeii admişi de politeişti, fără ca restul zeilor să peardă cu totul stăpânirea asupra părţilor respective din lume ; întocmai precum în conducerea unui stat cu organizare feodală prevalează voinţa regelui, fără ca seniorii vasali să peardă cu totul dreptul de a dispune de provinciile lor respective. Dar mai târziu, lumea fiind concepută ca o unitate din ce în ce mai strânsă, şi atenţiunea omului fiind atrasă din ce în ce mai mult de zeul principal şi mai puţin de ceilalţi zei, puterea ce se atribue celui dintâi creşte treptat, până absoarbe pe aceea a celorlalţi zei ; eară aceştia se scoboară treptat din rangul şi puterea lor, până ajung simpli îngeri, adică simpli agenţi sau servitori ai stăpânului suprem ; întocmai precum seniorii

www.dacoromanica.ro

feodali ajung cu timpul a perde cu totul dreptul de a dispune de provinciile lor, şi devin simpli servitori priveligiaţi ai regelui. In această dintâi fază a monoteismului, împărăţia lui Dumnezeu samănă cu o monarchie organizată omenească, în care regele are nevoe, pentru îndeplinirea voinţelor lui, de o sumă de agenţi subalterni de diferite ranguri ierarchice.

Precum spiritelé bune perd neatârnarea lor pentru a se pune sub ascultarea unuia singur din ele, a lui Dumnezeu, tot astfel spiritele rele sunt puse sub ordinele unui singur şef. Printre aceste spirite se numără şi zeii la cari se închină necredincioşii, adică acei ce nu cred în religia monoteistă din punctul de vedere al căreia se raţionează; căci, toţi zeii cari caută a trece în ochii oamenilor de stăpâni ai lumii fără să fie, nu pot fi decât nişte rebeli, nişte duşmani ai lui Dumnezeu cel adevărat, singurul stăpân al lumii.

Şeful spiritelor bune, adică Dumnezeu, este principiul binelui, pe când şeful spiritelor rele este principiul răului. Cel dintâi crează lumea şi este isvorul fericirii, al luminii, al vieţii, cu un cuvânt a tot ce este frumos şi bun pe lume; pe când cel de-al doilea distruge lucrurile bune şi este isvorul nenorocirii, al întunericului, al morţii şi a

www.dacoromanica.ro

tot ce este urît şi rău pe lume. Omul este îndemnat la fapte bune de cel d'intâi, şi este împins la fapte rele de cel de-al doilea. Principiul binelui şi acel al răului se luptă astfel necontenit pe câmpul lumii exterioare şi pe acel al conştiinţei omului; dar, va veni un timp când principiul binelui va fi pe deplin învingător, şi atunci lumea va intrà într'o eră de fericire, care nu se va mai sfârşi. Această credinţă optimistă se bazează atât pe instinctul de conservare al omului, din care se naşte nădejdea într'o fericire vecinică, cât şi pe deprinderea, contractată încă din timpul idolatriei, de a considerà pe zeii superiori, din cari se naşte principiul binelui, cu mult mai puternici decât duhurile mici, din cari se naşte pincipiul răului.

Deosebirea radicală ce se face în această perioadă între spiritele bune şi cele rele este determinată de progresul relativ mare, la care au ajuns sentimentele morale ale omului. De altă parte Dumnezeu, care a devenit atât de bun pentru adoratorii săi, începe a aveà oarecare bună voinţă şi pentru cei cari nu-l adorează; căci, instinctul de conservare socială al omului începe de astă dată a da naştere la iubirea de omenire, şi prin urmare, la regule de purtare bine-voitoare către indivizii popoarelor stră-

www.dacoromanica.ro

ine; însă aceste regule de purtare ca şi toate celelalte fiind inspirate şi sancţionate de Dumnezeu, iubirea de toţi oamenii trebue să fie împărtăşită şi de Dumnezeu. Să se observe însă că iubirea de omenire este abia la începutul desvoltării sale; şi de aceea Dumnezeu, deşi nu este chiar duşmanul celor cari nu-l adorează, este însă deocamdată foarte părtinitor pentru adoratorii săi. Ideile şi sentimentele umanitare însă vor primi deplina lor desvoltare în fazele următoare ale monoteismului şi în perioada panteismului. Tot iubirea de umanitate îndeamnă pe credincioşi a convertì la adevărata religie pe necredincioşi, cari intrând odată pe calea adevărului, sunt primiţi de Dumnezeu cel adevărat întocmit ca nişte copii perduţi şi regăsiţi. Aşa dar religiile monoteiste, în loc de a fi curat naţionale şi esclusiviste ca religiile idolatrice şi politeiste, se adresează la omenirea întreagă; ceea ce stă în armonie cu ideea unui singur Dumnezeu, stăpân peste întreaga lume. Progresul moralităţii introduce în cultul divinităţii ca cel întâi mijloc de propiţiare, facerea de bine către aproapele, curăţenia inimei şi lupta contra patimilor rele aţâţate de duhurile rele; pe când sacrifiiciile, cari erau odată cel întâi mijloc de propiţiare, perd importanţa lor treptat, până ajung să

www.dacoromanica.ro

fie niște simple simboluri de iubire și supunere către divinitate. Insfârșit, progresul moralității mai are de efect că pe ceea lume dispar orice alte deosebiri între oameni, afară de acele ce rezultă din meritul sau demeritul faptelor lor.

Monoteismul, precum este descris mai sus, este realizat mai cu seamă în religiunea persană fondată de Zoroastru, unde Agriman, principiul răului, aproape contrabalansează pe Ormuzd, principiul binelui; apoi în religiunile chineză, mahometană, ovreească și creștină, în care principiul binelui este infinit mai puternic decât pricipiul răului. Asupra acestor două din urmă religiuni voiu face oare-cari rezerve.

Judaismul judecat după cărțile lui sfinte are toate caracterele unei religiuni politeiste afară de unitatea Dumnezeirii. Și în adevăr, Dumnezeul Evreilor, făcând un pact cu Avram, Isac și Iacob în favoarea *numai a scoborâtorilor acestora*, este, întocmai ca și zeii politeiștilor, un Dumnezeu național, care dușmănește pe toate națiile afară de rasa evreească, pentru care păstrează toate favorurile sale, un Dumnezeu care, departe de a ordonă propagarea judaismului la alte națiuni, nu acordă mai nici o favoare străinului importun care adoptează această religiune, pentru rațiunea că acest Dumnezeu

www.dacoromanica.ro

nu iubeşte pe acel ce umblă pe calea adevărului şi a virtuţii arătate de dânsul, ci pe acel care este din sângele lui Israel. Ceea ce caracterizează mai cu seamă pe acest Dumnezeu naţional este că el făgăduieşte să supue într'o zi toată lumea sub dominaţiunea rasei evreeşti ce va rămâne tot esclusivistă şi în capul căreia se va găsi atunci Mesia cel aşteptat. Această concepţiune strîmbă a caracterului moral al Dumnezeului evreesc este desigur consecinţa puţinei desvoltări al sentimentelor umanitare ale Evreilor; şi judaismul va fi desigur reformat sau abandonat în ziua în care evreii vor simţi *in realitate* dragostea de omenire pe care este bazat principiul social numit „fraternitatea tuturor oamenilor." Evreii practicând o morală îngustă şi totodată având o concepţiune metafisică înaltă despre cauza lumii, adică concepţiunea unui singur Dumnezeu, par a devia de la legea empirică constatată în istoria celorlalte popoare, în virtutea căreia progresul ideilor şi simţimintelor morale merge alăturea şi treptat cu progresul ideilor metafisice. Cu toate aceste se poate ca evreii să nu facă escepţiune la regulă; se poate ca concepţiunea lor metafisică să nu fie în principiu aşa de înaltă pe cât se pare; cu un cuvânt, se poate

www.dacoromanica.ro

ca Dumnezeul lor unic să nu fie generalizarea zeilor multipli din perioada politeismului (generalizare care ar implică o desvoltare întelectuală normală şi o înălţare treptată şi efectivă a ideilor metafisice), ci să fie un zeu particular ales din mai mulţi zei ai unei religii politeiste. Iată consideraţiile care vin în sprijinirea acestei ipoteze: Cel mai vechiu fapt sigur ce se ştie din istoria Evreilor este că ei au făcut odată parte, ca rasă şi clasă distinctă, din populaţia Egiptului. In această calitate, şi în starea lor de cultură în care erau inferiori Egiptenilor, Evreii nu erau decât cel mult politeişti ca şi Egiptenii. Se ştie însă că la politeişti fie-care oraş, fie-care breaslă de meseriaşi şi câte-odată fie-care clasă a societăţii se pune sub protecţiunea mai specială a unui singur zeu, fără ca aceasta să implice necunoaşterea autorităţii celorlalţi ; precum la creştini se obicinueşte a se alege ca patron special un sfânt oare-care. Evreii, constituind o clasă oare-care foarte deosebită în mijlocul populaţiei Egiptului, au putut şi ei aveà ca patron special pe unul din numeroşii zei Egipteni, sub protecţia căruia au emigrat din Egipet, şi în numele căruia Moisi a legiferat. Evreii s'au putut alipì cu atât mai tare şi mai esclusiv de acest singur zeu, cu cât ei erau mai cu succes persecutaţi de Egipteni, şi cu cât

www.dacoromanica.ro

prin urmare toţi ceilalţi zei părtineau pe aceşti persecutori. Nenorocirile de tot felul, şi mai cu samă starea de robie la străini în câte-va rânduri şi persecuţiunile necontenite suferite de Evrei în decurgerea veacurilor următoare au ávut asemenea de efect alipirea lor mai strânsă către Dumnezeul lor. Dar de câte ori au avut parte de linişte şi de bunul traiu, Evreii au fost totdeauna ispitiţi, înaintea împrăştierii lor prin lume, a adoptà cu grămada zeii popoarelor vecine politeiste, tocmai pentrucă inteligenţa lor nu se ridicase efectiv până la concepţiunea adevăratului monoteism. De la împrăştierea lor prin lume până astăzi, nenorocirile lor care îi alipeau către Dumnezeul lor de-o parte, şi contactul lor cu popoare monoteiste de altă parte, i-au împiedicat de a devenì franc politeişti, cu atât mai mult că ei, neaflându-se în situaţiunea primitivă, în care alte popoare au creat politeismul, nu puteau creà de la dânşii alţi zei noi. Cu chipul acesta, prin efectul unei deprinderi intelectuale contractate în decurgerea multor veacuri şi favorizată de o oprire a desvoltării sentimentelor morale, s'a cristalizat la Evrei un monoteism nominal *sui generis*. E probabil însă că un progres oarecare tot s'a făcut, că Evreii de astăzi au o concepţiune de Dumnezeul lor ceva mai înaltă decât aceea ce

www.dacoromanica.ro

rezultă din cărţile lor sfinte, şi că prin progresul ce vor face în viitor în sentimentele umanitare, vor fi şi ei conduşi la concepţiunea celui mai înalt monoteism.

Pe când judaismul este, ca să zic aşa, un monoteism nominal, având aproape toate caracterele politeismului, creştinismul, judecat după cărţile lui sfinte (afară de vechiul testament) este un moneteism nominal având mai toate caracterele panteismului. Reservându-mă a revenì asupra creştinismului în secţiunea următoare, voiu semnalà aici principiile pe cari religia creştinilor le are în comun cu panteismul, şi prin cari se deosebeşte de celelalte religii monoteiste. Mai întâi, morala creştinismului este mai umanitară decât a celorlalţi monoteişti, de oare-ce ea comandă iubirea de aproapele fără deosebire de naţionalitate şi de religiune. Apoi Dumnezeul creştinilor ca şi acel al panteiştilor este *pretutindenea prezent* şi *a toate ştiutor*; astfel că nu numai faptele cele ascunse ale omului, dar şi gândurile lui sunt cu siguranţă cunoscute de Dumnezeu şi răsplătite sau pedepsite după meritul sau demeritul lor, pe când Dumnezeul celorlalţi monoteişti şi în special al Evreilor, fiind mai antropomorf decât acel al creştinilor, deşì *poate* prin invizibilitatea lui să se afle faţă

www.dacoromanica.ro

a toate faptele pe cari omul caută să le ascundă de faţa lui, dar în realitate el poate să nu se afle faţă la o faptă dată; şi deşi atenţiunea lui este atrasă de rugăciunile sau blestemele făcute cu larmăt, şi în genere de toate manifestările exterioare ale omului, dar el nu cunoaşte cu siguranţă intenţiunile ascunse ale acestuia, când ele nu se trădează nici măcar prin expresiunea figurei. De aceea simulaţiunea, minciuna, făgăduinţele mincinoase, pot fi întrebuinţate până la oare-care punct faţă cu Dumnezeul monoteiştilor necreştini; şi deaceea morala acestora recomandă aproape numai faptele bune ce se pot vedeà şi cunoaşte; pe când morala creştină preţueşte mai mult curăţenia inimei, bunele intenţiuni şi faptele bune ascunse ce se pot face mai cu samă de pustnicii cari trăesc departe de privirea oamenilor. Se înţelege că aici e vorba de acea superioritate a creştinismului asupra celorlalte religii monoteiste care rezultă din învăţămintele cărţilor sfinte respective, şi din aplicarea generală a acestor învăţăminte în decursul veacurilor de către credincioşii respectivi, fără a ţine samă de purtarea şi credinţele particulare ale cutărui individ sau ale cutărei secte, precum şi de abaterile mo-

www.dacoromanica.ro

mentane ale colectivităţilor de credincioşi de la preceptele religiunilor lor respective.

In rezumat, ordinea suitoare în care se pot înşirà cele patru religii principale monoteiste de mai sus este următoarea: judaismul, care e cel mai aproape de politeism, religia veche persană care reprezintă tipul monoteismului în primele sale faze, islamismul, şi apoi creştinismul care se apropie mai mult de panteism.

In fazele ulterioare ale monoteismului la cari nu a ajuns încă nicăeri masa poporului, dar în cari au intrat filosofiii popoarelor monoteiste, unificarea divinităţii face treptat progres până la punctul când dispar tot felul de îngeri şi demoni şi nu mai rămân pe lume de cât două feluri de spirite radical deosebite: Dumnezeu şi sufletele oamenilor. Pe la început se admise că Dumnezeu creatorul lumii este în fie-care moment arbitrul absolut al ei; dar mai târziu când se observă permanenţa legilor naturei, se admite că Dumnezeu, când a creiat lumea, a stabilit odată pentru totdeauna normele, după cari el o va guverna. Sufletele oamenilor, deşi atârnate de Dumnezeu, au o sferă proprie de acţiune liberă; şi deşi nu sunt fără început ca Dumnezeu, dar sunt ca dânsul nemuritoare. Insă ideea

www.dacoromanica.ro

despre felul vieţii viitoare devine din ce mai vagă, şi credinţa în nemurirea sufletului slăbeşte treptat. Morala ca şi concepţiunea despre lume sunt la această epocă mai înalte pentrucă şi sfera de cugetare a omului este mai largă decât înainte.

www.dacoromanica.ro

SECŢIUNEA V.

PERIOADA PANTEISMULUI

Cu toată inteligenţa şi puterea sa nemărginită, Dumnezeul monoteiştilor este tot aşa de antropomorf ca şi zeii politeiştilor, ca şi or ce spirit creiat de imaginaţia omului în perioadele precedente. El are o figură omenească mărginită în spaţiu, locueşte de preferinţă într'un anume loc asemenea mărginit, stăpâneşte lumea ca pe un obiect exterior sie-şi, şi realizează voinţa sa în privinţa ei prin aceea că toate elementele naturei se supun la poruncile sale întocmai ca nişte agenţi supuşi ai săi. El samănă prin urmare cu un rege pământesc care este în toate deosebit şi despărţit de supuşii pe care-i stăpâneşte, şi a cărui putere consistă mai mult în ascultarea aces-

www.dacoromanica.ro

tor supuşi de ordinele sale. Intr'un cuvânt, Dumnezeul monoteiştilor este în afară de lume şi lumea în afară de dânsul. Această concepţiune a dumnezeirii se schimbă în perioada panteismului din cauză că omul, având acum o sferă de cugetare mai largă decât în toate timpurile trecute, începe aş-i face o idee mai lămurită, pe cât aceasta este cu putinţă, despre infinitatea timpului, a spaţiului şi a materiei răspândită în aceasta. Universul fiind acum conceput ca un tot ce se întinde până la nesfârşit, este cu neputinţă de a imaginà pentru Dumnezeu un loc în afară de univers. De altă parte, regularitatea şi concordanţa fenomenelor naturale suggerând ideea că universul este un organism material, în care toate mişcările au o unitate de direcţiune în tocmai ca mişcările unui trup omenesc, şi Dumnezeu fiind cauza tuturor mişcărilor din univers, întocmai precum sufletul unui om este cauza mişcărilor trupului său, se admite că universul este un trup material nesfârşit în spaţiu şi timp, iar Dumnezeu este sufletul acestui trup. Cum că toate mişcările trupului omenesc sunt cauzate de suflet, aceasta rezultă din aceea că el încetează complect, când omul moare, adică atunci când sufletul acestuia se desparte cu totul de trup. Dar substanţa

www.dacoromanica.ro

sufletului omenesc, chiar dacă ar avea centrul activităţii sale în cutare sau cutare parte a trupului, trebue să fie răspândită până în cele mai mici părticele ale acestuia, de oare ce mişcarea organică se observă în toate aceste părticele. Tot astfel şi trupul universal trebue să fie pătruns în toate părţile lui de substanţa sufletului universal; cu deosebire că universul fiind nesfârşit şi centrul său neaflându-se nicăiri sau mai bine zis aflându-se în tot locul, sufletul universului se află deopotrivă răspândit şi cu deopotrivă putere în fiecare părticică şi în fiecare punct al universului. Făcând încă un pas pe calea generalizării ajungem la concepţiunea că Dumnezeu este o fiinţă complectă cu trup şi suflet, ce constitue toată existenţa până la nesfârşit. In aceste condiţiuni Dumnezeu este fără început şi sfârşit, nesfârşit de mare şi pretutindene prezent, nesfârşit de inteligent şi a toate ştiutor, nesfârşit de puternic şi a toate-făcător sau mai bine zicând a toate-schimbător, de oare-ce în existenţa universală nu se pot face decât schimbări. Din calităţile ce se esclud, omul atribue lui Dumnezeu numai pe acele pe cari el însuşi le iubeşte; şi astfel Dumnezeu este conceput ca fiind nesfârşit de bun, de just, de frumos, etc: pe când tot ce este rău, ne-

www.dacoromanica.ro

drept, urât pe lume, este accidental trecător şi destinat a face pe om să aprecieze mai bine perfecţiunea divină către care el trebue să tindă. Individul omenesc, făcând parte din univers, este o părticică din Dumnezeu individualizată pentru un scurt timp; când el se naşte, o părticică preexistentă din trupul şi sufletul lui Dumnezeu începe a trăi pe contul său propriu; când el moare, trupul său se recufundă în trupul nesfârşit al lui Dumnezeu din care se despărţise, şi sufletul său se recontopeşte cu sufletul nesfârşit al lui Dumnezeu din care purcesese. Aşa dar, trupul şi sufletul omului sunt în esenţa lor fără început şi fără sfârşit ca şi trupul şi sufletul lui Dumnezeu din care fac parte.

Singurul lucru accidental şi trecător este starea de individualizare a omului; şi numai din această stare rezultă ca părţi componente relele vieţii omeneşti, precum durerea, nedreptatea, urîciunea, ignoranţa, etc.., care sunt ca şi viaţa individuală accidentale şi treçătoare. Cu alte cuvinte, *viaţa individuală este răul însuşi*, de care omul nu poate scăpă definitiv decât recontopindu-se prin moarte cu *Dumnezeu care este binele însuşi*. Omul însă poate, chiar în timpul vieţii individuale, să se apropie încâtva de perfecţiunea divină prin practi-

www.dacoromanica.ro

carea continuă a virtuţii (ceea ce-l face să devină din ce în ce mai bun), şi prin cultivarea neîntreruptă a ştiinţelor şi artelor (ceea ce-l face să meargă din ce în ce mai mult spre cunoaşterea adevărului şi gustarea frumosului). Dar pedeca cea mai mare ce întâmpină omul pe această cale a progresului este chiar trupul său cu slăbiciunile şi trebuinţele lui materiale de tot momentul, cu poftele lui cele grosolane, care toate la un loc opresc sufletul din sborul său ca şi cum l'ar ţine închis într'o cuşcă. De aceea combaterea tuturor poftelor şi slăbiciunilor trupeşti, subjugarea trupului la înaltele cerinţi sufleteşti, şi la nevoie chiar mortificarea lui, sunt cel mai sigur mijloc de a facilità apropierea de perfecţiunea divină şi constituesc cea întâiu datorie a omului.

Mai târziu, când se face încă un pas pe calea generalizării, Dumnezeu, în care se cuprinde toată existenţa, este conceput ca fiind constituit din o singură substanţă. Nu se mai admite un trup şi un suflet universal, o substanţă materială şi una spirituală; nu se admite decât o singură substanţă universală care se poate manifestà sub diferite forme, şi mai cu seamă sub forma de materie şi sub aceea de spirit. Această substanţă este fără început şi fără sfârşit: ceea ce se numeşte creaţiune sau

www.dacoromanica.ro

peire a lumii nu pot fi decât modificări în dispoziţiunea substanţei universale. Pentru a da o idee lămurită de aceste lucruri, filozofii panteismului indian fac comparaţiunea următoare: „Brahm (Dumnezeul universal) înainte de ce numim noi creaţiunea lumii este ca o bucată de stofă învălătucită ce s'a desvălătucit, şi care când-va se va puteà iarăş învălătucì într'un fel sau într'altul.“ [1]) Tot această comparaţiune ar puteà servì pentru a arăta cum tot aceeaşi substanţă poate să se prezinte în acelaş timp sub diferite forme, când este percepută cu ajutorul diferitelor facultăţi sensitive sau intelectuale ale omului, sau când este privită sub diferite aspecturi. Mai târziu, când concepţiunea despre univers se unifică şi mai mult, se admite că deşì substanţa universală poate să se manifeste sub diferite forme; însă ea nu poate să aibă decât o singură formă esenţială; şi dacă este vorba să alegem între forma numită spirit şi acea numită materie, să ne pronunţăm pentru cea dintâi ca una ce

1) Vezi în *Revue Philosophique* din 1 Iunie 1876 şi urm. articolul d-nului P. Regnaud *Etudes de philosophie indienne*, din care reesă că panteismul indian a trecut prin aceleaşi grade de evoluţiune prin cari a trecut mai târziu panteismul european.

www.dacoromanica.ro

este mai probabilă; de oare-ce numai prin spirit, prin inteligență, noi înșine o putem cunoaște. Cu alte cuvinte substanța universală este numai spirit, iar materia nu este decât un aspect secundar și neesențial al substanței spirituale. Mai mult decât atâta: fiindcă ideea ce ne facem de absolut, și fiindcă materia nu ne este cunoscută decât prin percepțiune sensitivă care se contrazice și se înșală totdeauna, de aceea aspectul material al lumii nu poate fi de cât o iluziune trecătoare la care suntem supuși ca la multe alte rele în timpul cât suntem individualizați. Așa dar, materia nu există de loc; ci mintea noastră crează de a întregul imagini, pe care le credem a fi ale unor corpuri numite materiale, sau în unele cazuri mintea noastră îmbracă cu forme numite materiale niște lucruri spirituale ce există în realitate. Aceste idei dau naștere mai târziu la diferite sisteme filosofice idealiste.

Cel mai extravagant din aceste sisteme este idealismul subiectiv pur, după care nu există pe lume nimica alta în afară de *eul* cu *ilusiunile lui.* Acest idealism nu este mai puțin un adevărat panteism; căci, a zice că pe lume nu există decât *eul* care e de natură spirituală, este a afirmà că lumea reală întreagă nu consistă decât din o sub-

www.dacoromanica.ro

stanţă spirituală universală. De acest idealism însă putem să ţinem samă, şi să-l considerăm ca un accident în desvoltarea filosofiei panteiste; căci el a fost împărtăşit de foarte rari indivizi, dintre cari cea mai mare parte, ca şi cum ar fi revenit în sine după o boală mentală, s'au grăbit a retractă ceea ce susţinuse mai înainte. Un alt idealism subiectiv, mai puţin consequent decât cel de mai sus, este acela după care în afară de eu, mai există *eurile* celorlalţi oameni şi *Dumnezeu*. In sfârşit, după idealismul raţionalist moderat, noi nu putem cunoaşte cu siguranţă decât *eul* şi impresiunile ce acesta primeşte de la lumea exterioară; cât despre această lume, ştim numai atâta că nu există, dar nu putem şti ce este ea *în sine*, deşi este foarte probabil ca ea să fie tot de natură spirituală ca şi *eul*. Dar idealismul cel mai răspândit şi care, prin urmare, poate fi privit ca o fază normală a panteismului, este acela după care atât lumea înterioară cât şi cea exterioară sunt constituite din o *singură substanţă spirituală*, toate fenomenele din lume fiind numai niste manifestaţiuni ale acesteia. Acest idealism este susţinut în fond şi de acei cari cred ca Schelling că *„realismul şi idealismul sunt identice în gândirea absolută“*, sau ca Hegel că *„lumea*

www.dacoromanica.ro

exterioară este ideea care în libertatea sa absolută de a se hotărî a eşit afară din sine însăşi", sau ca Schopenhauer şi Hartman că „*voinţa*" după unul, sau „*inconştientul*" după altul „*este principiul constituent al lumii întregi.*"

Desfăşurarea istorică descrisă până aici în această secţiune reprezintă în trăsături largi toată evoluţiunea ideilor metafisice din Europa de la veacul de mijloc până în zilele noastre. Filosofia scolastică din evul mediu, care la început erà încorporată în teologia creştină, s'a despărţit treptat de aceasta, până a devenit cu totul neatârnată. Continuatorii acestei filosofii au purificat din ce în ce mai mult monoteismul până la Descartes şi Leibnitz cari sunt representanţii cei mai iluştri ai monoteismului în ultima lui fază. Insă, deodată cu aceşti filosofi, geniuri puternice ca Giordano Bruno şi Spinoza s'au ridicat de la monoteizmul pur la panteizm. Deaici încolo toate inteligenţele mari şi independente n'au făcut decât să adopte, să modifice, să dezvolte curentul panteistic al metafisicei; şi astfel au fost unul după altul la ordinea zilei sistemele lui Locke, Berkeley, Hume, Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Schopenhauer, Hartmann, etc. Toţi aceş-

www.dacoromanica.ro

tia, cu toate protestaţiunile unora dintre dânşii, aparţin panteismului.

Prin descrierea de mai sus a desfăşurării ideilor metafisice am voit să arăt că monoteismul conduce în mod logic la panteism, şi că de fapt aşa s'a întâmplat în istoria filosofiei din Europa. Cu aceasta am voit să justific pentru ce am pus perioada panteismului în ordine cronologică după perioada monoteismului. Prin aceasta însă nu voiu să susţin că or ce popor panteist trebue să fi trecut mai întâi prin perioada monoteismului. Dincontra, este dovedit că politeizmul Grecilor şi al Romanilor au dat naştere la o filosofie panteistă, panteismul indian a eşit deadreptul din politeizm şi că Egiptul, care n'a apucat a eşi cu totul din politeizm, aveà o tendinţă manifestă de a merge pe calea Indiei. Se ştie că popoarele panteiste care au trecut şi acele care n'au trecut prin monoteism au avut de la început în comun tendinţa constantă de a generalizà divinităţile şi a le reduce la unitate; atât numai că cele dintâi, fiind predominate mai mult decât cele de-al doilea de antropomorfism, au continuat cu reducerea numărului zeilor până au ajuns la unul singur, fără a-i desbrăcà vr'odată de caracterul lor omenesc şi personal; pe când popoarele cele de al doilea, fiind în-

www.dacoromanica.ro

zestrate cu mai mult spirit filosofic, au început încă de mult a generalizà divinităţile, contopind cât mai multe în una singură, şi desbrăcându-le treptat de caracterele personalităţii. Acest mod de a reduce numărul zeilor putem să-l numim mod panteistic.

Pentru a da o idee mai lămurită de acest mod să presupunem că la o epocă dată a perioadei politeismului, se crede că în fie-care parte a cerului se află întrupat câte un zeu, adică câte un suflet de al unui fost om mare pe pământ. Când în urma progresului intelectual şi ştiinţific se descopere că toate fenomenele cereşti şi atmosferice au o unitate de direcţiune, că, de exemplu, corpurile cereşti se mişcă împreună în aceeaşi direcţie, că aceleaşi schimbări atmosferice schimbă pentru privirea omului toată faţa cerului, etc; când, zic, se descopere aceasta, atunci se admite că tot ce se află în cer şi atmosferă este condus de o singură voinţă, de un singur zeu. Dacă acest zeu este un fost rege pământesc care a murit, pe când toate corpurile şi părţile cerului aveau deja zeii lor speciali, atunci el, neavând un corp ceresc vacant, în care să se întrupeze şi totodată fiind comandantul tuturor zeilor cereşti, se încorporează deodată în toate corpurile şi

www.dacoromanica.ro

părţile cerului; astfel că toate aceste fiind însufleţite şi conduse de un singur suflet, ca şi cum ar fi un singur trup, voinţa şi prin urmare personalitatea celorlalţi zei cereşti se confundă în voinţa şi persoana zeului superior. Cu alte cuvinte cerul întreg are un singur suflet, zeul superior; şi fie care din zeii speciali cereşti, fără a dispare chiar de la început, este considerat a fi o emanaţiune specială, şi câte-odată chiar o simplă manifestare specială a zeului general. Mai târziu însă zeii speciali dispar cu totul, şi atunci zeul general este considerat a fi deopotrivă prezent şi activ în toate părţile cerului, întocmai precum sufletul omului este răspândit în toate părţile trupului său.—Dacă nevoea de a recunoaşte un zeu general ceresc se simte în timpuri când nu se mai zeifică regii pământeşti, atunci se recunoaşte ca şef suprem al cerului pe unul din zeii întrupaţi dejà în anumite corpuri cereşti. In acest caz contopirea zeilor speciali în zeul general este o consequenţă numai a confundării voinţei lor cu voinţa acestuia; din care cauză omul nu poate de sigur recunoaşte această contopire decât în urma unei meditaţiuni filosofice mai îndelungate decât în cazul de mai nainte.—Precum toţi zeii inferiori se contopesc în câţi-va zei supe-

www.dacoromanica.ro

riori, ca zeul cerului, zeul pământului, zeul oceanului, etc.; tot astfel aceştia se contopesc în un singur Dumnezeu universal, când omul recunoaşte armonia, concordanţa, unitatea de plan şi de direcţiune a tpt ce există şi ce se face în universul întreg. La rangul de Dumnezeu universal este ridicat cel mai puternic din zeii superiori, precum este Brahma la Indieni, sau se crează ca la Egipteni un Dumnezeu fără nume din care se presupune că emanează toţi vechii zei cu nume. De aici încolo zeii superiori încep a fi numai nişte manifestaţiuni speciale ale Dumnezeului universal; şi cu timpul dispar cu totul, rămânând pe lume numai Dumnezeul universal care umple singur toate spaţiurile şi toate timpurile.

Se înţelege că contopirea zeilor se face pe nesimţite şi treptat în curgerea unui foarte lung timp. Aceasta se dovedeşte între altele cu mitologia vechilor Egipteni. Aceştia, în mai tot timpul măririi lor, au continuat cu contopirea zeilor, fără să ajungă vr'odată până în capăt. Astfel, în tot timpul acesta zeii Ammon, Imhotep, Phtah, Râ, Osiris, etc., au fost în deobşte recunoscuţi ca zei cu totul deosebiţi şi independenţi unul de altul, până la aşa grad

www.dacoromanica.ro

că fie-care nomă a Egiptului recunoşteà ca divinitate naţională sau locală numai pe unul sau numai pe câţi-va din aceşti zei, nerecunoscând de loc autoritatea celorlalţi. Cu toate aceste, unii din aceşti zei se confundau pe une locuri unul cu altul, şi atunci se dădeà îndiferent un nume sau un altul la fie-care din zeii confundaţi, sau chiar se dădeà un singur nume compus din toate numele lor particulare pentru a designà o singură divinitate în care în realitate acei zei se contopiseră. Astfel din „Sevek şi Râ se făceà un singur „zeu Sevek-Râ ; Phtah se confundà cu Sokari sub numele de Phtah-Sokari; şi acesta împreună cu Osiris constituià un singur zeu Phtah-Sokari-Osiris.“ Insfârşit, după opiniunea d-lui Maspero, toţi zeii egipteni nu erau pentru filosofii timpului decât un singur Dumnezeu care primeà nume deosebite după deosebitele atribuţiuni. Astfel „Dumnezeu, când „dă naştere lucrurilor şi aduce la lumină „forţa latentă a cauzelor ascunse, se nu„meşte *Ammon*; când el este spiritul care „rezumă în sine toate inteligenţile, se „numeşte *Imhotep*; când este acel care «face lucrurile cu artă şi adevăr, se nu„meşte *Phtah*; şi când este Dumnezeul „cel bun şi bine-făcător, se numeşte Osi-

www.dacoromanica.ro

ris“ [1]) Cu toate aceste însă nici-odată religiunea oficială a Egiptenilor n'a ajuns la concluziuni franc şi definitiv panteiste.

Am zis că din politeismul Grecilor şi al Romanilor s'a născut o filosofie panteistă. Şi în adevăr idei panteiste erau acele profesate de şcoala Eleaţilor care nu acordă nici o crezare sensurilor şi experienţei, reducând tot universul la o fiinţă unică şi imutabilă; acele profesate de şcoala Stoicilor, care, deşi susţineà că toate ideile noastre âu originea lor în sensuri (nihil

1) Vezi: Jamblicus, *De mysteriis,* citat de G. Maspero în cartea sa, *Histoire ancienne,* din care am luat informaţiunile privitoare la Egipteni, dând însă mitologiei acestora o interpretare cu totul alta decât acea admisă de d. Maspero. —Mă îndoesc însă foarte mult că pasajul citat din Jamblicus exprimă credinţa vechilor filosofi egipteni, şi nu mai degrabă credinţa şcoalei de Alexandria din care făceà parte Jamblicus ce trăià pe la începutul veacului al patrulea. E probabil ca această şcoală, care a ajuns la un panteism destul de pronunţat prin chiar efectul evoluţiunii ideilor deja foarte înaintate a vechilor Egipteni şi a Grecilor, s'a cercat să interpreteze din punctul său de vedere mitologia vechilor Egipteni, precum s'a încercat să dovedească în mitologia Greco-Romanilor existenţa unei trinităţi panteiste formate din Jupiter, Pluton şi Neptun. Dealmintrele, păcatul de a atribui timpurilor trecute ideile timpului prezent a fost comis de multe şcoli.

www.dacoromanica.ro

est în intellectu quin prius fuerit in sensu), totuşi admiteà ca cel întâi adevăr existenţa unei substanţe ignee universale numită Dumnezeu, care e răspândită pretutindeni şi animează toate lucrurile, diriguind totul prin providenţa sa după legi raţionale şi immutabile; acele profesate de şcoala lui Platon care nu acordà existenţa reală şi absolută decât unor tipuri sau modeluri eterne numite *idei*, carę toate residează în Dumnezeu, acesta fiind substanţa lor comună; acele profesate de şcoala neo-platoniană şi mistică din Alexandria, etc. Este adevărat că acest panteism înalt s'a format aproape fără tranziţiuni din politeismul naţional; însă acest salt se datoreşte unor mari genii filosofice cari ca toate geniile, s'au înălţat dincolo de puterea de pricepere a contimporanilor lor şi au anticipat mult asupra viitorului; şi apoi acest panteism nu s'a întins niciodată dincolo de cercul restrîns al filosofilor, aceştia fiind consideraţi şi admiraţi de concetăţenii lor, nu pentru adevărurile ce le susţineau, ci pentru arta cu care ştiau să imagineze sisteme simetrice şi frumoase asupra lumii. Tot prin puterea geniului lor personal unii filosofi ca Democrit, Aristotel, Epicur, s'au înălţat în unele privinţi chiar până dincolo de panteism.

Dar din toate tările numai India singură

www.dacoromanica.ro

a fost aceea în care metafisica religioasă populară şi oficială a propăşit regulat până aproape la cele din urmă faze ale panteismului. In India unificarea zeilor, făcută bine înţeles în mod panteist, trece prin toate gradele intermediare prin care trece aiurea unificarea în mod monoteist, până când toţi zeii, şi acei cari reprezintă principiul binelui şi acei cari reprezintă principiul răului, sunt contopiţi în trei zei: Brahma, Vişnu şi Şiva. Aceştia la rândul lor se contopesc în Brahma, care de astă dată primeşte numele de Brahm sau Para-Brahma (adică Brahma superior) reprezentând fiinţa perfectă în care se coprinde tot universul, şi manifestându-se sub trei feţe numite: Brahma, Vişnu şi Şiva. Apoi în religia Buddhismului care este o reformă a Brahmanismului se şterge ori ce urmă de zei particulari, rămânând pe lume o singură substanţă reală, universală şi eternă numită Budha, care nu este altă ceva decât raţiunea perfectă, inteligenţa absolută. După această doctrină lumea materială nu este decât o iluziune a simţurilor şi un rău: deaceea omul în care nimica nu este rău afară de sufletul său, trebue să caute a scăpă de această lume peritoare pentru a ajunge la mântuire, la *Nirvana*, adică pentru a se pierde confundându-se

www.dacoromanica.ro

în Budha cel absolut, indestructibil şi etern. —Morala religiunilor panteiste ale Indiei este la înălţimea concepţiunilor metafisice. Ea este caracterizată prin datoria de a cultivà ştiinţa pentru a cunoaşte şi a pricepe cât mai mult pe Brahm sau pe Budha, prin datoria de a mortificà trupul şi a înfrânge toate poftele lui pentru a slăbì cât mai tare lanţurile răului, care opresc pe om de a se înălţà cu sufletul până la Brahm sau Budha, şi prin datoria de a iubì şi a ajutà pe toate fiinţele din lume, până şi pe animale, fiindcă toate sunt egale înaintea fiinţei supreme, şi toate au să aibă la urma urmei aceeaşi soartă precum au avut acelaşi început. Ca consequenţă a acestei egalităţi Budhismul, contrar Brahmanismului, nu face deosebiri de caste între oameni, şi admite în sânul său pe aceeaşi linie pe toţi indivizii omeneşti din toate treptele sociale şi din toate naţiile din lume.—Pentru a se puteà da o dreaptă răsplătire sau pedepsire a faptelor de pe lumea aceasta, se admite metempsicoza, adică trecerea sufletului omenesc, după moarte, prin trupurile a fel de fel de fiinţe, până când a-juge a fi purificat cu totul pentru a puteà intrà în absolut. Se ştie că metempsicoza, (care e o rămăşiţă din credinţa fetişistă, că un suflet poate să se întrupeze suc-

www.dacoromanica.ro

cesiv în mai multe lucruri) a fost admisă sub alte forme şi de Egipteni, şi de şcoala lui Platon în Grecia, precum şi de şcoala din Alexandria; atât numai că aceste din urmă două şcoli nu admiteau metempsicoza decât între oameni, susţinând că sufletul unui om a putut trăi în trecut şi va puteà să mai trăiască după moarte în alte trupuri, însă tot omeneşti.

Dacă facem abstracţiuni de credinţa în metempsicoză, vedem că panteismul indian a trecut în timpul său din urmă în toate privinţele prin întocmai aceleaşi faze prin cari a trecut cu mult mai târziu panteismul european de la Giordano Bruno şi Spinoza până în zilele noastre; astfel că descrierea făcută la începutul acestei secţiuni despre evoluţiunea ideilor panteiste se aplică întocmai şi la India antică şi la Europa modernă.

Este de observat că mai toate doctrinele panteiste admit o trinitate indisolubilă a divinităţii universale; şi numai după ce trec peste această fază ajung a stabilì unitatea perfectă a divinităţii. Aceasta se datoreşte de sigur analogiei ce se crede că există între sufletul individului omenesc şi Dumnezeu care, din punct de vedere panteistic, este sufletul universului. Se ştie că încă din perioada fetişismului se crede că individul

www.dacoromanica.ro

omenesc are obicinuit trei suflete, din cari unul se manifestă ca umbră, altul ca imagine reflectată de corpurile lucii, şi al treilea ca respiraţiune ce susţine viaţa trupului, aceste suflete putând să se manifeste sau pe rând sau toate deodată. Această trinitate este mai târziu confirmată prin un fel de analiză ce se face sufletului omenesc. Când omul e nebun, îi lipseşte mintea, adică unul din cele trei suflete ; când doarme, îi lipseşte şi cuvântul, adică un al doilea suflet ; când moare, perde şi respiraţia, adică cel de pe urmă suflet, şi cel mai important, fiindcă acesta este baza celorlalte. Diviziunea sufletului în respiraţie, cuvânt şi minte este admisă în genere sub o formă sau alta de toate popoarele barbare. Apoi diviziunea tripartită a lui Platon în suflet *raţionabil*, suflet *concupiscibil* şi suflet *irascibil*, acea a lui Aristotel în suflet *raţional*, *sensitiv* şi *vegetativ*, acea modernă în *sensibilitate. inteligenţă* şi *voinţă*, etc., nu sunt decât atâtea forme diferite ale trinităţii sufletului admisă încă din timpul fetişismului.—Sufletul universului trebuind şi el să fie tripartit, ca sufletul omului, este reprezentat la Indieni de Brahma, Vişnu şi Şiva, fie care din aceştia reprezentând un atribut distinct al lui Para-Brahma şi lucrând ca persoană distinctă, şi cu toate aceste toţi la un loc

www.dacoromanica.ro

constituind o singură persoană indiviză Para-Brahma. Cel dintâi este puterea, cel de-al doilea cuvântul, cel de-al treilea spiritul sau inteligența universului; cel dintâiu este principiul creator, cel de al doilea principiul conservator, cel de al treilea principiul destructor sau modificător al universului; cel d'intâi este bunătatea, cel de-al doilea înțelepciunea, cel de-al treilea dreptatea răsbunătoare; cel dintâi este trecutul, cel de-al doilea prezentul, cel de-al treilea viitorul, etc. Cea mai simplă linie are două capete și un mijloc: cea mai simplă formă de suprafață are trei laturi și trei unghiuri; fie-care corp are trei dimensiuni în spațiu. Toate aceste confirmă că cea mai simplă expresiune a ființei universale nu poate fi decât trinitatea. Singura figură prin care omul poate să reprezinte chipul cel nepătruns al lui Para-Brahma este *un cerc cuprins într'un triunghiu.* Invențiunea acestei figuri pentru a reprezentà pe ființa supremă și universală va rămâneà de sigur pentru Indieni un titlu de glorie, la înălțimea căruia nu s'a suit încă nici un popor din lume afară de dânșii.

Cu această ocaziune voiu reveni asupra Creștinismului pentru a arătà cât de mult datorește el Brahmanismului și Buddhismului, fără a se fi putut ridicà până la înălțimea acestora.

www.dacoromanica.ro

Pe când s'a născut Creştinismul, lumea din imperiul roman perduse mult din tăria credinţei în religiile politeiste şi aveà nevoe de o credinţă nouă. Această nevoe nu puteà fi satisfăcută de doctrinele filosofice ale timpului care erau prea variate, prea abstracte şi prea înalte pentru masa poporului, deşi această masă érà altmintrelea înclinată către panteism, atât din cauza direcţiunii de transformare nesimţită a politeismului sub influenţa unui mare progres al culturei generale, cât şi din cauza unei oare-care influenţe a filosofiei timpului, cel puţin asupra claselor luminate. Necesitatea unei credinţe nouă a făcut pe lumea romană să îmbrăţişeze Creştinismul, în lipsă de altă religiune populară, ca pe un expedient al momentului; iar înclinaţiunea către panteism a făcut pe lumea romană să amalgameze Creştinismul cu mulţime de învăţături practice şi principii metafisice de ale panteismului indian care eră pe atunci predicat în toată Asia, până la porţile Europei, găsind pretutindeni primirea bună, mai cu seamă pentru acele părţi din doctrină cari erau accesibile inteligenţei poporului. In special învăţăturile Buddhismului fiind esenţial umanitare şi egalitare, erau înbrăţişate cu căldură de mulţimea cea mare de asupriţi şi nenorociţi

www.dacoromanica.ro

ai imperiului roman. Această mulțime, care din cauza culturei generale de atunci căpătase ea însăși sentimente umanitare și egalitare, s a devotat cu toată inima învățăturilor panteiste ; fiind-că voià să facă prin ele o reformă socială complecă, și să restabilească dreptatea și pe lumea aceasta și pe cealaltă. Cu un cuvânt erau pe atunci necesități, aspirațiuni, dispositiuni analoage cu acele cari astăzi se renasc sub denumirea de *socialism*. In astfel de dispoziţiuni ale spiritelor din lumea romană, ideile creștine, cari desigur au fost foarte înguste când au eșit din Palestina, au fost lărgite de apostoli neisraeliți ca sf. Pavel, de acei cari în cele dintâi trei veacuri după Christos au făcut evangheliile, de teologi ca Origen, Tertualian, Augustin, cari erau adăpați în ideile panteiste ale filosofiei păgâne de pe atunci, și de nenumărați predicatori și neofiți, cari cu toții erau pătrunși de ideile budhiste cari formau boala morală a timpului de atunci. După o muncă de câteva veacuri, în care nenumărate secte se formau și dispăreau, se divizau și se recontopeau pe fie-care zi —(muncă caracteristică ori-cărei societăți care a perdut credințele vechi și caută altele nouă)—s'a stabilit însfârșit Creștinismul pe bazele solide cari durează de cincispre-

www.dacoromanica.ro

zece veacuri. Dacă Creştinismul astfel precum s'a constituit definitiv nu corespunde cu aspiraţiunile exaltate ale celor întâi creştini, şi nu se află la aceeaşi înălţime la care este Budhismul, el totuşi a fost foarte potrivit pentru gradul de cultură generală a Europei de până acum. Este adevărat că gradul de cultură a fost în unele ţări ale Europei şi în unele timpuri foarte jos, mult mai jos chiar decât în împărăţia romană, pe când s'a stabilit întâi Creştinismul. Dar în acele ţări şi în acele timpuri adevăratul Creştinism nu erà decât nominal, toţi creştinii aceia fiind imbuibaţi în realitate numai de idei politeiste, idolatrice şi chiar fetişiste.

Din Iudaism Creştinismul a împrumutat mai cu samă pe Dumnezeu, fiinţă unică, personală, despărţită de lume, cu figură şi caractere omeneşti, atribuindu-i însă iubirea de omenire, omniprezenţa şi omniştiinţa panteistă. Acestui Dumnezeu însă i-a aplicat într'un mod cam nepotrivit trinitatea brahmanică, tatăl, fiul şi duhul sfânt, cari nu sunt altă ceva decât Brahma, Vişnu şi Şiva. Este de însemnat că Dumnezeu este reprezentat până şi astăzi, mai cu samă pe frontispiciurile şi bolţile bisericilor creştine din orient, ca *un ochiu care în loc de pleoape are imprejur un triunghiu înconjurat de raze.*

www.dacoromanica.ro

Acesta este, zic creştinii, ochiul neadormit al lui Dumnezeu, care vede toate. In realitate însă este chipul brahmanic al intreitului Dumnezeu universal, un cerc într'un triunghiu, chip care a fost scoborât de la înălţimea abstracţiunii indiane pentru a fi înţeles de mintea mai puţin filosofică a creştinilor. Tot din religiile panteiste ale Indiei au împrumutat creştinii legenda lui Crist, mai multe învăţături, pe cari le-au trecut în evangelii şi mai cu samă morala umanitară şi egalitară, care n'a fost niciodată pe deplin aplicată, apoi schivnicia şi călugăria cu mortificarea trupului, etc.

Intr'un cuvânt creştinismul este panteismul indian hultuit pe monoteismul judaic şi alimentat cu reminiscenţe politeiste.

www.dacoromanica.ro

SECŢIUNEA VI.

PERIOADA MATERIALISMULUI

Cel mai înalt panteism filosofic se prefăce treptat în materialism. Un exemplu de cum se face această prefacere treptată poate fi luat din istoria modernă a filosofiei germane. De la Kant, care şovăeşte întru câtva în afirmaţiunile sale, până la Hartmann, toţi idealiştii germani admit că atât *eul* cât şi lumea exterioară sunt constituiţi de o singură substanţă, aceasta fiind de natură spirituală; dar, ideea ce-şi fac aceşti filosofi despre această substanţă se modifică treptat şi pe nesimţite. Mai întâiu Schelling, filosoful *identităţii absolute*, consideră substanţa universală ca un *întreg* pretutindeni compus din toate principiile morale şi intelectuale. Dar fiindcă analiza sufletului omenesc a dat încă de mult la

www.dacoromanica.ro

iveală mai multe facultăți și poate mai multe substanțe, mai multe principii spirituale, și fiindcă trebuința unificării universale cere ca unul singur din aceste principii să fie generatorul și esența celorlalte,—de aceea Hegel, filosoful *panlogismului*, crezând că *lumea internă este ideea aflată în sine însăși* și că *lumea externă este ideea eșită afară din sine însăși*, admite în realitate că pe lume nu există decât principiul inteligenței cu diferitele manifestațiuni. Mai târziu Schopenhauer, cu mai multă perspicacitate decât predecesorii săi, descoperă că principiul fundamental al sufletului omenesc este voința, și de aceea el admite, pentru trebuința unificării metafizice, că voința este principiul unic, lucrul în sine, esența universului întreg, cu toate că formele sub cari el se manifestă pot să varieze până la nesfârșit. În timpurile din urmă, Hartmann, observând că voința, adică determinarea conștiută, este numai o mică parte din determinarea întregei activități a omului, și prin urmare o parte nesfârșit de mică din determinarea întregei activități a universului, se razimă pe o inducțiune mult mai bine justificată decât aceea a lui Schopenhauer și admite că *inconștientul*, adică principiul activ ce se determină în mod neconștiut, este principiul universului întreg, deși acest principiu poate

www.dacoromanica.ro

accidental să se manifesteze sub forma determinării conştiute. „Prin aceasta d. Hart-„mann pretinde că uneşte prin o vastă „sinteză idealismul optimist al lui Hegel cu „dinamismul pesimist al lui Schopenhauer; „căci, pentru dânsul universul întreg, adică „fiinţa absolută, nu este nici numai inteli-„genţă, nici numai voinţă, ci un compus „din aceste două facultăţi, un *ce* care în-„truneşte înţelepciunea perfectă şi con-„ştiinţa perfectă". Dar în realitate Hart-mann nu face decât să admită principiul universal al lui Schopenhauer prefăcându-l din *conştient în inconştient.* Este de observat, de altă parte, că voinţa a fost treptat despoiată de libertatea şi spontaneitatea sa de către cei din urmă filosofi, până când a ajuns să fie o adevărată *determinare fatală.* Mai este de observat apoi că cei patru filosofi cari s'au succedat dela Schelling până la Hartmann inclusiv au fost unul după altul favoriţii aproape esclusivi ai clasei culte din Germania; ceea ce însemnează că ideile metafisice ale acestei clase au trecut efectiv prin gradele de evoluţiune însemnate la cei patru filosofi.— Dar de la teoria lui Hartmann, care este astăzi aproape cea mai favorită în Germania, până la materialismul pur, nu mai este decât un pas de făcut. Şi în adevăr, forţa

www.dacoromanica.ro

universală care, după Hartmann, determină în mod *necesar şi neconştiut* toată activitatea universală, nu se deosebeşte esenţial de forţa materială admisă de acei ce cred că există pe lume decât substanţă materială. Apoi se ştie că materialiştii cei mai înaintaţi nu admit şi ei decât un singur principiu pentru toată existenţa şi anume *forţa*; căci, materia nu este după dânşii decât un nume ce se dă forţei, când se manifestă simţurilor noastre exterioare. Şi în adevăr, aceea ce se numeşte *un corp material* nu se manifestă nouă decât prin *rezistenţa* ce el opune sforţărilor şi mişcărilor noastre, precum şi prin *impresiunea* ce el face simţurilor noastre, adică prin *ceea ce el imprimă* moleculelor ce compun organele acestor simţiri; astfel că noi nu cunoaştem în realitate decât forţele unui corp material; şi aceasta ne autorizâ a crede că corpul însuşi nu este nimic alta decât *un complex de forţe determinate.* Materialismul pur ajuns la acest punct admite că principiul şi esenţa lumii întregi este *forţa*, aceasta putând să varieze în manifestaţiunile sale până la nesfârşit.

Din cele de mai sus se vede că idealismul spiritualist, care constitue cea din urmă fază a panteismului, este destinat a

www.dacoromanica.ro

se transformă în materialism. Dar materialismul se formează pe unele locuri prin transformarea celei întâi faze a panteismului, adică a acelei faze în care se admite că substanţa materială este trupul universului, iar substanţa spirituală, sau Dumnezeu, este sufletul universului. In acest caz, trebuinţa unificării universale în loc să decidă pe filosofi a admite numai existenţa substanţei spirituale, îi decide pe unele locuri să recunoască numai existenţa substanţei materiale. In sfârşit materialismul actual din Europa este format deadreptul prin transformarea monoteismului, fără să mai fi trecut prin fazele panteismului. Dar aceastu nu împedică de a fi bine justificată ordinea cronologică ce am adoptat în acest studiu, punând perioada panteismului înaintea perioadei materialismului.

Când materialismul ia naştere prin transformarea monoteismului, atunci el are ca punct de plecare credinţa că sunt pe lume două substanţe deosebite, spiritul şi materia. Dacă împrejurările fac ca omul să fie silit a se dedà mai mult la ocupaţiuni practice, la lupta cu natura, şi prin urmare la studiul ştiinţelor experimentale, atunci el câştigă convingeri mai puternice şi mai numeroase în privinţa materiei decât în pril, vinţa spiritului, ceea ce-l decide, cu timpu-

www.dacoromanica.ro

a admite materia ca substanţă universală unică, întocmai precum împrejurări contrare acestor de mai sus decid, cu timpul, pe om a admite spiritul ca substanţă universală unică. Incă de când începe a se aprofundà studiul ştiinţelor experimentale se recunoaşte că materia are o forţă a ei proprie, care lucrează după nişte legi neschimbătoare, pe când pentru aceea ce se numeşte spirit, tocmai pentrucă nu este aşa de bine studiat şi cunoscut, nu se constată legi aşa de fixe după cari el să lucreze. Cu chipul acesta încă de pe la începutul ştiinţelor naturei se face o deosebire radicală între materie şi spirit; cea dintâi fiind totdeauna *accesibilă simţurilor* şi supusă la *legi fatale,* cel puţin atunci când nu este tulburată prin acţiunea vr'unui spirit, iar substanţa spirituală fiind totdeauna *netangibilă şi nesupusă la legi fatale.* Odată această deosebire făcută, domeniul lumii materiale merge treptat crescând în paguba domeniului lumei spirituale, cu cât ştiinţele experimentale fac mai mult progres. Astronomia, fisica, chimia, alungă treptat spiritul din lumea anorganică, nelăsând pentru Dumnezeu decât cel mult rolul de creator al acestei lumi într'un singur moment din trecut; după aceea spiritul este treptat alungat din lumea organică de că-

www.dacoromanica.ro

tre ştiinţele biologice, până când abia ma găseşte un ultim refugiu în creerul omului; însă, mai târziu, el este alungat şi din acest refugiu de filosofia deterministă, ajutată de progresele fisiologice, a psico-fisicei şi a sociologiei: cu chipul acesta ajunge un moment, când ştiinţele, chiar dacă nu pot esplică materialiceşte toate fenomenele numite spirituale, însă lasă a se întrevedeà posibilitatea unei astfel de esplicări; şi atunci, trebuinţa unificării universului de-o parte, şi numărul covârşitor al fenomenelor esplicate materialiceşte de altă parte, ne silesc a admite prin inducţiune că materia este substanţa universală unică care se mişcă şi se transformă prin forţa sa proprie în spaţiul şi timpul nesfârşit.

Să se observe că materia, spaţiul şi timpul, cari mai înainte erau considerate ca neatârnate unul de altul, sunt din ce în ce mai solid împreunate în mintea materialiştilor. Astfel în privinţa materiei este de de mult admis că ea nu poate există decât în spaţiu şi timp. In privinţa spaţiului, pe de-o parte, este de mult admis că există necesar în timp, iară pe de altă parte, ştiinţele experimentale tind din ce în ce mai mult a dovedi că nu există spaţiu cu ţotul deşert de materie. In sfârşit, timpul nu poate fi efectiv separat de materie şi

www.dacoromanica.ro

de spaţiu prin aceea chiar că aceste din urmă sunt socotite fără început şi fără sfârşit. Cu chipul acesta materia, spaţiul şi timpul, încep a constitui o adevărată trinitate materialistă.—Mai târziu materialiştii caută a unifică şi mai mult această trinitate. Am văzut mai sus raţiunea pentru care se admite că materia nu este decât un nume special ce se dă *forţei*, când aceasta se manifestă simţurilor noastre exterioare. Tot astfel se descopere că ideea de spaţiu este formată, în ultima analiză psicologică, de *impresiunea multiplă* exercitată asupra simţurilor exterioare de *mai multe forţe deodată*, şi că ideea de timp este formată de *impresiunea simplă şi repetată* produsă de o *singură forţă*; ceea ce însemnează că spaţiul este în ultima analiză *forţa multiplă*, iar timpul *forţa repetată în acţiunea sa*. Acest rezultat al analizei psicologice sileşte pe materialişti a admite că materia, spaţiul şi timpul nu sunt decât trei manifestaţiuni deosebite ale unui singur principiu, a forţei, întocmai precum pentru panteiştii indieni Brahma, Vişnu şi Şiva nu sunt de cât trei manifestaţiuni deosebite ale lui Para-Brahma. De altă parte, materialiştii nu pot încă să realizeze în mintea lor ideea că materia, spaţiul şi timpul nu există în realitate ca en-

www.dacoromanica.ro

tităţi deosebite; ceea ce-i hotărăşte să admită că forţa, cu toată unitatea sa, este de o natură triplă, întocmai precum Para-Brahma este pentru Indieni în acelaşi timp unic şi triplu. Aceste două afirmări contradictorii, cari sunt totodată necesare şi nedumeritoare, sunt la materialişti, ca şi la brahmanişti, efectul stării de tranziţiune de la trialism la monism. Se pare deci că materialismul, care se formează direct prin transformarea monoteismului sau acelor întâi faze ale panteismului, trebue să se desvolte aşa fel încât să treacă prin un şir de faze analoage cu toate fazele panteismului. Deaceea este de prevăzut că, într'un viitor mai mult sau mai puţin apropiat, materialiştii vor puteà realizà în mintea lor unitatea perfectă a forţei, şi atunci *forţa* va devenì pentru dânşii ceea ce Buddha, de exemplu, a devenit la urmă pentru panteiştii indieni, adică substanţa universală unică. Această transformare în concepţiunea forţei materiale universale se va efectuà poate în Europa în acelaş timp când idealiştii spiritualişti vor ajunge şi ei a preface definitiv principiul lor universal în forţa universală; şi atunci, după ce se va fi ajuns la acelaş rezultat pe două căi deosebite, se va stabilì pentru toţi învăţaţii o metafisică proprie a civilisaţiunii noastre, ale

www.dacoromanica.ro

cărei faze ulterioare nu putem fi în stare a le prevedeà.

Bazele metafisicei materialiste sunt astăzi pregătite mai cu samă de pozitivişti. Este adevărat că aceştia renegă în genere ori ce metafisică şi pretind că adevărul nu se poate găsì decât în domeniul restrîns al ştiinţelor speciale, dincolo de care ori ce cercetare este declarată de dânşii zadarnică. Ei nu observă însă că, dacă este o necesitate a spiritului omenesc acea care îi sileşte pe dânşii chiar a generalizà în domeniul unei ştiinţi speciale şi a găsì pentru mai multe fapte o idee generală şi o lege comună, tot acea necesitate, pe care ei în zadar şi-o disimulează, sileşte pe om a generalizà în domeniul ştiinţei universale şi a concepe pentru toate rezultatele ştiinţelor speciale un singur principiu, sau cel puţin un complex de principii universale. Insă metafisica nu este decât ştiinţa care se ocupă cu aceste principii universale. De altmintrele pozitiviştii elaborează cu mai multă soliditate decât ori-care alţii materialul primar din care metafisicii materialişti au a construì sistemele lor. Unul din aceşti metafisici, şi cel mai însemnat până acuma din veacul nostru, este fără îndoială Spencer.

Existenţa şcoalei curat positiviste se es-

www.dacoromanica.ro

plică foarte uşor. Imprejurările şi gradul civilizaţiei noastre deoparte, şi desvoltarea extraordinară a ştiinţelor speciale de altă parte, sunt cauza că învaţaţii noştri, în loc de a posedà ca învăţaţii de altă dată toate ştiinţele, abia pot dovedì să exploreze în toată viaţa lor câte un domeniu foarte mărginit al unei ştiinţi speciale. Prin aceasta activitatea generalizatoare a spiritului lor este toată ocupată cu câte o ştiinţă specială, nerămânându-le timpul de a se ocupà cu complexul tuturor ştiinţelor; şi astfel tendinţa spiritului de a generalizà totalitatea cunoştinţilor este în cât-va disimulată. De altmintrele fie-care învăţat din zilele noastre uzează de facultatea sa generalizătoare în domeniul ştiinţei speciale în care se consacră cu aceeaşi libertate cu care învăţaţii de altă dată uzau în domeniul pe atunci restrâns al ştiinţei universale. In astfel de condiţiuni este lezne de înţeles că învăţaţii ce se dedau la ştiinţele speciale nu pot să conceapă în ceasurile lor de *loisir* decât o filosofie ca aceea care se numeşte astăzi pozitivă.

Morala este în perioada materialismului cu totul despărţită de ideile metafisice. I nainte însă de această perioadă, morala a fost pe une locuri unită în totalitate cu metafisica până pe la sfârşitul perioadei

www.dacoromanica.ro

panteismului. Astfel a fost în India. In alte locuri însă morala a început a se despărți de ideile metafisice încă din perioada politeismului. Astfel am văzut că la Greci și la Romani, unde cetățenii făceau ei singuri legile cari regulau interesele lor pământești, au început a se face deosebire între regulele de purtare ce provin din voința zeilor și acele cari provin numai din voința omului. Mai târziu, cu cât interesele oamenilor au devenit mai numeroase și mai complicate prin efectul civilizațiunii, cu atât s'au făcut legi mai numeroase, și cu atât regulele de purtare ce provin din voința omului s'au înmulțit în paguba celor cari provin din voința divină. Cu chipul acesta, în tot timpul cât civilizațiunea a făcut progres de la Romani până în zilele noastre, legislațiunea pământească și moravurile au scos din domeniul divin una câte una toate regulele de purtare care interesează direct conservarea socială, sancționându-le cu pedepse și recompense pământești. Complexul acestor regule constitue ceea ce se numește *dreptul*. Cât despre puținele regule de purtare rămase în domeniul divin, ele au trecut de acolo treptat în ceea ce se numește domeniul conștiinței morale; astfel că ideile metafisice au intrat în perioada materialismului libere

www.dacoromanica.ro

de ori ce solidarirate cu morala ca şi cu temerea de necunoscut. Aceasta nu împedică însă ca morala să aibă fundamente solide în natura omului şi să constitue pentru investigaţiunile ştiinţifice o disciplină deosebită şi de sine stătătoare.

Morala în genere, se împarte de materialişti ca şi de mulţi spiritualişti în *drept*, care are o sancţiune socială, şi *morala* propriu zisă, care nu are această sancţiune. Fundamentul moralei în genere este, după unii materialişti, interesul bine înţeles sau egoismul rafinat, după alţii simpatia şi interesul general. Cred însă că este mai ştiinţific a crede că fundamentul moralei este un instinct înăscut de conservare atât individuală cât şi socială, instinct perfectibil şi tot atât de puternic şi de eficace ca ori-care alt instinct.

Morala, făcând un progres paralel cu ideile metafisice, este mai pură, mai înaltă şi mai puternică în perioada materialismului decât în toate celelalte perioade anterioare. Acest adevăr este confirmat de tendinţa ce manifestă astăzi popoarele cele mai civilizate, prin agitaţiunile lor *socialiste*, de a face ca în societate să domnească o moralitate mai înaltă decât înainte, fără ajutorul nici unei credinţi metafisice spiritualiste.

www.dacoromanica.ro

SECȚIUNEA VII.

OBSERVAȚIUNI GENERALE

Hegel a susținut cu multă dreptate că aceleași legi ale logicei cari prezidează la formarea ideilor în mintea unui individ, prezidează asemenea și la formarea ideilor unui popor sau a omenirei întregi în cursul veacurilor. Acest adevăr este confirmat și de istoria ideilor metafisice.

Mai întâiu necesitatea intelectuală care silește pe individ a reduce cât mai mult la unitate cunoștințele sale, adică a grupà mai multe fapte sub o singură idee generală, apoi a întruni mai multe de aceste idei sub o singură idee și mai generală, și așa mai departe, această necesitate intelectuală, zic, silește pe omenirea întreagă a unifica din ce în ce mai mult în cursul veacurilor ideile sale metafisice. Așa, la început, omul fiind fetișist, crede că lumea este compusă din nenumărate ființe, având

www.dacoromanica.ro

fie care trup şi suflet deosebit, şi fiind cu totul neatârnate unele de altele. După aceea, în periodele următoare, el împarte lumea într'un număr din ce în ce mai mic de stăpâniri deosebite, până ajunge a crede că peste lumea întreagă este un stăpân cu mai mulţi subalterni. Mai târziu, în perioada panteismului, omul crede că lumea întreagă constitue o singură fiinţă cu trup şi suflet deosebit, ceea ce implică existenţa a două substanţe universale. In sfârşit, în ultima fază a panteismului şi mai cu samă în perioada materialismului, omul ajunge a crede că lumea întreagă este compusă dintr'o singură substanţă care se conduce în lucrările şi manifestările sale după un singur principiu. Cu chipul acesta, în perioada materialismului, s'a ajuns la unificarea cea mai complectă care s'a putut da până acuma ideilor metafisice.

In secţiunile precedente am mai văzut că toate ideile metafisice se formează în mod perfect logic, şi că ideile ce caracterizează o perioadă sunt efectul evoluţiunii ideilor ce caracterizează perioada precedentă. Aceasta nu însemnează însă numai decât că omul a raţionat la fie-care perioadă, pentru a-şi stabili ideile sale metafisice, întocmai precum am raţionat eu mai sus la secţiunea respectivă.

www.dacoromanica.ro

A raţionà însemnează propriu zis a aveà conştiinţă atât despre concluziune cât şi despre premizele din cari se trage concluziunea. Insă experienţa dovedeşte, după cum am arătat-o aiurea (Teoria fatalismului), că raţionamentul se face câte-odată în mod neconştiut, aşa fel că un individ găseşte câte-odată ca prin inspiraţiune o idee, care nu este în realitate decât consecinţa logică a altor idei precedente, consecinţă despre care individul sau nu-şi dă samă niciodată, sau îşi dă samă tocmai mai târziu. De altă parte, am arătat aiure (Teoria fatalismului) că conştiinţa care luminează mare parte din actele psihice ale omului civilizat de astăzi, este din ce în ce mai întunecată şi întovărăşeşte din ce în ce mai puţine acte psichice, cu cât omul se află pe o treaptă mai jos a progresului.

Dacă ţinem samă de aceste împrejurări, atunci înţelegem uşor că, cu cât omul a fost mai primitiv, cu atât el a trebuit să-şi formeze ideile sale metafisice în mod mai neconştiut, adică mai instinctiv, fără ca formarea acelor idei să fi încetat vr'odată de a fi perfect logică. Cât despre noi, oamenii civilizaţi cari avem o conştiinţă mult mai largă şi luminoasă decât strămoşii noştri, putem mai bine să ne dăm samă, nu

www.dacoromanica.ro

numai de formarea propriilor noastre ide metafisice, dar şi de formarea ideilor strămoşilor noaştri, despre cari aceştia nu şi-au dat ei singuri samă. Cu alte cuvinte omenirea îşi dă astăzi mai bine samă de ceea ce a gândit şi a făcut în trecut, întocmai precum un individ ajuns la maturitate îşi dă mai bine samă de raţiunea cugetărilor şi a faptelor sale din timpul copilăriei şi al juneţei.

Cât despre ideile destinate a se formà în viitor, omul nu poate în genere nici măcar să le prevadă. Dacă puterea normală a inteligenţei omeneşti ar fi aceeaşi în toate timpurile, precum cred neevoluţioniştii, atunci un om care s'ar aflà de exemplu în perioada fetişismului ar puteà, prin meditaţiune şi prin argumentaţiuni logice, să ajungă repede până la concepţiunea ideilor metafisice cari carecterisează de exemplu perioada monoteismului. Dar încercările zadarnice ale misionarilor creştini de a înculcà idei monoteistice în capul oamenilor sălbateci, precum şi multe alte experienţe de felul acesta, au dovedit că aceasta este cu neputinţă. Această imposibilitate însă se esplică foarte uşor. Inteligenţa fiind o funcţionare a creerului, puterea sa de a concepe idei este determinată şi strict limitată de gradul de per-

www.dacoromanica.ro

fecţionare a creerului. Insă creerul care a mers treptat perfecţionându-se, prin diferenţiare, de la animalele inferioare până la om, continuă a se perfecţionà treptat şi la acesta pe cât timp omenirea merge progresând. Aşa dar omul, de la apariţiunea lui pe lume până astăzi, a trebuit să treacă prin diferite grade de diferenţiare a creerului său, şi prin urmare prin diferite grade de putere a înteligenţei sale; şi la fiecare grad a trebuit să fie o limită, peste care puterea sa de a concepe idei, inducţiunile şi deducţiunile sale logice, n'au putut trece. Ideile omenirii întregi au trebuit deci să treacă în evoluţiunea lor prin faze şi perioade lungi, prin cari nu au putut trece ideile unui singur individ.

Se ştie că în ori-ce societate omenească indivizii se deosebesc foarte mult între dânşii în privinţa puterii intelectuale şi prin urmare şi în privinţa puterii de a concepe idei metafisice. De altă parte experienţa dovedeşte că în aceeaşi societate cam aceeaşi distanţă separă pe indivizii cei mai inteligenţi de cei mai puţin inteligenţi, fie că societatea progrezează, fie că ea retrogradează. De aici urmează că ideile metafisice trebue totdeauna să se afle deodată în diferite faze a desvoltării lor la diferitele clase ale societăţii, menţinându-se tot-

www.dacoromanica.ro

deauna cam aceeaşi distanţă între gradul de desvoltare la care au ajuns ideile clasei celei mai inteligente şi gradul la care au ajuns ideile clasei celei mai puţin inteligente din societate. Aşa, de exemplu, când Europa civilizată din timpul Grecilor şi Romanilor intrase definitiv în perioada politeismului, numai clasele cele mai culte ale societăţii aveau credinţi curat politeiste, pe când poporul de jos era încă fetişist şi idolatru propriu zis. Când după aceea Europa devenise monoteistă prin introducerea creştinismului, numai oamenii cei mai luminaţi din ea aveau idei monoteiste propriu zise, pe când oamenii de rând conservau în întregime credinţele politeiste, şi în mare parte credinţele fetişiste şi idolatrice. Insfârşit, în perioadele următoare, indivizii cei mai inteligenţi din Europa devin panteişti şi apoi materialişti, pe când poporul conservă în toată întregimea credinţele monoteiste, în mare parte cele politeiste, şi multe din credinţele şi mai vechi.

Este adevărat că în ori ce moment al istoriei un popor se înfăţişează în aparenţă cu un singur sistem de credinţi metafisice pentru toţi indivizii. Astfel pe un popor îl găsim în întregime mahometan, pe un altul budhist, pe un al treilea creştin, şi

www.dacoromanica.ro

aşa mai departe. Această unitate însă de credinţi este numai nominală; căci în realitate sistemul, ca să zic aşa, oficial de idei metafisice este conceput de fie care individ sub forma pe care o au ideile metafisice în faza corespunzătoare cu gradul de inteligenţă al individului.

Pentru a ne convinge de aceasta nu avem decât să observăm ceea ce se petrece într'o societate zisă creştină din Europa de astăzi.

Pe treapta cea mai de jos găsim indivizii cei mai inculţi şi mai mărginiţi la minte, cari cred încă în strigoi, în stafii, în vrăji, etc., şi cari înţeleg toate elementele creştinismului după maniera fetişiştilor. Astfel ei nu atribue o adevărată valoare decât formelor exterioare ale creştinismului precum icoanelor şi crucilor, pe care le consideră ca nişte adevăraţi fetişi, formulelor sacramentale cari se pronunţă la diferite ocazii, etc.—Pe o treaptă mai sus găsim creştini mai deştepţi cari, în meditaţiunile lor metafisice, gândesc mai mult la Christos, la Maica Domnului, la îngeri şi la sfinţi; dar ei nu-şi închipuesc pe toţi aceştia decât în felul în care politeiştii îşi închipuiau pe zeii şi semi zeii lor; cu alte cuvinte credinţele politeistice ale acestor creştini au primit simple denumiri creşti-

www.dacoromanica.ro

neşti. Aceşti creştini gândesc asemenea, deşi mai puţin decât creştinii cei mai mărginiţi, la stafii, strigoi, etc ; dar ei botează toate aceste duhuri cu numele creştinesc de draci, şi se tem de dânsele mai puţin decât de îngeri şi de sfinţi.— Mai departe suindu-ne pe treptele intelectuale ale societăţii creştine, vedem că credinţele fetişiste şi politeiste se slăbesc, iar cele monoteiste se întăresc din ce în ce, până ajungem la doctorii creştinismului, la teologi, a căror gândire metafisică este ocupată aproape esclusiv de Dumnezeu şi foarte puţin de celelalte spirite.—Pe o treaptă superioară se află filosofii monoteişti, cari admit pentru lumea spirituală numai existenţa lui Dumnezeu şi a sufletelor omeneşti; şi apoi deasupra acestora se află panteiştii şi în fine materialiştii. Este de observat că chiar aceşti filosofii sunt încă în legătură cu creştinismul prin respectarea din partea lor a o mulţime de forme creştine care sunt intrate în moravurile poporului, precum sunt acele privitoare la naşteri, la înmormântări, la sărbători, etc.

Din cele de mai sus rezultă că în fie-care societate se păstreasă ca în nişte păturі superpuse toate credinţele metafisice pe care le-au avut vr'odată strămoşii indivizilor din societate.

www.dacoromanica.ro

Atât numai că, cu cât credinţele ce se păstrează sunt mai vechi pentru societatea pe care o considerăm, cu atât ele sunt mai denaturate şi mai decăzute din autoritatea lor de altă dată. Astfel în societatea noastră se păstrează numai sub formă de fabule, adică de vane închipuiri, convorbirile dintre animale, plante şi lucruri neînsufleţite, convorbiri în a cărora realitate credeau strămoşii noştri în perioada fetişismului, precum cred sălbatecii fetişisti de astăzi. Istorisirile despre întâmplările şi isprăvile zeilor şi ale semi-zeilor pe cari strămoşii noştri le credeau de adevărate în perioada idolatriei şi în aceea a politeismului, au perdut treptat caracterul adevărului, până au ajuns la noi sub formă de *poveşti*, adică de pure creaţiuni ale imaginaţiunii. Credinţele creştineşti fiind relativ recente pentru societatea noastră n'au ajuns încă în starea de poveşti ; dar putem să observăm mersul lor zilnic spre această stare. Astfel, pe zi ce merge, creştinii cei inteligenţi scot din domeniul adevărului câte una din legendele privitoare pe sfinţi, pe îngeri şi chiar pe Christos, fără ca ei să înceteze vr'odată de a se considerà ca foarte buni creştini. Această purificare şi simplificare continuă a tradiţiunilor creştineşti făcută chiar de către cei ce se cred adevă-

www.dacoromanica.ro

raţi creştini, şi de altă parte, trecerea ce se observă zilnic a unui număr din ce în ca mai mare de creştini la panteism şi la materialism, va sfârşi într'o zi prin a scoate cu totul din domeniul adevărului toate tradiţiunile creştineşti şi a le trece în domeniul basmelor.—In sfârşit credinţele monoteistice-pure, precum şi acele curat panteistice şi materialiste, cari sunt cele mai recente, sunt şi cele mai îndepărtate de starea basmelor; astfel că ele, deşi sunt supuse zilnic îndoelei şi criticei, dar sunt supuse cu respectul ce se datoreşte adevărului; şi chiar aceea ce se descopere a fi o eroare, se consideră ca o nereuşită a încercării sincere de a află adevărul, iar nu ca o pură creaţiune a imaginaţiunii.

Am văzut până aici că ideile metafisice se află la diferite grade de progres în diferitele clase de indivizi ai aceleiaşi societăţi; de unde rezultă că pentru a puteà urmărì calea progresivă făcută de ideile metafisice de la începutul omenirii până astăzi, trebue să urmărim progresul intelectual al aceleiaşi clase de indivizi din societate. Se înţelege că progresul intelectual al clasei celei mai inteligente şi mai culte este cel mai uşor de urmărit, şi totodată cel mai util de studiat, fiindcă el anticipează asupra progresului tuturor celor-

www.dacoromanica.ro

lalte. Deaceea şi eu în studiul de faţă am avut în vedere mai cu samă progresul intelectual al acestei clase.

Se crede obicinuit, că sistemele de idei metafisice, şi mai cu samă acele ce se numesc propriu vorbind *religiuni*, nu fac progrese zilnice şi necontenite, ci se schimbă deodată prin autoritatea unor oameni mari, pentru a rămâneà apoi staţionare în timp de seculi. Am văzut însă mai sus că această opiniune este falşă şi că chiar atunci când ideile metafisice ale unui popor conservă în timp de seculi o singură denumire, ca acea de mahomedanism, etc., totuşi indivizii schimbă *zilnic* felul în care ei concep tocmai acele idei cari sunt cuprinse sub denumirea tradiţională ce durează secoli, până când într'o zi se descopere că ideile sunt prea schimbate pentru a mai corespunde cu vechia lor denumire; şi atunci li se dă o altă denumire şi o altă formă exterioară mai apropiată conţinutului lor, crezându-se, pe nedreptul, că prin aceasta se operează o schimbare bruscă şi radicală a ideilor metafizice *curente*.

Aşa dar, ideile metafisice au făcut un progres lent şi pe nesimţite de la începutul omenirii până astăzi, şi împărţirea acestui progres în perioade distincte, nu este

www.dacoromanica.ro

justificată decât numai prin marea schimbare ce se constată la aceleaşi idei ale aceleiaşi succesiuni de indivizi după un foarte lung timp. Deaici urmează că ideile ce caracterizează o singură perioadă, se nasc din ideile perioadelor precedente, cresc şi se desvoltă pe nesimţite în paguba acelor idei, şi apoi, la rândul lor, descresc pe nesimţite şi dispar după ce au dat naştere ideilor din perioada următoare.

Pentru a da o idee de felul în care se desvoltă pe nesimţite ideile ce caracterizează o perioadă oare care, voiu descrie, ca exemplu, desvoltarea perioadei materialismului observată la clasele cele mai inteligente ale societăţilor omeneşti.

La început toate mişcările pe cari le observă omul în natură le atribue voinţei spiritelor. Dar cu cât experienţa lui creşte, cu atât el poate să-şi esplice mai multe din aceste mişcări, fără a presupune intervenirea spiritelor. Cel întâiu fenomen pe care el poate să şi-l esplice în felul acesta este de sigur căderea corpurilor ce se află în apropierea lui. Incă din timpurile cele mai vechi omul reuşeşte, după oare-care experienţă, a-şi da esplicaţiunea aceasta: „Dacă iau o piatră în mână şi apoi îi dau

www.dacoromanica.ro

drumul de sus, ea cade jos, pentru că mâna mea nu o mai ţine sus.“ Este adevărat că această esplicaţiune nu este tocmai satisfăcătoare; dar ceea ce voesc să constat este că omul îşi poate esplică, bine sau rău, căderea unui corp fără intervenirea spiritelor. Tot în chipul acesta esplicându-şi, omul descopere treptat, că stânca se rostogoleşte de pe munte pentru că cade de sus în jos, că pârâul curge pentrucă vine de la deal la vale, etc. Se înţelege că toate fenomenele cari nu se pot încă esplică în felul acesta continuă a se esplică tot prin intervenirea directă a spiritelor. Iar progresul cunoştinţelor experimentale scoate de sub domnirea *indirectă* a spiritelor fenomene din ce în ce mai numeroase şi din ce în ce mai depărtate de om. Astfel după ce omul ajunge treptat a-şi da samă în mod natural de mai toate fenomenele de pe pământ cari îi atrag mai mult atenţiunea, el descopere că nourii de pe cer sunt de aceeaşi natură şi se formează în acelaş chip ca şi aburii ce ies dintr'o oală ce fierbe la foc, el descopere însfârşit că soarele, luna şi stelele sunt corpuri neînsufleţite, cari sunt puse în mişcare de aceeaşi putere, care face ca o piatră să cadă jos când e lăsată din mână.— Este de observat că precum omul admite la început

www.dacoromanica.ro

existența spiritelor pentru a-și esplică mai întâi lucrurile cele mai apropiate de dânsul, și apoi treptat lucrurile din ce în ce mai îndepărtate, până ajunge a recunoaște stăpânirea spiritelor peste universul întreg; tot așa, la un grad mai înaintat de civilizațiune, omul începe a-și esplică în mod natural mai întâi fenomenele privitoare la lucrurile cele mai apropiate de dânsul, și apoi treptat fenomenele privitoare la lucrurile din ce în ce mai depărtate, până ajunge a isgoni cu totul spiritele din lume. Cu alte cuvinte, concepțiunea materiei acuma, ca și concepțiunea spiritului altă dată, cuprinde la început o foarte mică sferă al cărei centru este omul, și apoi se înalță și se lărgește treptat până cuprinde în sine universul întreg.

Precum spiritul este puțin câte puțin alungat din lumea ce se află în afară de om, tot astfel este, deși mult mai greu, alungat din trupul omului. Se știe că la început toate fenomenele cari au loc în trupul omului sunt atribuite voinței sufletului. Funcțiunile organice însă ale trupului sunt una câte una esplicate în mod natural, și sufletul este dislocuit treptat din diferitele organe ale trupului, până când nu mai rămâne nici un loc pentru dânsul.

Dacă examinăm mișcarea științifică din

www.dacoromanica.ro

Europa modernă, vedem că toţi învăţaţii cari au cultivat ştiinţele positive şi cari s'au succedat de la Bacon încoace, n'au făcut decât să lărgească treptat sfera esplicaţiunii materialiste a lumii, în paguba esplicaţiunii spiritualiste. Este de observat că aceşti învăţaţi au fost dualişti sau eclectici, adică spiritualişti cari admiteau în acelaşi timp existenţa spiritului şi a materiei ; căci, pe câtă vreme rămâneau încă fenomene ce nu se puteau esplică în mod natural, rămâneà asemenea un loc pentru spirit; iar aeest loc a fost treptat redus în mod neconştiut de către chiar acei cari se credeau călduroşi apărători ai spiritualismului.

Astăzi lucrurile sunt ajunse în Europa la aşa punct, încât spiritualiştii eclectici recunosc că lumea întreagă este guvernată de legi fixe inerente materiei, rezervând însă pentru Dumnezeu, rolul de creator, şi pentru sufletul omului sentimentele, inteligenţa şi voinţa. Aceste rezerve sunt făcute numai pentrucă nu s'au putut încă da esplicaţiuni materialiste satisfăcătoare în privinţa creaţiunii lumii, şi mai cu samă în privinţa facultăţilor psichice. Dar aceste chestiuni grele sunt acum obiectul unei vii discuţiuni între materialiştii puri de-o parte, şi acei cari continuă încă de a fi

www.dacoromanica.ro

spiritualişti eclectici de altă parte. Această discuţiune este fructuoasă, pentrucă are loc între adversari cari se pot înţelege, de oare ce ei au ca punct de plecare comun un mare fond de principii admise de amândouă părţile. Cât despre rezultatul final al acestei discuţiuni, este uşor ds prevăzut că el va fi în avantagiul materialiştilor puri.

Voiu reproduce aici din această discuţiune, numai ca exemple, unele din argumentele prin cari materialiştii se încearcă a dovedi, că şi facultăţile psichice, cărora nu s'a putut încă da o esplicaţiune materialistă satisfăcătoare, nu pot fi altă ceva decât tot forţe de ale materiei, şi că, prin urmare, nu există suflet în înţelesul ce se dă acestui cuvânt de către spiritualişti.

Să presupunem pentru un moment, zic materialiştii, că omul are în trupul său un suflet aşa precum îl înţeleg spiritualiştii. Se ştie însă că facultăţile sufleteşti nu sunt tot una la toţi oamenii. Sunt oameni cu inteligenţă foarte puternică şi liberă, cu sentimente foarte delicate, însfârşit cu un suflet foarte pronunţat. Insă, dacă de la aceşti oameni ne scoborâm treptat în jos găsim de cei cari au facultăţi psichice din ce în ce mai puţin desvoltate, până ajungem la imbecili şi idioţi, la cari aceste fa-

www.dacoromanica.ro

cultăți sunt foarte slabe. Este însă admis că oamenii imbecili au suflet ca și cei inteligenți. Dacă acum comparăm un om imbecil cu un câne sau cu un elefant inteligent, vedem că deosebirea în privința inteligenții este între dânșii cu mult mai mică decât între un om foarte inteligent și unul foarte imbecil. Pentru rațiunea, dară, pentru care se admite că omul imbecil are suflet ca și cel inteligent, trebue să se admită că și cânele ori elefantul inteligent are suflet ca și omul imbecil. Dacă de la câne și elefant ne scoborâm gradat în jos pe scara ființelor organice, făcând la fie-care grad raționamentul de mai sus, ajungem să recunoaștem că trebue să aibă suflet până și polipii, până și plantele, până și monerele. Monera însă, care după unii, se naște prin generațiune spontanee din apa mării, este globuleț omogen quasi-liquid care mai nu se deosebește de apa în care trăește. Dacă se atribue facultăți sufletești până și acestei ființi, atunci nu este vr'o rațiune de a nu le atribui și apei. Insă dacă apa are suflet, atunci trebue să aibă și celelalte corpuri neorganice. Dar mișcările acestor corpuri sunt ele oare produse de voință, de inteligență, de sentimente? Când o piatră cade la pământ, fiindcă-i dau drumul din mână, este oare această cădere

www.dacoromanica.ro

un efect al voinţei petrei ? Spiritualiştii zic nu. Piatra cade, zic ei, pentru că e atrasă de pământ, şi această atracţiune este o putere curat materială, precum de altmintrelea sunt toate puterile cari pun în mişcare corpurile neorganice lăsate în voia lor. Dar dacă toate aceste corpuri sunt puse în mişcare de puteri materiale, atunci tot astfel trebue să fie şi cu monerele cari se deosebesc foarte puţin de aceste corpuri. Şi dacă monerele trăesc numai cu puteri materiale, tot aşa trebue să trăiască şi fiinţele cari sunt numai cu un grad mai superioare, precum sunt celulele organice. Dacă de la aceste celule ne suim gradat pe scara vieţii organice, făcând la fiecare grad raţionamentul de mai sus, ajungem să recunoaştem că tot numai de puteri materiale trebue să fie produse şi mişcările cânilor şi ale elefanţilor, şi acele ale oamenilor imbecili şi în sfârşit acele chiar ale oamenilor inteligenţi. Aşa dar puterile cari pun în mişcare omul nu se deosebesc radical de puterile cari pun în mişcare celelalte corpuri din natură, de oare ce între aceste puteri este numai o deosebire de grad. Cu alte cuvinte, aceea ce se numeşte suflet omenesc nu este decât o combinaţiune specială, un joc complect de forţe materiale.

Este adevărat că la prima vedere ne

www.dacoromanica.ro

pare inexpicabil cum aceste admirabile facultăţi sufleteşti ale omului să fie nişte simple forţe materiale. Când însă ne aducem aminte că noi înşine putem să realizăm cu maşinile noastre mişcările cele mai complicate şi să producem efectele cele mai diferite, numai prin aceea că, întocmind în mod diferit părţile componente ale diferitelor maşini, combinăm şi diriguim în mod diferit aceleaşi câteva forţe simple de ale corpurilor inorganice ; când ne aducem aminte, zic, de toate aceste, atunci înţelegem că nu e cu neputinţă ca aceleaşi câteva forţe simple, fiind diriguite de mecanismul cel mai complicat ce ar puteà vr'o dată aveà o maşină, să deà naştere la mişcările cele mai extra ordinare, şi prin urmare la forţele derivate cele mai deosebite în aparenţă de forţele simple din cari s'au născut. In această ordine de idei putem presupune că mişcările şi forţele corpurilor inorganice sunt relativ simple, numai pentrucă constituţiunea moleculară şi mecanismul acestor corpuri sunt asemenea relativ simple. Insă când aceeaşi materie care constitue corpurile inorganice se aranjează în împrejurări date, aşa fel încât constitue mecanismuri mai complicate, ca monerele, ca celulele organice, ca plantele, etc. atunci ea dă naştere la mişcări mai complicate

www.dacoromanica.ro

care constituesc forţe derivate deosebite în aparenţă de forţele corpurile inorganice. Astfel, monerele, celulele organice, plantele, etc., se nasc, se hrănesc, cresc, degenerează; iar forţele derivate cari dau naştere la aceste fenomene se numesc fisiologice, şi par a fi de natură deosebită de forţele fisice şi chimice din cari sunt derivate. Dacă apoi ne suim treptat pe scara fiinţelor organice, vedem că fenomenele fisiologice devin la rândul lor din ce în ce mai complicate, pentrucă rezultă dintr'un mecanism (dintr'un organism) din ce în ce mai complicat. In special, mecanismul sistemului nervos ajunge la aşa grad de complicaţiune la animalele superioare, încât unele mişcări de tot complicate, la cari el dă naştere, ne par a fi nişte forţe cu totul deosebite de chiar aceea ce am numit până acuma forţe fisiologice. Acele forţe sunt simţirea, judecata, voinţa şi se numesc psichice pentru a fi deosebite de cele fisiologice. Forţele psichice sunt ajunse la cel mai mare grad de desvoltare la om, pentrucă şi mecanismul creerului omemesc este ajuns la cel mai mare grad de complicaţiune. Aşa dar între forţele fizice, chimice, fiziologice şi psichice poate să nu fie o deosebire radicală, ci o simplă deosebire de gradul de complicaţiune meca-

www.dacoromanica.ro

nică al mişcărilor respective. Această ipoteză este sprijinită de împrejurarea că forţele vieţii organice se dezvoltă treptat şi pe nesimţite de la fiinţele organice cele mai inferioare până la cele mai superioare; în aşa fel că este cu neputinţă a fixà pe scara fiinţelor organice punctul la care începe a se arătà cutare forţă psichică, sau cutare forţă fisiologică, precum este asemenea cu neputinţă de a găsì o aşa linie de demarcaţiune între diferitele feluri de fenomene organice, în cât să nu fie nici un fenomen pentru care să stăm la îndoială, dacă trebue să-l numărăm între fenomenele chimice sau între cele fisiologice, ori pe altul între fenomenele fiziologice sau între cele psichice. După ipoteza de mai sus toate forţele din lume se reduc la o singură forţă care, în definitiv, este acelaşi lucru cu mişcarea, întocmai precum şi toate felurile de materii din lume se reduc la o singură substanţă. Dar mişcarea sau forţa, fiind o simplă proprietate a materiei, este nu numai nedespărţită de aceasta, ci sufere încă şi trebue să sufere transformări corespunzătoare cu transformările materiei. De aceea forţele fizice şi chimice cari sunt nedespărţite de materia ce constituià un corp inorganic se prefac în forţe psichice când aceeaşi materie se întocmeşte aşa încât constitue un creer de om. Aşa dar, fe-

www.dacoromanica.ro

nomenele psichice al căror complex se numeşte suflet nu sunt decât mişcări materiale produse de organizmul sau mecanizmul foarte complicat al corpului material ce se numeşte creer. Aceste mişcări, dacă le observăm cu atenţiune, vedem că sunt supuse la legi necesare şi fixe ca şi toate celelalte mişcări ale materiei, aşa fel că nici din acest punct de vedere nu găsim o deosebire radicală între suflet şi celelalte forţe din natură.

La toate cele de mai sus spiritualiştii obiectează că deşi este asemănare între mişcările celorlalte corpuri din lumea exterioară, totuşi nu este nici o asemănare între toate aceste mişcări aflate pe cale obiectivă şi puterile sufleteşti cari se descopăr numai pe cale subiectivă, adică numai prin observaţiune internă. De aici rezultă că chiar dacă activitatea sufletească a omului poate fi, sau este, în corelaţiune cu oare cari mişcări ale creerului său, sau ale trupului său întreg, totuşi este o deosebire radicală între aceste două ordine de fenomene.

La această obiecţiune un filosof materialist ar puteà răspunde precum urmează

Omul are un simţ *interior* numit *conştiinţă* care este *poate* subdivizat în mai multe simţuri particulare, şi cu care simte

www.dacoromanica.ro

aceea ce se petrece în sufletul său când este în activitate; apoi mai are un simţ *exterior*, subdivizat în mai multe simţuri particulare, cu care simte aceea ce se află şi se petreee în afară de sufletul său. Acum, pentru a puteà comparà două sau mai multe lucruri şi a puteà aflà raportul în care ele se află, trebue numai decât ca toate aceste lucruri să fie supuse la percepţiunea aceluiaşi simţ, întocmai precum pentru a aflà, de exemplu, raportul de mărime între două sau mai multe lucruri, trebue a aplicà tuturor aceeaşi unitate de măsură. Insă cu simţul meu interior îmi este cu neputinţă de a aflà un raport de asemănare, chiar dacă asemănarea există, între activitatea mea sufletească şi activitatea interioară a unei plante sau a unei pietre, pentru raţiunea că activitatea acestor corpuri nu poate fi nici măcar percepută, dar necum comparată cu alte activităţi, de către simţul meu interior. Mai mult decât atâta. Eu nu pot şti numai prin simţul meu interior nici măcar dacă ceilalţi oameni au o activitate sufletească ca şi mine; căci eu nu mă pot transportà cu simţul meu interior în capul celorlalţi oameni pentru a constatà aceasta. Este adevărat că prin mijlocul simţirei exterioare, şi prin diferite mijloace indirecte şi foarte

www.dacoromanica.ro

meşteşugite, ceilalţi oameni pot să-mi comunice că şi ei au activtate sufletească; şi eu cred prin analogie, că acea activitate este întocmai ca a mea, numai fiindcă sub toate celelalte raporturi simţul meu *exterior* m'a făcut să constat o asemănare complectă între ceilalţi oameni şi mine. Dar, de altă parte, dacă zic abstracţie de analogia mai strânsă ce există între mine şi ceilalţi oameni, eu nu ştiu cu siguranţă dacă chiar plantele şi petrele nu mi ar spune că au şi ele o activitate sufletească când s'ar puteà ele pune în comunicare strânsă cu mine ca oameni.—Aşa dar simţul meu interior nu mă poate face să cunosc nici asemănarea, nici neasemănarea ce poate să existe între natura facultăţilor mele sufleteşti şi natura celorlalte forţe din natură. A pretinde că prin observaţiunea interioară se pot căpătà cunoştinţi positive, ştiinţifice, asupra naturei sufletului, că se poate adică aflà raportul ce există între suflet şi trup sau între suflet şi celelalte forţe din natură, este tot aşa de absurd ca şi a pretinde, de exemplu, că se poate aflà raportul dintre greutatea şi lumina corpurilor, măsurând amândouă aceste forţe cu cântarul.

Cu totul altfel se petrec lucrurile, când caut a mă instruì cu ajutorul simţului meu ex-

www.dacoromanica.ro

terior. Dacă pun înaintea acestei simţ o peatră, o plantă, un animal inferior şi un om, atunci pot să fac o dreaptă comparaţie între aceste patru obiecte, fiindcă tus-patru sunt perceptibile de acelaşi simţ. Dacă aceste patru obiecte fac asupra simţului meu exterior, în oare-care privinţă, aceeaşi impresiune, atunci sunt în drept a conchide că trebue să fie o forţă identică sau dacă voiţi, o cauză identică în tus-patru obiectele, pentru ca acestea să producă asupra mea acelaşi efect. Insă după multe observaţiuni şi comparaţiuni s'a constatat că toate forţele corpurilor susceptibile de a fi percepute cu simţul exterior se reduc la urma urmei la mişcare, adică la strămutarea succesivă a corpurilor sau a părţilor lor din un loc în altul. De altă parte s'a constatat că toate mişcările sunt supuse la legi fixe şi necesare. Cea mai principală din aceste legi este că mişcarea nici nu se naşte, nici nu dispare, ci ea se schimbă numai în modalităţile sale, conservând astfel acelaşi echivalent cantitativ. Deaceea de câte ori vedem că o piatră, o plantă, un animal, se mişcă, această mişcare este efectul unei impulsiuni anterioare date acestor corpuri, adică a unei mişcări anterioare care a încetat prin aceea că s'a transformat în mişcarea actuală a acestor

www.dacoromanica.ro

corpuri. Omul considerat obiectiv nu face escepţiune la această regulă. De câte ori lucrurile exterioare dau o impulsiune oarecare sistemului nervos al omului prin canalul organelor sensitive, de atâtea ori se produce o mişcare interioară sau exterioară a trupului sau a unei părţi a trupului omenesc; şi vice-versa, de câte ori trupul omului execută o mişcare materială oarecare, de atâtea ori el a primit o impulsiune materială prin canalul simţurilor sau altfel. Toate mişcările ce se execută în şi prin sistemul nervos se reduc la ceea ce se numeşte *acţiuni reflexe*; o impulsiune se produce în capătul nervului sensitiv, această impulsiune dă naştere la o mişcare care transformându-se poate de o mulţime de ori, percurge nervul sensitiv, celulele internervale, nervul motoriu, pentru a eşi apoi prin capătul acestui nerv sub forma de mişcare a unui organ oare-care al trupului. [1]) Toată activitatea sufletească a omului se reduce deci pentru simţul meu exterior la o mişcare moleculară a sistemului nervos de aceiaşi natură cu mişcarea moleculară a celorlalte corpuri din lume.—Şi cum aş puteà eu să concep alt-

1) Pentru mai multă lămurire vezi între altele „*Teoria fatalismului*".

www.dacoromanica.ro

fel sufletul unui om pe care *nu-l cunosc decât* prin ajutorul simţului meu exterior, şi care îmi face prin canalul acestui simţ *aceiaş impresiune* în privinţa forţelor sale ca şi ori-care alt corp material din natură? Este adevărat că prin simţul meu *interior* mai capăt o cunoştinţă de altă natură despre sufletul meu, dar această cunoştinţă se raportă numai la sufletul meu, şi nu o pot întinde şi la sufletele celorlalţi oameni decât pe calea analogiei. Insă calea analogiei este, mai cu samă în această materie, aşa de puţin sigură, încât prin ea aş puteà cam cu aceiaşi dreptate, atribui tuturor corpurilor materiale din lume o activitate sufletească unită cu conştiinţă.

Dar dacă este vorba să argumentăm numai decât cu analogii, atunci iată una mult mai bine fondată, cu care se poate da o esplicaţiune mai ştiinţifică cunoştinţei subiective a sufletului.

Se ştie că orbul din naştere care capătă vederea la o vârstă mai înaintată în urma unei operaţiuni chirurgicale, când vede pentru prima oară un obiect, pe care nu-l atinge cu mâna dar pe care îl cunoaşte foarte bine prin experienţa simţului pipăirii, nu poate să recunoască obiectul numai cu vederea. Mai mult decât atâta. El nu poate să găsească nici chiar cea mai mică

www.dacoromanica.ro

asemănare între imaginea obiectului formată de organul optic şi imaginea formată de organul pipăirii; aşa că el are convingerea că aceste două impresiuni vin de la două lucruri cu totul deosebite prin natura lor. Această convingere nu încetează decât când el priveşte şi pipăe *în acelaşi timp* obiectul; şi numai după ce se stabileşte prin experienţă asociaţiunea acestor două feluri de sensaţiuni el poate cunoaşte *în genere* calităţile optice ale unui obiect prin simpla lui pipăire, sau calităţile-i tactice prin simpla lui privire.

Prin analogie[1]) trebue să admitem, că simţul interior al omului se află în mod permanent faţă cu simţul exterior, în aceeaşi situaţie în care se află simţul pipăirii faţă cu simţul vederei la orbul operat, în cele dintâi momente când el priveşte obiectele din jurul său. Cunoştinţele simţului interior nu pot fi identificate cu cunoştinţele simţului exterior, precum la orbul operat cunoştinţele câştigate prin simţul pipăirii nu pot fi identificate cu acele câştigate prin simţul vederii. O idee de exemplu, nu poate fi identificată cu o

[1]) Taine a relevat pe cât ştiu cel întâi această analogie într'un articol publicat în *Revue philosophique* din 1877

www.dacoromanica.ro

mişcare a oare căror molecule din creer, precum la orbul operat forma unui pahar simţită cu pipăitul nu poate fi identificată cu imaginea luminoasă a acelui pahar simţită cu vederea. Între o idee şi o mişcare moleculară este un abis ce nu se poate trece, precum este la orbul operat între paharul pipăit şi paharul privit. Omul crede că ideea este o putere cu totul deosebită de mişcarea unei molecule cerebrale şi că ea trebue să purceadă de la o substanţă cu totul alta de cât aceea care constitue o moleculă cerebrală, întocmai precum şi orbul operat crede că paharul simţit cu pipăitul e cu totul altul de cât paharul simţit cu vederea. Omul *continuă în toată viaţa lui* a crede că o idee este altă ceva decât o mişcare moleculară şi că este un abis între aceste două lucruri, pentru că în toată viaţa lui nu se întâmplă o singură dată ca, *în acelaşi timp* în care ideea se formează sau subsistă în capul său, el să vadă şi să pipăe moleculele respective ale creerului său, făcând diferite experimente concordante; întocmai precum orbul operat, pe câtă vreme paharul n'a fost încă pipăit şi văzut în acelaşi, timp de dânsul, continuă a crede că paharul pipăit este altul decât cel privit.

Din toate rezultă că creerul cu mişcările

www.dacoromanica.ro

lui şi sufletul sunt unul şi acelaşi lucru, pe care însă ni-l reprezintăm în două feluri deosebite, pentru că-l cunoaştem prin intermediarul a două simţuri deosebite ce sunt impresionate de dânsul în mod deosebit.

Cu argumente de felul acesta materialiştii sunt pe cale de a izbuti să dea o explicaţiune materialistă facultăţilor sufleteşti, şi a stârpi prin aceasta din filosofie credinţa în acea fiinţă sau substanţă de natură nematerială, pe care spiritualiştii şi-o închipuesc când întrebuinţează cuvântul suflet sau spirit.

Cu mai multă uşurinţă par a izbuti materialiştii în a da o explicaţiune materialistă creaţiunii lumii, şi în a desrădăcină prin aceasta credinţa în Dumnezeu. La acest rezultat contribuesc mai cu samă transformiştii prin lucrările lor. Este adevărat că mulţi transformişti sunt încă teişi; dar aceasta nu-i opreşte de a pregăti fără voia lor viitorul ateismului.

In rezumat progresul materialismului se poate descrie din punctul de vedere al materialiştilor în modul următor:

A fost un timp când omul nu puteà să-şi explice în mod natural nimic. De aceea el atribuià totul voinţei unor fiinţe închipuite pe cari le numea suflete, spirite, zei, etc. De la un timp el a început să-şi explice

www.dacoromanica.ro

în mod natural unele lucruri, cari prin aceia însuşi deveneau propriu vorbind *cunoscute*. Cu progresul civilizaţiunii numărul lucrurilor cunoscute s'a mărit din ce în ce în paguba numărului lucrurilor *necunoscute* cari continuau a fi puse tot pe seama spiritelor. Spiritul deci n'a fost de cât o închipuire destinată a mascà ignoranţa omului în privinţa lucrurilor necunoscute încă. Cu alte cuvinte spiritul n'a fost decât o *necunoscută*, un x a cărui valoare rămâne de aflat. Acest x nu se mai raportă astăzi, în urma progresului făcuţ, decât la activitatea psichică a omului şi la creaţiunea lumii, primind denumirile respective de suflet şi Dumnezeu. Dar în curând activitatea psichică şi creaţiunea vor fi pe deplin explicate materialiceşte, şi atunci vor dispăreà din filosofie şi închipuirile numite astăzi suflet şi Dumnezeu.

Am arătat felul în care s'au desvoltat ideile metafisice ale perioadei materialismului, ceea ce ne dă o ideie lămurită şi despre felul în care s'au desvoltat ideile metafisice ale fie-căreia din perioadele precedente. Pe urmă am reprodus ca exemple câteva argumentaţiuni de ale materialiştilor asupra punctelor ce nu sunt încă

www.dacoromanica.ro

definitiv câştigate de dânşii. Din aceste argumentaţiuni se vede între altele că atât materialiştii cât şi spiritualiştii de toate speciile consideră concepţiunea forţei materiale, care este principiul universal pentru cei dintâi, ca diametral opus cu concepţiunea spiritului care e principiul universal pentru cei de-al doilea. Cu toate acestea atât forţa pentru materialişti, cât şi spiritul pentru spiritualişti reprezintă cauza primă a lucrurilor, punctul cel de pe urmă, la care au ajuns cercetările noastre, acel ceva care nu se mai poate analiză, şi care trebue să fie admis în ştiinţă ca un simplu articol de credinţă. Aceeaşi dificultate pe care o încearcă materialistul când voeşte a definì forţa, o încearcă şi spiritualistul ce voeşte a definì spiritul. Mai mult de cât atâta. Materialistul îşi închipueşte la urma urmei forţa în mintea sa *cam* în acelaşi fel în care spiritualistul cel mai înaintat îşi închipue ceea ce numeşte el substanţa spirituală. Toate acestea dovedesc că deosebirea dintre materialism şi spiritualism nu este aşa de radicală pe cât şi-o închipuesc partizanii respectivi ai acestor sisteme, şi că lupta dintre aceşti adversari este abia *ceva mai mult* de cât o simplă sfadă pentru cuvinte.

Dacă observăm cu atenţiune nenumăra-

www.dacoromanica.ro

tele sisteme metafisice, câte au fost propuse din timpurile cele mai vechi până în zilele noastre, vedem că cea mai mare parte din ele sunt identice în fond şi nu se deosebesc decât prin cuvintele întrebuinţate, aşa fel că dacă partizanii respectivi ai acestor sisteme s'ar înţelege bine asupra înţelesului cuvintelor întrebuinţate de dânşii, ei s'ar găsi de acord în fond. Dacă dăm de-o parte sistemele ce se deosebesc numai prin cuvinte, rămân celelalte mai puţine la număr, cari în adevăr se deosebesc în fond, deşi bine înţeles, cu mult mai puţin decât îşi închipuesc obicinuit partizanii lor. Deosebirile reale ce există între aceste din urmă sisteme se raportă numai la *aspectul* principiilor metafisice universale şi la *mărimea sferei* acestor principii. Mă explic.

Ideile metafisice, ca ori-care altele, fiind scoase prin abstracţiune din imaginele lucrurilor ce cunoaştem prin experienţă, conservă ceva din aspectul acestor lucruri. Astfel din timpurile cele mai vechi până la o epocă relativ recentă omul concepe spiritul (sufletele, zeii, etc.), adică cauza tuturor lucrurilor, sub o formă omenească, pentrucă în tot timpul acesta obiectul aproape esclusiv al atenţiunii, al cercetărilor şi al cunoştinţelor experimentale ale omului este omul ca persoană. Spiritualiştii cei

www.dacoromanica.ro

mai înaintaţi din timpurile din urmă concep spiritul ca o substanţă netangibilă, nedefinită, fără formă şi fără întindere, pentru raţiunea că aceşti spiritualişti îşi îndreaptă toată atenţiunea lor la facultăţile psichice pe cari le studiază în mod esclusiv prin observaţiunea internă, neluând în băgare de seamă trupul, şi cu atât mai puţin forma lui. Pe când escesul observaţiunii interne şi al meditaţiunii lipsite de experienţă exterioară face pe spiritualişti să conceapă spiritul ca o substanţă fără întindere, fără formă şi netangibilă, escesul observaţiunii exterioare şi studiul aproape esclusiv al corpurilor fac pe materialişti să conceapă forţa ca ceva rezistent, tangibil şi răspândit în spaţiu, ca ceva însfârşit a căreia formă aminteşte pe acea a corpurilor. — Din aceste se vede că aspectul pe care cineva îl dă principiilor metafisice universale este acel ce rezultă prin generalizare din aspectul lucrurilor, către cari cineva a îndreptat mai mult atenţiunea sa, şi a cărora observare internă sau externă i-a procurat cele mai multe din cunoştinţele sale. De aici rezultă că afară de aspecturile descrise mai sus, principiul metafisic al cauzei prime poate aveà o mulţime de alte aspecte mai mult sau mai puţin deosebite, acestea variind la fiecare popor şi chiar la fie-care

www.dacoromanica.ro

individ cu genul de viaţă, de ocupaţiune şi prin urmare de cunoştinţi experimentale ale fie-căruia.

Trec acum la deosebirea cea mai importantă, adică la deosebirea de întindere a sferei principiilor metafisice.

Omul primitiv, fiind foarte mărginit, nu poate cunoaşte şi nici cuprinde cu mintea sa decât un foarte mic număr de lucruri pe cari le raportează la un foarte mic spaţiu şi la un foarte scurt timp. Cu alte cuvinte, sfera în care cugetarea omului primitiv se poate învârtì cu privire la cantitatea materiei, a spaţiului şi a timpului, este foarte mică. De aici rezultă însă că şi principiile metafisice, cari prin natura lor se raportă la totalitatea lucrurilor cunoscute sau chiar imaginabile, au la omul primitiv o sferă foarte mică. Dar sfera de cugetare, şi prin urmare şi sfera principiilor metafisice, se lărgesc treptat cu cât omul înaintează pe calea civilizaţiunii, cu cât cunoştinţele sale experimentale se înmulţesc şi inteligenţa sa se desvoltă prin diferenţiarea organelor cerebrale. Acest progres se face treptat de la perioada fetişismului până la perioada materialismului, în aceasta din urmă omul putând cuprinde cu mintea sa o mai mare cantitate decât totdeauna de materie, de spaţiu şi de timp.

www.dacoromanica.ro

Prin sfera de cugetare înţeleg aceea care cuprinde, nu numai lucrurile positiv cunoscute, dar şi acele cari se pot măcar imagină. De aceea perioada materialismului este caracterizată nu numai prin un număr mai mare decât totdeauna de cunoştinţi pozitive, dar şi prin puterea imaginaţiunii de a pătrunde mai departe decât totdeauna în infinitatea spaţiului, timpului şi a materiei. S'ar puteà obiectà că omul a avut în totdeauna idee de infinit, şi că imaginaţiunea a găsit în acest infinit totdeauna acelaşi câmp liber pentru creaţiunile sale. Este însă de observat că infinitul, deşi purtând în totdeauna acelaşi nume, n'a fost în toate timpurile conceput tot într'un fel : el n'a fost, dacă aşi puteà zice aşà, tot una de mare pentru mintea omului în toate timpurile. Şi apoi ideea infinitului nu este în ultima analiză, după cum am arătat aiurea (Theoria fatalismului), decât ideea neputinţei noastre de a trece chiar cu imaginaţiunea dincolo de oare-cari *limite de cantitate;* aşa fel că în realitate câmpul liber al imaginaţiunii nu este infinitul în înţelesul său obicinuit, ci o parte limitată dintr'însul. Insă *limitele de cantitate* a materiei, a spaţiului şi a timpului, până la cari imaginaţia poate ajunge, nu au fost aceleaşi în toate perioadele ideilor metafisice. A-

www.dacoromanica.ro

ceasta se poate dovedì prin progresul ce a făcut omul în facultatea de a numărà, de oare-ce numărul este ideea abstractă a cantităţii relative, şi numărarea este operaţiunea intelectuală, prin care cineva înaintează cu concepţiunea treptat pe calea infinitului de mare şi pe acea a infinitului de mic.

Se ştie că sunt şi astăzi oameni sălbateci cari nu pot numărà decât pe degete, şi încă numai până la numărul cinci, dincolo de care ei nu ştiu să zică decât *mulţi*. Şi aceasta nu li se întâmplă pentru că nu au cuvinte cu cari să exprime numere mai mari, ci pentru că nu pot să realizeze astfel de numere în conştiinţa lor. Mai întâiu ei nu concep chiar un număr ce nu trece peste cinci decât văzând sau închipuindu-şi că văd degetele respective. Cât pentru numerele mai mari, ei nu pot să le conceapă în mod abstract, pentru că nu pot să privească deodată în imaginaţia lor mai multe degete sau alte unităţi decât cinci; şi chiar dacă văd în realitate mai multe obiecte decât cinci, ei îşi fac o idee confuză despre numărul lor, de aceiaşi natură cu ideia pe care ne-o facem noi la prima vedere a unei baniţe de fire de nisip.— Dar cu cât omul înaintează pe calea civilizaţiunii, cu atât el poate realizà în mintea sa numere abstracte mai mari. În pe-

www.dacoromanica.ro

rioada materialismului facultatea de a numără este ajunsă la cel mai înalt grad de desvoltare. Să nu se creadă însă că în această perioadă omul poate numără până la nesfârşit pentru că poate să înşire cifre necontenit. Un număr este numai atunci realizat în conştiinţă când toate unităţile lui sunt oare cum distinct simţite. De aceea când cineva voeşte să-şi dea samă de un număr oare-care, îşi imaginează încâtva un şir de unităţi pe cari le trece oare-cum în revistă. Insă nu toate numerele exprimate prin cifre sunt şi realizate în conştiinţă. Pentru ca să-şi poată cineva imagină, de exemplu, un număr de o sută de mii de soldaţi, este nevoit a-şi imagină mai întâiu grupuri, de exemplu, câte o mie ocupând câte o cantitate cunoscută de teren şi apoi a-şi imagină numărul mai mic al acestor grupuri; şi cu toate aceste artificiuri, se găseşte mai totdeauna că ideea formată prin meditaţiune despre cantitatea de o sută de mii de soldaţi, este deosebită de aceea pe care şi-o formează cineva, când vede cu ochii la un loc acest număr de soldaţi. In regulă generală un număr prea mare nu se poate realizà în cònştiinţă decât prin împărţirea lui în părţi mai puţin numeroase decât unităţile primitive. Dar şi cu mijloace de aceste tot se ajunge la o

www.dacoromanica.ro

limită, peste care imaginaţia nu poate trece. Dacă numărul este din cale afară mare, atunci ne facem o idee foarte vagă despre dânsul numai prin numărul cifrelor care-l exprimă. Dar aceasta nu însemnează că cantitatea reală este concepută. Insfârşit s'a putut întrebuinţà la diferite grade de civilizaţie expresiuni ca aceste: „multe ca nisipul mărilor," sau „multe ca unităţile unui număr scris cu un şir de cifre care s'ar întinde de la pământ până la lună". Dar aceste expresiuni nu dovedesc de loc gradul aptitudinei de a numărà şi întinderea sferei de cugetare, pentru că ele enunţă cantităţi cari nu se pot încă nici pe departe realizà în mintea omenească. Aceste expresiuni au putut deci fi întrebuinţate în toate timpurile, pentru că în totdeauna ele au fost deopotrivă fără înţeles efectiv. Si apoi chiar şi cu expresiuni iperbolice cu aceste, tot nu poate să meargă cineva până la nesfârşit.

Imaginaţiunea are ca punct de sprijin şi ca punct de plecare cunoştinţele positive, şi nu se depărtează de aceste cu creaţiunile sale decât la o distanţă determinată. O comparaţiune va lămurì aceia ce voesc să spun: dacă presupunem că globul pământesc reprezentează sfera cunoştinţelor positive, atunci atmosfera pământului re-

www.dacoromanica.ro

prezentează sfera pe care imaginaţiunea o poate umple cu creaţiunile sale. De aici se înţelege că cu cât sfera cunoştinţelor positive va fi mai mare, cu atât şi sfera imaginaţiunii se va întinde mai departe. Insă perioada materialismului fiind aceea în care omul are cel mai mare fond de cunoştinţi positive, tot în această perioadă el are şi imaginaţiunea cea mai largă.

Din cele de mai sus se vede că măsura întinderii sferei de cugetare este în acelaşi timp şi cea mai dreaptă măsură a gradului de desvoltare al ideilor matafisice şi prin urmare al gradului de civilizaţie al omului. Insă, fiindcă în practică sfera imaginaţiunii este greu de apreciat, şi fiindcă dealmintrelea această sferă se află într'un raport constant cu sfera cunoştinţelor positive, de aceea în practică este de ajuns a măsurà pe aceasta din urmă pentru a a aveà o idee de gradul de desvoltare al ideilor metafisice, şi prin urmare de gradul civilizaţiunii.

Am zis că măsura progresului ideilor metafisice este în acelaşi timp măsura gradului de civilizaţie ; de oare-ce ideile metafisice se desvoltă paralel cu toate celelalte elemente ale civilizaţiunii. Şi în adevăr, iată ce se poate constatà din is-

www.dacoromanica.ro

toria desvoltării diferitelor elemente ale civilizaţiunii.

a) In domeniul adevărului şi al ştiinţelor, domeniu explorat de inteligenţa propriu zisă, vedem nu numai că ştiinţele speciale se înmulţesc din ce în ce prin diferenţiare, dar că fie-care din aceste ştiinţi măreşte din ce în ce fondul cnnoştinţelor respective, împingând din ce în ce mai departe marginele sferei sale proprii, până când ajungem la perioada materialismului, unde ştiinţele positive sunt şi mai numeroase şi cu sfere mai întinse decât totdeauna. Complexul tuturor sferelor ştiinţelor speciale constitue sfera filozofiei positive, şi este o o parte numai din sfera metafisicei, anume, acea parte solidă pe care am comparat-o mai sus cu globul terestru.

b) In domeniul utilului sau al artelor utile, vedem că, cu cât omul a înaintat în civilizaţie, cu atât el şi-a înmulţit şi şi-a perfecţionat armele pentru lupta vieţii, luptă pe care a purtat-o cu un succes din ce în ce mai mare şi pe *un câmp din ce în ce mai larg,* astfel că sfera până la marginele căreia el poate pătrunde cu armele sale victorioase este mai largă decât totdeauna în perioada materialismului.

c) In domeniul binelui sau al moralei, domeniu prin excelenţă al sentimentelor năs-

www.dacoromanica.ro

cute din instinctul de conservare socială, vedem că iubirea şi solidaritatea care leagă mai mulţi indivizi la un loc, se întind mai întâiu la membrii aceleiaşi familii, şi apoi treptat şi succesiv, cu cât omul se civilizează, la membrii aceluiaşi trib, la ai aceleiaşi naţiuni, la ai aceleiaşi rase, şi până la ai omenirii întregi. Astăzi, când gradul de civilizaţie este mai înalt decât totdeauna, sentimentele umanitare şi solidaritatea ce rezultă din ele leagă pe toţi indivizii omeneşti mai strâns decât totdeauna. Sfera iubirii omeneşti s'a lărgit deci treptat, până a cuprins în ea pe toţi indivizii omeneşti, şi tinde a se lărgi încă pentru a cuprinde treptat încă şi alte fiinţi organice.

d) In sfârşit, *în domeniul frumosului sau a frumoaselor arte,* domeniu prin escelenţă al imaginaţiunii şi al creaţiunilor ei, vedem că, cu cât omul este mai civilizat, cu atât el găseşte frumuseţi mai în adâncul lucrurilor, fiind adică impresionat de părţile cele mai delicate, mai intime şi mai puţin evidente ale acestora, şi cu atât el se cufundă mai mult în infinit pentru a găsi acolo sau, mai bine zicând, pentru a-şi creà acolo, în libertate, frumuseţele a cărora lipsă o simte şi pe care nu le găseşte în sfera cunoştinţelor positive. De altă parte, cu cât omul înaintează pe calea

www.dacoromanica.ro

civilizaţiunii, cu atât artele frumoase se înmulţesc prin diferenţiare, şi cu atât fie-care artă specială lărgeşte sfera concepţiunilor pe cari ea are a le întrupà, a le sensibilizà; aşa fel că sfera generală a concepţiunilor şi a creaţiunilor artistice se află mai largă în perioada materialismului decât totdeauna.

Se înţelege că ori-ce artist, fie el pictor, muzicant, literator, etc., care este la înălţimea culturei generale din timpul în care trăeşte, dă ca bază lucrărilor sale artistice datele ştiinţelor positive din acel timp, şi numai deasupra acestei baze, adică numai pentru ceea ce trece dincolo de sfera cunoştinţelor pozitive ale timpului, el clădeşte cu creaţiuni proprii de ale imaginaţiunii sale. Este adevărat că cei mai mulţii artişti din timpurile noastre, mai cu samă literatori şi sculptori, se mărginesc în a imità modelurile rămase de la Greci şi Romani, adică a face opere cari ar fi potrivite pentru starea de cultură a Grecilor şi a Romanilor, dar nu pentru a noastră. Rutinarii însă şi imitatorii servili nu se pun la socoteală când e vorba de a constatà şi a caracterizà faza actuală prin care trece inteligenţa generală. Pe lângă rutinari, cari după natura lucrurilor trebue să fie mai numeroşi, se află şi artişti originali, cari se inspiră

www.dacoromanica.ro

de la epoca în care trăesc şi creiază opere în conformitate cu cultura generală a acestei epoce.

Aceste câte-va observaţiuni pe cari le fac în treacăt în privinţa artelor frumoase pot să pară nedrepte şi pot să fie chiar neînţelese. Voiu aveà însă ocaziunea a le justificà, a le complectà a le desvoltà şi a le lămurì într'un studiu special.

Am zis mai sus că sfera metafizicei cuprinde pe lângă sfera filosofiei positive, pe care am comparat-o cu globul terestru, şi sfera creaţiunilor imaginare, pe cari am comparat-o cu atmosfera pământului. Prin aceastà din urmă sferă metafisică se ţine de frumoasele arte. Şi în adevăr, metafisica are prin natura ei o parte cu totul lăsată maginaţiunii. Metafisicul se comportu cu această parte ipotetică, poate chiar fără ştirea lui, întocmai ca un artist: el o întocmeşte, o sistematizează, o fasonează după gustul şi predilecţiunea sa personală, sau, cum s'ar zice în limba artiştilor, după idealul ce el a conceput.

Metafisica deci, prin aceea însăşi că îmbrăţişează întreaga sferă a cugetării omeneşti, este în parte ştiinţă şi în parte artă.

SFARŞIT

www.dacoromanica.ro

TABLA DE MATERII

Incercări de Metafisică materialistă.

Introducere istorică 6

Secţiunea I.

Perioada fetişismului. 23
§. 1. Prevestirile 27
§. 2. Suflete 32

Secţiunea II.

Perioada idolatriei. 57

Secţiunea III.

Perioada politeismului 69

Secţiunea IV.

Perioada monoteismului 90

Secţiunea V.

Perioada Panteismului 104

Secţiunea VI.

Perioada materialismului 129

Secţiunea VII.

Observaţiuni generale 142

www.dacoromanica.ro

SUPLIMENT

LA CATALOGUL

BIBLIOTECEI PENTRU TOȚI

Biografii

Gh. Munteanu. Costache Negri. Viața lui. Date din viața marelui om politic și literat, unul din făuritorii României. No. 700

Călătorii, Descrieri, Geografie,

G. Munteanu-Râmnic.—Spre centrul pământului. Admirabilă lucrare de vulgarizare științifică — după neîntrecutul roman al marelui Jules Verne. No. 792—793

Basme

V. Caraivan. Aliman Voinicul. No. 752

Povești (traduceri și adaptări)

M. Negru. Povestiri orientale. No. 763

Andersen. — Povești Alese. Sirena, Istoria unei mâini Potcovarul, Bradul, etc. No. 1

— Carte de chipuri fără chipuri, volum instructiv, atrăgător și potrivit pentru educarea sufletească a copiilor. No. 100

— Grădina Raiului. Povestiri frumoase și instructive pentru copii. No. 657—658

www.dacoromanica.ro

Istorie și moravuri

Viața socială și culturală

Sf. Dumitrescu. Viața publică și privată la Romani. O privire asupra obiceiurilor cari formează întreaga viață socială, culturală și politică a Romanilor. Textul, care e o bună culegere din cei mai mari romaniști, e însoțit de numeroase și interesante ilustrații. No. 795

Nuvele și Povești istorice

Scariat. Vorbe și anecdote despre oameni celebri. O interesantă culegere cu date prlvitoare la cei mai însemnați oameni din toate timpurile No. 701

Legende și tradiții

Tufescu. — Din vai și vâlcele. O interesantă culegere de produeții poporane, din care se poate vedea sufletul poporului. No. 702

Densușianu Ovid. — Tradiții și legende populare. No. 600

Aexandri V. — Legende. Dan căpitan de plai Vlad Țepeș. etc. No. 193—190

Bolintineanu. — Legende Istorice. Doamna Neagoe, Han Tătar, Corvin și Ștefan etc. No. 24

Gottfried Keller. — Legende. Fecioara și Că. lugărița, Credinciosul Vitalis, Eugenia etc. traducer de St. O. Iosif. No. 683

Washington Irving. — Povești și Legende Moștenirea Maurului, Guvernatorul Manco No. 484

Poeme

C. Moldovanu.—Cântarea Cântărilor. No. 751

www.dacoromanica.ro

Nuvele și schițe

a) Din literatura română.

Negruzzi. — Serghie Pavlov. No. 703

Spiridon Popescu. — Din povestirile unui vânător de lupi. No. 708

Al. Cazaban. — Oameni cum se cade. No. 709

AD. nghel. — Triumful vieței. No. 711

L. Dauș. — Satana. No. 732—733

I. Slavici. — Puișorii. No. 754

Alexandrescu Dorna. — Popasuri. No. 774

Traian Demetrescu. — Priveliști din viață. No. 779—780

D. P. Pătrășcanu. — Ce cere publicul dela un deputat. No. 786

Edg. Aslan. — Marieta. No. 800

b) Din literatura franceză.

Anatole France. — Baltazar. No. 708

Th. Gautier. — Moarta înamorată. No. 743—744

E. Zola. — Cheful dela Coquevillé. No. 756

J. Richepin. — Morți bizare. No. 759

— Debuturile lui Cezar Borgia. No. 760—761

c) Din literatura rusă.

L. Tolstoi. — Cu ce trăesc oamenii. Povestire mistică,—una din cele mai frumoase și mai vestite ale merelui cugetător rus. No. 705

L. Tolstoi. — Trei morți și alte povestiri. No. 750

W. Korolenko. — Visul lui Macar, povestire iacută No. 758

www.dacoromanica.ro

d) Din alte literaturi.

H. Sienkiewicz. — Amintiri din viaţa de artist. No. 719

Bawr. — Banul norocos. No. 757

E. de Amicis. — O moarte pe câmpul de război. No. 772

H. Kleist. — Logodna din St. Domingo. No. 785

H. Sienkiewicz. — Nuvele. Traducere de W. Ghûl No. 794

Marc Twain. — Drepturile femeii. Culegere din cele mai frumoase schiţe ale neîntrecutâlui umorist. No. 799

Romane

a) Originale.

M. Teodorian-Carada. — Maica Sofia. No. 749

Pop-Florantin. — Horea. Roman original—după istorie şi tradiţie. No. 797—798

b) Din literatura franceză.

B, Constant. — Adolf. No. 767

Fr. Coppée. — Vinovatul. Cu numeroase ilustraţiuni. No. 781—784

P. Bourget. — André Cornelis.—Un admirabil roman psihologic—cu numeroase ilustraţii. No. 789—791

c) Din alte literaturi:

I. Turghenlev.—Părinţii şi copii. Roman din viaţa nihiliştilor. No. 738—739

Fr. Burnett. — Micul lord. Cu numeroase ilustraţii. No. 747—748

www.dacoromanica.ro

Literatură dramatică

a) Piese originale.

N. Scurtescu.— Rhea-Sylvia. O drăgălașă piesă, în care se face apologia întemeietorului Romei. No. 704

Nicolau și Simionescu. — Fiul ei. Jucată pe scena Teatrului Național din București. No. 710

c) Piese clasice moderne.

Schiller.—Conjurația lui Fiesco la Geneva. No. 736—737

d) Teatru modern.

P. Hervieu.—Goana torțelor. Piesă jucată la Teatrul Național din București. No. 706

R. Browning.—Mildred (tragedie). No. 712

Bernstein.—Cheia de aur. Un act în versuri. No. 735

J. Richepin.—Martira. No. 762

Fabule în versuri și în proză

G. Sion. — Una sută una fabule. In versuri. No. 778

Culegere de Fabule din Tichindeal, Asachil Carp, Ralet, Eliade Rădulescu, Stamati, Hrisoverghi A. Pann, Gusty, V. Alexandrescu, Bălăcescu No. 404

Alexandrescu Gr. — Fabule. Proză și versuri No. 295—298

Esop. — Viața și pildele lui. 105 Fabule No. 466

Ranetti G.— Fabule, Biju și Grișu, Melcul. Omida și Furnica, Calul de curse și calul de sacă, Ghiata și șoșonul și alte drăguțe fabule No. 303

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro